

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

**РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
ВИХОВАТЕЛЯ**

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

Затверджено на засіданні навчально-методичної комісії факультету
«29» серпня 2017 р.

Затверджено на засіданні Вченої ради факультету
«30» серпня 2017 р.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

1. Навчальна програма дисципліни;
2. Робоча навчальна програма дисципліни;
3. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів;
4. Конспект лекцій з дисципліни;
5. Комплекс контрольних робіт (KKР) для визначення залишкових знань з дисципліни, завдань для змістово-модульних контрольних робіт;
6. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять;
7. Контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять, завдання для заліків.
8. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів;
9. Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для заочної форми навчання;
- 10.Інші матеріали.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

**РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
ВИХОВАТЕЛЯ**

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: Кардаш Ірина Миколаївна, доцент кафедри дошкільної освіти, кандидат педагогічних наук

Програму схвалено на засіданні кафедри дошкільної освіти
Протокол від «23» серпня 2016 року № 13

Завідувач кафедри дошкільної освіти _____ (Трифонова О. С.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією факультету дошкільної та початкової освіти

Протокол від «26» серпня 2016 року № 11
Голова навчально-методичної комісії _____ (Курчатова А. В.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «29» серпня 2016 року № 11
Голова навчально-методичної комісії університету _____ (Василькова Н. І.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Риторика, культура та техніка мовлення вихователя» складена Кардаш І. М. відповідно до освітньо-професійної програми підготовки спеціалістів спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Предметом є процес навчання студентів досконало володіти мовними засобами, формування уміння впливати словом та віртуозно відтворювати експресивно-емоційний зміст художніх творів; навчання вербальним засобам впливу на слухачів.

Міждисциплінарні зв'язки: мовознавство, українська мова, літературознавство, українська література, дитяча література, дошкільна педагогіка, дитяча психологія, фахові методики дошкільної освіти.

Програма навчальної дисципліни складається з таких кредитів:

Кредит 1. Культура мовлення як складова частина загальної культури людини та професійна необхідність вихователя

Кредит 2. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення

Кредит 3. Риторика як наука і навчальна дисципліна.

Кредит 4. Культура ораторського мистецтва

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: навчити студентів досконало володіти мовними засобами, читати з дотриманням норм сучасної української мови та мовленнєвого етикету, сформувати уміння впливати словом та віртуозно відтворювати експресивно-емоційний зміст художніх творів; навчити вербальним засобам впливу на слухачів, оволодіти нормами мовленнєвого етикету, підвищити рівень культури мовлення майбутніх педагогів, послугуватися уміннями техніки мовлення, засвоїти основи опрацювання, підготовки та виразного читання творів різних жанрів.

Завдання:

- засвоєння студентами сутності комунікативних якостей мовлення;
- вироблення певних умінь і навичок правильно застосовувати теорію на практиці;
- навчити студентів готовувати публічні виступи, твори для читання, переказування і безпосередньо їх виголошувати;
- зацікавити студентів вербальними засобами впливу на слухачів;
- ознайомити з мовознавчою науковою: здобутками та перспективами; - ґрунтовно та системно засвоїти акцентологічні й орфоепічні норми сучасної української мови;
- оволодіти нормами мовленнєвого етикету;
- підвищити рівень культури мовлення майбутніх педагогів;
- послугуватися уміннями техніки мовлення;
- опанувати засоби логіко-емоційної виразності.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

- здатність до узагальнення, сприйняття інформації, оволодіння культурою мислення, аналізу, сприйняття інформації;
- здатність до саморозвитку, підвищення кваліфікації, оволодіння педагогічною майстерністю;
- здатність усвідомлювати соціальну значущість своєї майбутньої професії – вихователь, володіти високою мотивацією до виконання професійної діяльності в ДНЗ.

II. Фахові:

- уміти добирати дидактичний матеріал, який зорієнтований на формування мовленнєвої діяльності дітей;
- уміти складати конспекти інтегрованих занять, що мають на меті подолання мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку;
- уміти аналізувати заняття з розвитку мовлення і з погляду реалізації у його змісті навчальної, розвивальної і виховної мети;
- уміти орієнтуватися у методичній літературі, творчо застосовувати наукові дослідження на практиці;
- уміти налагодити педагогічний контакт з дітьми;
- уміти організовувати індивідуальну та групову роботу з дітьми під час навчальних та індивідуальних занять;
- уміти самостійно складати мовленнєві зразки розповідей;
- здатність бути готовими до розробки і реалізації новітніх технологій, які враховують особливості розвитку дитини, специфіку соціокультурного розвитку суспільства;
- здатність бути готовим до реалізації набутих знань в практичній діяльності в дошкільних навчальних закладах;
- здатність цілеспрямовано і ефективно реалізовувати сучасні технології в навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу;
- здатність забезпечувати диференційований підхід до дітей дошкільного віку;
- здатність аналізувати програмно-методичні матеріали для дошкільних навчальних закладів;
- здатність добирати та ефективно використовувати безпосередні та опосередковані методи керівництва різними видами діяльності дошкільників;
- здатність використовувати різні форми організації навчальної діяльності дітей у ДНЗ, враховуючи потреби, інтереси, попередній досвід дитини;
- здатність набувати в процесі навчання професійної майстерності організаційно-методичних навичок, вміння творчо використовувати отримані знання в практиці навчання і виховання дітей дошкільного віку.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Культура мовлення як складова частина загальної культури людини та професійна необхідність вихователя

Тема 1. Культура мовлення як педагогічна необхідність.

Предмет, об'єкт, завдання курсу «Культура мовлення та виразне читання». Мова і мовлення в аспекті лінгводидактики. Нормативність і культура українського мовлення.

Тема 2. Культура мовлення і мовленнєві помилки.

Характеристика слова і його значення. Поняття «смисл слова» і «значення слова». Типи лексичних значень. Словниковий склад української мови. Активна й пасивна лексика. Шари української лексики. Емоційність як комунікативна якість мовлення. Емоційні слова і словосполучення. Їх смислове навантаження. Експресивність мовлення. Тропи. Їх значення в мовленні.

Кредит 2. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення

Тема 3. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення.

Закономірності зв'язку компонентів виразності. Мовні такти, їх значення для процесу читання, мовлення. Паузи. Види пауз. Логічний наголос. Функціональні особливості логічного наголосу. Тактовий логічний наголосу Головний логічний наголос. Мелодика мовлення. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази. Основні мелодичні ходи, позначення їх на письмі. Темп мовлення.

Кредит 3. Риторика як наука і навчальна дисципліна.

Тема 4. Риторика як мистецтво і наука.

Предмет та розділи класичної риторики. Основні поняття класичної риторики. Основоположні розділи класичної риторики. Інвенція як розділ класичної риторики. Промова як дослідження. Вибір теми. Моделювання аудиторії. Комунікативні ознаки мовлення. Диспозиція як один з етапів підготовки ораторської промови. Підготовка промови. Композиційна схема промови. Вступ. Його основні характеристики. Основна частина диспозиції (виклад та аргументація). Висновки, та їх типи. Елокуція. Техніка промови як демонстрація культури оратора. Акція. Основні принципи елокуції. Прямі і непрямі тактики мовного впливу. Фігуляральність мови. Тропи і фігури у риториці. Акція як завершальний етап реалізації риторичної мети. Вимоги до виступу. Кінетика, жести, інтонування. Техніка дихання і техніка мовлення. Композиційна частина промови. Образ оратора. Образ аудиторії. Риторичний ідеал. Зв'язок риторики з іншими науками.

Тема 5. Історія риторики.

Зародження і розвиток вітчизняної риторики. Видатні оратори Київської Русі(митрополит Іларіон, Климент Смолятич, Кирило Туровський,

Володимир Мономах). Українське красномовство в XIII-XVIIст. Резонанс української культури в східнослов'янських землях.

Київська школа риторики (XVII-XVIII ст.). Розвиток українського риторичного слова за часів панування Російської та Австро-Угорської імперій. Піднесення риторики у сучасному українському суспільстві.

Кредит 4. Культура ораторського мистецтва

Тема 6. Культура ораторського мистецтва.

Основні роди, види і жанри красномовства. Академічне красномовство. Політичне красномовство. Дипломатичне красномовство. Суспільно-побутове красномовство. Діалогічне красномовство. Еристика. Гомілетика. «Золоті» правила риторики. Аналіз ораторського виступу.

Тема 7. Шляхи вдосконалення техніки мовлення.

Робота над голосом. Прийоми вдосконалення дикції. Артикуляційна гімнастика.

3. Рекомендована література

Базова

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 32 с.
2. Богуш А. М. Культура речевого общения детей дошкольного возраста : методическое пособие. / А. М. Богуш, О. П. Аматьєва, С. К. Хаджирадева. – Одесса, 2003. – 251 с.
3. Олійних Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / І. Л. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2007. – 224 с.

Допоміжна

1. Абрамович Г. А. Краткий словарь литературоведческих терминов / Г. А. Абрамович. – М. : Просвещение, 1985. – 207 с.
2. Андросова В. Н. Обучение детей восприятию художественной литературы / В. Н. Андросова // Дошкольное воспитание. – 1986. – №2. – С. 14-20.
3. Березина О. М. Мовні ігри та забави : навчально-методичний посібник / О. М. Березіна, Т. О. Павловська. – Тернопіль : Мальва. — ОСО, 1999. – 107 с.
6. Боса Л. П. Мандрівка в книжкове царство. Ігри- заняття для дітей старшого дошкільного віку / Л. П. Боса, Л. М. Хоменко. – К. : ВФ «Пальміра», 1998. – 45 с.
7. Буяльский Б. А. Искусство выразительного чтения : книга для учителя / Б. А. Буяльский. – М. : Просвещение, 1986. – 176 с.
8. Вагапова Д. Х. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах / Д. Х. Вагапова. – М. : Цитадель, 2001. – 460 с.
9. Виноградов В. В. О теории художественной речи : учебное пособие / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – 240 с.

10. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М. : Госполитиздат, 1959. – 657 с.
11. Водолага Н. В. Театральна абетка / Н. В. Водолага. – Донецьк : Лебідь, 2000. – 108 с.
12. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення : методичний посібник для вихователів / Н. В. Гавриш. – Донецьк : ТОВ «Лебідь», 1999. – 170 с.
13. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці / Н. В. Гавриш. – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2001. – 218 с.
14. Гавриш Н. В. Де беруться казки / Н. В. Гавриш // Джміль. – 2001. – №1. – С.3-7.
15. Гавриш Н. В. Художня література в освітньому просторі: сучасні технології / Н. В. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2011. – № 2. – С. 4-9,
16. Головата А. М. Культура усного і писемного професійного мовлення : посібник для студентів / А. М. Головата. – Тернопіль, 1997. – 192 с.
17. Голуб И .Б. Книга о хорошей речи / И. Б. Голуб, Д. Э Розенталь. – М. : Культура и спорт «Юнити», 1997. – 268 с.
18. Горбушина Л. А. Выразительное чтение и рассказывание детям дошкольного возраста / Л. А. Горбушина, А. П. Николаичева. – М. : Просвещение, 1985.
19. Грищенко Т. Б. Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Гриценко. – К., 2005.
21. Дунаєвська Л. Добрый друг казка. Усна народна творчість як виховний засіб / Л. Дунаєвська // Дошкільне виховання, 1980. – №8. — С.8-10.
22. Запорожец А. В. Психология восприятия ребенком дошкольником литературного произведения / А. В. Запорожец // Избранные психологические труды. : В 2-х т. Т.1: Психическое развитие ребенка. – М. : Педагогика, 1986. – 320 с.
23. Збельська Н. Стара казка на новий лад/ Н. Збельська, Л. Карпуніна // Дошкільне виховання, 2001. – №5. – С. 26-28.
24. Ильяш М. И. Основы культуры речи : учебное пособие / М. И. Ильяш. – К. : Вища школа, 1984. – 187 с.
25. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: навчальний посібник / А.Капська. – К. : Вища школа, 1990.
26. Карпинская Н. С. Художественное слово в воспитании детей / Н. С. Карпинская. – М. : Педагогика, 1972. – 152 с.
28. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль¹²; В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1982. – 287 с.
29. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Тишаліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
30. Луценко І. О. Готуємось до мовленнєвого спілкування з дошкільниками / І. О. Луценко. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2001.

31. Львов М. Р. Риторика / М. Р. Львов. – М.: Академия, 1999. – 256с.
33. Мельничайко В. Я. Про культуру нашого мовлення / В. Я. Мельничайко, І. В. Добряйська. – Тернопіль, 1991.
34. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
35. Русанівський В. М. Культура української мови / В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
36. Сопер Поль. Основы искусства речи / Сопер Поль. – М. : Прогресс, 1992.
37. Шипіло Л. Грі-драматизації – належну увагу/ Л .Шипіло // Дошкільне виховання, 2013. – №1. – С. 14-18.

15. Інформаційні ресурси

1. Закон України «Про дошкільну освіту» // www.mon.gov.ua/img/zstored/files/zakon_zso.doc
 - 2.Базовий компонент дошкільної освіти // [mon.gov.ua/images/files/doshkilnacerednya/.../bazov-komponent.doc](http://mon.gov.ua/images/files/doshkilnacerednya/.../)
 3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». // Упор. О.Л.Кононко. – К. : Світоч, 2014. – // <http://www.mon.gov.ua>
 5. Електронний репозиторій публікацій професорсько-викладацького колективу Київського університету імені Бориса Грінченка <http://kubg.edu.ua/2012-08-15-10-06-19.html>
 6. <http://www.chl.kiev.ua/>- веб-сайт Національної бібліотеки України для дітей.
-
4. **Форма підсумкового контролю успішності навчання:** залік
 5. **Засоби діагностики успішності навчання:** тестування

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ
РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
ВИХОВАТЕЛЯ**

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

Робоча програма навчальної дисципліни «Риторика, культура та техніка мовлення вихователя» для студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Розробник: Кардаш Ірина Миколаївна, доцент кафедри дошкільної освіти, доктор філософії в галузі освіти _____ (Кардаш І. М.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри дошкільної освіти
Протокол № 14 від «28» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри _____ (Трифонова О. С.)
«28» серпня 2017 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 01 Освіта	За вибором
	Спеціальність 012 Дошкільна освіта	
Загальна кількість годин – 120 год.		<p>Rік підготовки:</p> <p>1-й</p> <p>Семестр</p> <p>2-й</p> <p>Лекції</p> <p>10 год.</p> <p>Практичні, семінарські</p> <p>30 год.</p> <p>Лабораторні</p> <p>Самостійна робота</p> <p>80 год.</p> <p>ІНДЗ:</p> <p>Вид контролю: залік</p>
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 год. самостійної роботи студента – 80 год.	Ступінь магістра	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 120 год.: 40 год. – аудиторні заняття, 80 год. – самостійна робота (33% /67%).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: навчити студентів досконало володіти мовними засобами, читати з дотриманням норм сучасної української мови та мовленнєвого етикету, сформувати уміння впливати словом та віртуозно відтворювати експресивно-емоційний зміст художніх творів; навчити вербальним засобам впливу на слухачів, оволодіти нормами мовленнєвого етикету, підвищити рівень культури мовлення майбутніх педагогів, послугуватися уміннями техніки мовлення, засвоїти основи опрацювання, підготовки та виразного читання творів різних жанрів.

Завдання:

- засвоєння студентами сутності комунікативних якостей мовлення;
- вироблення певних умінь і навичок правильно застосовувати теорію на практиці;
- навчити студентів готувати публічні виступи, твори для читання, переказування і безпосередньо їх виголошувати;
- зацікавити студентів вербальними засобами впливу на слухачів;
- ознайомити з мовознавчою наукою: здобутками та перспективами;
- ґрунтовно та системно засвоїти акцентологічні й орфоепічні норми сучасної української мови;
- оволодіти нормами мовленнєвого етикету;
- підвищити рівень культури мовлення майбутніх педагогів;
- послугуватися уміннями техніки мовлення;
- опанувати засоби логіко-емоційної виразності.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

- здатність до узагальнення, сприйняття інформації, оволодіння культурою мислення, аналізу, сприйняття інформації;
- здатність до саморозвитку, підвищення кваліфікації, оволодіння педагогічною майстерністю;
- здатність усвідомлювати соціальну значущість своєї майбутньої професії – вихователь, володіти високою мотивацією до виконання професійної діяльності в ДНЗ.

II. Фахові:

- уміти добирати дидактичний матеріал, який зорієнтований на формування мовленнєвої діяльності дітей;
- уміти складати конспекти інтегрованих занять, що мають на меті подолання мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку;
- уміти¹⁷ аналізувати заняття з розвитку мовлення і з погляду реалізації у його змісті навчальної, розвивальної і виховної мети;
- уміти орієнтуватися у методичній літературі, творчо застосовувати наукові дослідження на практиці;
- уміти налагодити педагогічний контакт з дітьми;

- уміти організовувати індивідуальну та групову роботу з дітьми під час навчальних та індивідуальних занять;
- уміти самостійно складати мовленнєві зразки розповідей;
- здатність бути готовими до розробки і реалізації новітніх технологій, які враховують особливості розвитку дитини, специфіку соціокультурного розвитку суспільства;
- здатність бути готовим до реалізації набутих знань в практичній діяльності в дошкільних навчальних закладах;
- здатність цілеспрямовано і ефективно реалізовувати сучасні технології в навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу;
- здатність забезпечувати диференційований підхід до дітей дошкільного віку;
- здатність аналізувати програмно-методичні матеріали для дошкільних навчальних закладів;
- здатність добирати та ефективно використовувати безпосередні та опосередковані методи керівництва різними видами діяльності дошкільників;
- здатність використовувати різні форми організації навчальної діяльності дітей у ДНЗ, враховуючи потреби, інтереси, попередній досвід дитини;
- здатність набувати в процесі навчання професійної майстерності організаційно-методичних навичок, вміння творчо використовувати отриманні знання в практиці навчання і виховання дітей дошкільного віку.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Культура мовлення як складова частина загальної культури людини та професійна необхідність вихователя

Тема 1. Культура мовлення як педагогічна необхідність.

Предмет, об'єкт, завдання курсу «Культура мовлення та виразне читання». Мова і мовлення в аспекті лінгводидактики. Нормативність і культура українського мовлення.

Тема 2. Культура мовлення і мовленнєві помилки.

Характеристика слова і його значення. Поняття «смисл слова» і «значення слова». Типи лексичних значень. Словниковий склад української мови. Активна й пасивна лексика. Шари української лексики. Емоційність як комунікативна якість мовлення. Емоційні слова і словосполучення. Їх смислове навантаження. Експресивність мовлення. Тропи. Їх значення в мовленні.

Кредит 2. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення¹⁸

Тема 3. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення.

Закономірності зв'язку компонентів виразності. Мовні такти, їх значення для процесу читання, мовлення. Паузи. Види пауз. Логічний

наголос. Функціональні особливості логічного наголосу. Тактовий логічний наголосу Головний логічний наголос. Мелодика мовлення. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази. Основні мелодичні ходи, позначення їх на письмі. Темп мовлення.

Кредит 3. Риторика як наука і навчальна дисципліна.

Тема 4. Риторика як мистецтво і наука.

Предмет та розділи класичної риторики. Основні поняття класичної риторики. Основоположні розділи класичної риторики. Інвенція як розділ класичної риторики. Промова як дослідження. Вибір теми. Моделювання аудиторії. Комунікативні ознаки мовлення. Диспозиція як один з етапів підготовки ораторської промови. Підготовка промови. Композиційна схема промови. Вступ. Його основні характеристики. Основна частина диспозиції (виклад та аргументація). Висновки, та їх типи. Елокуція. Техніка промови як демонстрація культури оратора. Акція. Основні принципи елокуції. Прямі і непрямі тактики мовного впливу. Фігулярність мови. Тропи і фігури у риториці. Акція як завершальний етап реалізації риторичної мети. Вимоги до виступу. Кінетика, жести, інтонування. Техніка дихання і техніка мовлення. Композиційна частина промови. Образ оратора. Образ аудиторії. Риторичний ідеал. Зв'язок риторики з іншими науками.

Тема 5. Історія риторики.

Зародження і розвиток вітчизняної риторики. Видатні оратої Київської Русі(митрополит Іларіон, Климент Смолятич, Кирило Туровський, Володимир Мономах). Українське красномовство в XIII-XVIIст. Резонанс української культури в східнослов'янських землях.

Київська школа риторики (XVII-XVIII ст.). Розвиток українського риторичного слова за часів панування Російської та Австро-Угорської імперії. Піднесення риторики у сучасному українському суспільстві.

Кредит 4. Культура ораторського мистецтва

Тема 6. Культура ораторського мистецтва.

Основні роди, види і жанри красномовства. Академічне красномовство. Політичне красномовство. Дипломатичне красномовство. Суспільно-побутове красномовство. Діалогічне красномовство. Еристика. Гомілетика. «Золоті» правила риторики. Аналіз ораторського виступу.

Тема 7. Шляхи вдосконалення техніки мовлення.

Робота над голосом. Прийоми вдосконалення дикції. Артикуляційна гімнастика.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Культура мовлення як складова частина загальної культури людини та професійна необхідність вихователя						
Тема 1. Культура мовлення як педагогічна необхідність	14	2	2			10
Тема 2. Культура мовлення і мовленнєві помилки	14		4			10
Разом	28	2	6			20
Кредит 2. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення						
Тема 3. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення	16	2	4			10
Разом	16	2	4			10
Кредит 3. Риторика як наука і навчальна дисципліна						
Тема 4. Риторика як мистецтво і наука. Предмет та розділи класичної риторики	16	2	4			10
Тема 5. Історія риторики	23	2	6			15
Разом	39	4	10			25
Кредит 4. Культура ораторського мистецтва						
Тема 6. Культура ораторського мистецтва.	23	2	6			15
Тема 7. Шляхи вдосконалення техніки мовлення.	14		4			10
Разом	37	2	10			25
Усього годин:	120	10	30			80

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Кредит 1. Культура мовлення як складова частина загальної культури людини та професійна необхідність вихователя	
1.	Культура мовлення як педагогічна необхідність.	2
2	Культура мовлення і мовленнєві помилки.	4
	Кредит 2. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення	
3	Комуникативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення.	4

	Кредит 3. Риторика як наука і навчальна дисципліна	
4	Риторика як мистецтво і наука. Предмет та розділи класичної риторики.	4
5	Історія риторики.	6
	Кредит 4. Культура ораторського мистецтва	
6	Культура ораторського мистецтва.	6
7	Шляхи вдосконалення техніки мовлення.	4
	Разом	30

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Кредит 1. Культура мовлення як складова частина загальної культури людини та професійна необхідність вихователя	
1	Культура мовлення як педагогічна необхідність.	10
2	Культура мовлення і мовленнєві помилки.	10
	Кредит 2. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення	
3.	Комуникативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення.	10
	Кредит 3. Риторика як наука і навчальна дисципліна	
4	Риторика як мистецтво і наука. Предмет та розділи класичної риторики.	10
5	Історія риторики.	15
	Кредит 4. Культура ораторського мистецтва	
6	Культура ораторського мистецтва.	15
7	Шляхи вдосконалення техніки мовлення	10
	Разом	80

7. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

1. Підготовка конспектів, опорних схем.
2. Підготовка рефератів.
3. Підготовка мультимедійних презентацій.
6. Створення та презентація власних творчих проектів.

8. Методи навчання

1) За джерелом інформації:

• *Словесні*: лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (PowerPoint – Презентація), семінари, пояснення, розповідь, бесіда.

• *Наочні*: спостереження, ілюстрація, демонстрація.

• *Практичні*: вправи.

2) За логікою передачі і сприймання навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

ІІ. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

1) Методи стимулювання інтересу до навчання: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

9. Методи контролю

1) Методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, екзамен;

2) Методи письмового контролю: модульне письмове тестування, звіт, реферат;

3) Комп'ютерного контролю: тестові програми;

4) Методи самоконтролю: уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота							KP (2)	Залі к	Накопич увальні бали/ Сума
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2				60	160	400
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7			
20	25	25	25	30	30	25			

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
D	55-64		
E	50-54		

FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано
----	-------	------------------	---------------

11. Методичне забезпечення

1. Навчально-методичний комплекс.

12. Рекомендована література Базова

4. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 32 с.

5. Богуш А. М. Культура речевого общения детей дошкольного возраста : методическое пособие. / А. М. Богуш, О. П. Аматьєва, С. К. Хаджирадєва. – Одесса, 2003. – 251 с.

6. Олійних Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів / І. Л. Олійник. – Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2007. – 224 с.

Допоміжна

3. Абрамович Г. А. Краткий словарь литературоведческих терминов / Г. А. Абрамович. – М. : Просвещение, 1985. – 207 с.

4. Андросова В. Н. Обучение детей восприятию художественной литературы / В. Н. Андросова // Дошкольное воспитание. – 1986. – №2. – С. 14-20.

3. Березина О. М. Мовні ігри та забави : навчально-методичний посібник / О. М. Березіна, Т. О. Павловська. – Тернопіль : Мальва. — ОСО, 1999. – 107 с.

6. Боса Л. П. Мандрівка в книжкове царство. Ігри-заняття для дітей старшого дошкільного віку / Л. П. Боса, Л. М. Хоменко. – К. : ВФ «Пальміра», 1998. – 45 с.

7. Буяльский Б. А. Искусство выразительного чтения : книга для учителя / Б. А. Буяльский. – М. : Просвещение, 1986. – 176 с.

8. Вагапова Д. Х. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах / Д. Х. Вагапова. – М. : Цитадель, 2001. – 460 с.

9. Виноградов В. В. О теории художественной речи : учебное пособие / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – 240 с.

10. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М. : Госполитиздат, 1959. – 657 с.

11. Водолага Н. В. Театральна абетка / Н. В. Водолага. – Донецьк : Лебідь, 2003. – 108 с.

12. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення : методичний посібник для вихователів / Н. В. Гавриш. – Донецьк : ТОВ «Лебідь», 1999. – 170 с.

13. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці / Н. В. Гавриш. – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2001. – 218 с.

14. Гавриш Н. В. Де беруться казки / Н. В. Гавриш // Джміль. – 2001. – №1. – С.3-7.
15. Гавриш Н. В. Художня література в освітньому просторі: сучасні технології / Н. В. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2011. – № 2. – С. 4-9,
16. Головата А. М. Культура усного і писемного професійного мовлення : посібник для студентів / А. М. Головата. – Тернопіль, 1997. – 192 с.
17. Голуб И .Б. Книга о хорошей речи / И. Б. Голуб, Д. Э Розенталь. – М. : Культура и спорт «Юнити», 1997. – 268 с.
18. Горбушина Л. А. Выразительное чтение и рассказывание детям дошкольного возраста / Л. А. Горбушина, А. П. Николаичева. – М. : Просвещение, 1985.
19. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Гриценко. – К., 2005.
21. Дунаєвська Л. Добрий друг казка. Усна народна творчість як виховний засіб / Л. Дунаєвська // Дошкільне виховання, 1980. – №8. — С.8-10.
22. Запорожец А. В. Психология восприятия ребенком дошкольником литературного произведения / А. В. Запорожец // Избранные психологические труды. : В 2-х т. Т.1: Психическое развитие ребенка. – М. : Педагогика, 1986. – 320 с.
23. Збельська Н. Стара казка на новий лад/ Н. Збельська, Л. Карпуніна // Дошкільне виховання, 2001. – №5. – С. 26-28.
24. Ильяш М. И. Основы культуры речи : учебное пособие / М. И. Ильяш. – К. : Вища школа, 1984. – 187 с.
25. Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: навчальний посібник / А.Капська. – К. : Вища школа, 1990.
26. Карпинская Н. С. Художественное слово в воспитании детей / Н. С. Карпинская. – М. : Педагогика, 1972. – 152 с.
28. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1982. – 287 с.
29. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Тишаліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
30. Луценко І. О. Готуємось до мовленневого спілкування з дошкільниками / І. О. Луценко. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2001.
31. Львов М. Р. Риторика / М. Р. Львов. – М.: Академия, 1999. – 256с.
33. Мельничайко В. Я. Про культуру нашого мовлення / В. Я. Мельничайко, І. В. Добрянська. – Тернопіль, 1991.
34. Пентилюк²⁴ М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа,1994. – 240 с.
35. Русанівський В. М. Культура української мови / В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
36. Сопер Поль. Основы искусства речи / Сопер Поль. – М. : Прогресс,1992.

37. Шипіло Л. Грі-драматизації – належну увагу/ Л .Шипіло // Дошкільне виховання, 2013. – №1. – С. 14-18.

15. Інформаційні ресурси

1. Закон України «Про дошкільну освіту» // www.mon.gov.ua/img/zstored/files/zakon_zso.doc
- 2.Базовий компонент дошкільної освіти // mon.gov.ua/images/files/doshkilnacerednya/.../bazov-komponent.doc
3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». // Упор. О.Л.Кононко. – К. : Світоч, 2014. – // <http://www.mon.gov.ua>
5. Електронний репозиторій публікацій професорсько-викладацького колективу Київського університету імені Бориса Грінченка <http://kubg.edu.ua/2012-08-15-10-06-19.html>
6. <http://www.chl.kiev.ua/>- веб-сайт Національної бібліотеки України для дітей.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕТЬ
СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ
РІТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
ВИХОВАТЕЛЯ**

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

Система контролю має комунікативну спрямованість, що дозволяє визначити рівень сформованості навичок і умінь. Вона характеризується зв'язністю і зростаючою складністю. І включає поточний та підсумковий види контролю. Цілі та зміст різних видів контролю мають відповідати цілям, завданням та змісту навчання. Порядок нарахування балів і виставлення оцінок під час виконання студентами контрольних завдань зумовлюється обраним видом контролю і повинен бути зручним і практичним. Результати контролю виступають показниками успішності студентів, які можна співвіднести з очікуваними навчальними досягненнями в оволодінні дисципліною.

Поточний контроль реалізується на практичних заняттях, при виконанні тестів і контрольних робіт, написання творчих завдань, усих та письмових опитувань тощо.

Метою підсумкового контролю, що проводиться наприкінці кожного кредиту, є визначення рівня оволодіння студентами дисципліною «Риторика, культура та техніка мовлення вихователя» відповідно до рейтингової системи оцінювання знань.

Підсумковий контроль проводиться у формі заліку.

У процесі оцінювання знань студентів використовуються такі методи діагностики:

- усне опитування (фронтальне, індивідуальне);
- самостійні роботи у формі тестування та розгорнутих відповідей на запитання;
- творчі завдання;
- метод моделювання;
- робота в групах;
- складання запитань до теми чи розділу;
- самоконтроль.

Під час діагностики **знань** студентів потрібно враховувати обсяг інформації, оперування поняттями, категоріями, фактами, основними теоріями, законами, закономірностями та принципами, ступінь їх пізнання, здатність до систематизації та узагальнення, що передбачає:

- пізнання та визначення понять, розуміння їх сутності, розкриття змісту, встановлення сукупності зв'язків і залежностей між окремими частинами та цілим тощо;
- виокремлення головного, актуальних теоретичних проблем, усвідомлення їх глибини та визначення шляхів їх розв'язання;
- розуміння законів, закономірностей, принципів, концепцій;
- здатність до узагальнення, систематизації, класифікації явищ і предметів.²⁷

Оцінюючи **навички** студентів, враховується:

- наявність практичних навичок у галузі навчальної дисципліни, що сприяють успішному опануванню професійної діяльності;

– якість, швидкість, стійкість, точність їх виконання в різноманітних умовах, зокрема й екстремальних.

Для оцінки **умінь** враховується:

- наявність конкретних умінь, їхню глибину, стійкість і гнучкість;
- ступінь опанування основними прийомами діяльності та їх творче застосування під час розв'язання нестандартних завдань у різноманітних ситуаціях майбутньої професійної діяльності,
- здатність моделювати професійні дії;
- упевненість, самостійність, обґрунтованість, систематичність цих дій;
- зміст самоаналізу результатів власних дій, характер зіставлення отриманих результатів з основною метою діяльності;
- умотивованість дій та їх усвідомлення;
- наявність помилок, їхня кількість і характер, ступінь впливу на остаточний результат діяльності;
- ступінь ефективності та якість виконаних дій тощо.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
ВИХОВАТЕЛЯ**

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

Лекція № 1. Культура мовлення як педагогічна необхідність.

План.

1. Предмет, об'єкт, завдання курсу «Риторика, культура та техніка мовлення вихователя».
2. Мова і мовлення в аспекті лінгводидактики.
3. Нормативність і культура українського мовлення.

Мета: усвідомити значення, роль культури мовлення для майбутнього вчителя-логопеда, систематизувати знання з культури мовлення; виховувати професійні риси, почуття відповідальності, творче мислення.

Методи: проблемна лекція

Дидактичні засоби навчання: опорна схема

Література:

1. Бабич П. Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
2. Культура української мови: Довідник /С.Я.Єрмоленко, Н.Я.Дзюбишина-Мельник, К.В.Лепець та ін.: /За ред, В.М.Русанівського. -К.Либідь. 1990-304с.
3. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. - К.. 1995.
4. Педагогічна майстерність: Підручник (І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, Кривонос та ін.); За ред. І.А.Зязюна. - К.: Вища школа, 1997. - 349 с.

Мовленнєва культура є важливим складником професійної майстерності педагога. Вихователям вона необхідна особливо, оскільки їх мовленню постійно виступає взірцем /для наслідування дітей та головним професійним засобом впливу на всіх членів корекційно-виховного процесу.

Вихователь має досконало володіти технікою мовлення, вміти добирати мовностилістичні засоби і прийоми відповідно до умов і мети спілкування, сприймати, відтворювати ПУТОВІ та створювати нові наукові фахові тексти; володіти прийомами підготовки і виголошення публічного виступу; вміти застосовувати фахову українську термінологію у різноманітних комунікативних ситуаціях; вміти користуватись загально мовними та спеціальними словниками.

Для оволодіння цими навичками і уміннями слід засвоїти основні поняття культури мови та споріднених з нею дисциплін, усвідомити основні принципи ³⁹культури та техніки користування українською мовою, мистецтвом професійного спілкування.

Запропонований курс сприятиме розвиткові професійних якостей майбутніх вихователів і буде запорукою вільного самовираження особистості у науково-навчальній, викладацькій та офіційно-діловій сферах спілкування, важливим етапом процесу формування тих національно свідомих кадрів, які

надалі зможуть розвивати як освіту, так і сучасну українську літературну мову.

Слід зауважити, що розвиток мови майбутніх вихователів відбудуватиметься тільки за умови цілеспрямованих і кваліфікованих дій усіх викладачів навчального закладу, що загалом піднесе рівень професійного спілкування. Кожен викладач повинен володіти взірцевою українською мовою, дотримуватися правил етики й естетики спілкування, щоб власним прикладом впливати па студентів та оточення, постійно стежити за усним і писемним мовленням студентів, виправляти їх недоліки, забезпечувати засвоєння майбутніми вихователями галузевої термінології, поглиблювати знання студентів про походження та вживання термінів, формувати навички володіння науковим стилем, звертати увагу на оформлення ділових документів, письмових робіт, на дотримання бібліографічних стандартів, правил цитування.

Центральним поняттям культури мовлення є поняття норми. Воно співвідноситься з поняттями варіанта стилістичної необхідності вживання мовної одиниці, якості мовлення. Риторика передусім розглядає таку якість мовлення як дієвість, а також умови оптимальної мовленнєвої поведінки. Культура мовлення вивчає її нормативний бік і доцільність тієї чи іншої мовленнєвої поведінки. Культура мовлення вивчається раніше, ніж риторика, оскільки нормативні аспекти мовлення повинні усвідомлюватися раніше, ніж вольові та естетичні.

Засвоєння норм літературної мови — тривалий процес, який починається з дитинства, а вивчення й застосування функціональних можливостей мови триває впродовж усього свідомого життя. Адже того, що засвоєно з уст матері, в житті замало. Коли дитина йде до дитячого садка або школи, критерієм істини для неї в багатьох випадках стає слово вчителя. І не лише бездоганне знання свого фаху, не лише педагогічна майстерність, досконалість методичних та корекційних прийомів, а й словесно-естетичний рівень подання знань формує юну особистість. Тому дуже прикро, коли цей рівень недосконалій, коли вихователь байдужий до свого мовлення.

Кожен вихователь повинен володіти здоровим, неупередженим відчуттям мови, постійно стежити за змінами, які відбуваються в нормах вимови, наголошування, слововживання. Треба вміти самому уважно (інколи з олівцем) читати наукову, технічну, публіцистичну, художню літературу. Неможливо весь педагогічний шлях пройти тільки із знаннями, набутими у стінах ВНЗ. Слід вдосконалювати культуру свого професійного мовлення протягом усього життя. Для оволодіння цими навичками й уміннями слід засвоїти основні поняття культури мовлення та споріднених з нею дисциплін, усвідомити ³ основні принципи культури та техніки користування українською мовою.

Культура мовлення визначається різними авторами по-різному, оскільки у неї багато первісних і суміжних наукових дисциплін. Передусім культура мовлення звертається до системи мови, а також до взаємовідношень «мова – людина», до їх нормальної побудови.

Над питаннями культури мовлення і риторики працювали такі українські вчені (педагоги, лінгвісти та методисти), як Н.Д. Бабич, М.А. Жовтобрюх, М.І. Ващуленко, О.М. Беляєв, Д.І. Ганич, С.Я. Єрмоленко, А.Й. Капська, А.П. Коваль, Л.І. Мацько, Г.А. Олійник, М.І. Пентилюк, М.М. Пилинський, І.О. Синиця, Є.Д. Чак, С.В. Шевчук та ін. Серед російських науковців можна назвати Б.Н. Головіна, В.Г. Костомарова, О.О. Мурашова, С.П. Обронського, Л.І. Скворцова, В.І. Чернишова, Л.В. Щербу та ін.

Культура мовлення як складова загальної культури особистості є важливою ознакою інтелігентної людини. Для вихователя, як і для журналіста радіо і телебачення, диктора, актора - це ще й про фесійна якість, формування якої починається задовго до вступу в університет і триває впродовж усього періоду навчання в ньому. Корисним щодо цього може бути інтегрований курс "Культура і техніка мовлення", мета якого сформувати навички і вміння практичного застосування фонакційного дихання, артикуляції, дикції, норм наголошення, вимови, слововживання.

Культура мовлення вчителя не окрема дисципліна, проте вона враховує дані багатьох наук, конкретизуючись на оптимальності комунікативного процесу для мети і завдань викладання-навчання (В.В. Краєвський).

Культура мовлення - це своєрідна геральдика мовленнєвої особистості кожної людини: герб вже не стане гербом, якщо хоч найменша його частинка зміниться. Так само і мова - найважливіша категорія національного менталітету - перестане бути мовою нації в людині, якщо вона мимовільно змінить наголос, звуки, невірно буде вживати слова. Мова більш, ніж будь-що інше, визначає загальне здоров'я нації. І на першому фланзі захисту і збереження рідної мови повинен бути вчитель Чим більш принциповим і наполегливим він буде при дотриманні літературної мови, тим більше в нас є надії на спасіння нації через збереження і розвиток української літературної мови.

Культура мовлення - це дисципліна, не тільки професійно, а й етично орієнтована: вихователеві аморально припускати помилки у власному мовленні, він мовленнєва особистість і комунікативний лідер. Він є взірцем для наслідування дітей, мовленнєвим прикладом для дорослих-батьків. І якщо культура мовлення – принципова характеристика загальної культури людини, то культура мовлення педагога – це характеристика загальної культури, стану і соціальних перспектив нації і соціалізації дитини з вадами мовлення. Це безпосередньо філологічне обґрунтування педагогічної риторики як науки про оптимальне, педагогічно доцільне та впливове висловлювання і спілкування.

Дитина та її батьки повинні відчувати безумовну перевагу педагога, його ерудицію³² і професіоналізм, проте лідеру не вибають помилок, тому слід зберігати у мовленні такі якості, як чистота, граматична і фонетична правильність, точність, логічність, послідовність.

Як відомо, основою людського суспільства є мова. Мова – це особлива система знаків із закодованими у ній результатами пізнання людиною

дійсності (система правил), система специфічних національних особливостей, характеристик. Мова є головним засобом спілкування людей, одним з компонентів духовної культури суспільства, продуктом соціального розвитку. Мова абстрактна, потенціальна, відтворювана. Вона нерозривно пов'язана з мисленням і служить не тільки засобом вираження думок, а й знаряддям думки, засобом формування й оформлення думки.

Мова виконує багато функцій:

1. Мова служить для спілкування між членами суспільства. Функцію цю називають *комунікативною* (від лат. соттпі- саїо-спілкування).

2. Мова дає нам змогу повідомляти щось - це *інформативна* функція За допомогою мови людина формує й організує свої знання про навколишній світ і про себе саму. Це — *пізнавальна*, або *гносеологічна* функція.

3. Завдяки *експресивній* (від лат. ехрессіо - вираження) функції мовець виражає своє ставлення до повідомлюваного, проявляє свою індивідуальність.

4. Вплив мови на слухача - це *імпресивна* (від лат. ітрессіо - враження) функція.

5. Функція *формування і висловлення думки*.

6. *Регулятивна* функція виконує роль плану поведінки, вчинків тощо.

Розрізняють ще *магічну*, *культуроносну*, *естетичну*, *репрезентативну*, *ідентифікаційну* та інші функції мови.

Мова існує у формі конкретних мов (національних, штучних та ін.). Кожна національна мова може мати свої форми вияву. Так, українська **національна мова** виявляється в таких формах: *літературна мова, територіальні та соціальні діалекти, мова фольклору, просторіччя*.

Фахівцю-педагогу важливо усвідомлювати різницю між поняттями **"мова"** і **"мовлення"**. У такій опозиції **мова** - це специфічно людський, найважливіший засіб спілкування між членами певної групи, а **мовлення** - практичне користування мовою з різними комунікативними, виражальними і пізнавальними цілями. Мова - історично усталена система звуків, звукосполучень, значень і т. ін., а мовлення - діяльність за допомогою мови, мова в дії, мовний процес у багатьох його видах і формах (говоріння, писання, читання, мовчазна розмова з самим собою, обдумування). Відмінність між мовою і мовленням по суті така ж, як між засобами діяльності й самою діяльністю.

Мова - особливий засіб спілкування, так само, як мовлення - особлива психічна діяльність. Мовлення також слугує спілкуванню. По суті, мовне спілкування відбувається саме в мовленні.

Мова ³³не тільки знаряддя спілкування, а й знаряддя мислення. Мовна діяльність - водночас і мисленнєва діяльність. Мовлення і мислення взаємопов'язані. Мислення здійснюється на мовній основі, а мовлення в нормі завжди осмислене. Як вказував 1.0. Синиця: "Особлива роль мовлення в навчанні випливає, крім усього іншого, з його нерозривного зв'язку з мисленням. Зв'язок цей двосторонній. Теза "яке в людини мислення, таке й

"мовлення" багато в чому правомірно буде і у формулюванні: "яке у людини мовлення - таке й мислення".

Мова є засобом вираження думок і розуміння власної думки. За допомогою мови людина усвідомлює і розуміє свої думки Спілкування людей за допомогою мови відіграє величезну роль у розвитку суспільства, у пізнанні дійсності. Мова дає можливість об'єднувати пізнавальні зусилля окремих людей, народів, всього людства в єдине ціле.

Мовленнєве спілкування - це така активність людей при їх взаємодії, під час якої вони, впливаючи один на одного за допомогою мови та інших знаків, здійснюють обмін інформацією й організовують свою спільну діяльність. Крім мови, під час мовленнєвого спілкування застосовують також невербальні засоби (від лат. *угъит*-слово, мн. *угъа*-говоріння) - міміку і жести. Спілкування здійснюється у комунікативних актах.

Комуникативний мовленнєвий акт може здійснюватися усно чи за допомогою письма, але він обов'язково передбачає існування двох учасників: відправника інформації (адресанта) і одержувача (адресата). Головною формою комунікативного акту є *діалог*, в якому обидва учасники спілкування по черзі перебувають у ролях відправника й одержувача. Саме в діалозі розкривається суть процесу обміну інформацією.

Іншими формами комунікативного акту є *групова розмова (полілог)*, в якій відправник повідомляє інформацію кільком співроз мовникам і кожен з них може перетворитися з одержувача на відправника, а також *монолог*, при якому одержувач не присутній у момент відправлення інформації або ототожнюється з відправником.

У комунікативному аспекті одиницею мовлення є висловлювання. Межі кожного висловлювання визначає зміна мовців. Кожне висловлювання завершується передачею слова іншому.

Сучасна лінгводидактика чітко розрізняє поняття "культура мови" і "культура мовлення". Якщо йдеться про наукову дисципліну, завданням якої є вдосконалення літературної мови як засобу культури, про зіставлення жанрів і форм висловлювань, про мовне життя суспільства і тенденцію розвитку, тобто про те, що у поширеніх дефініціях називають *об'єктивно-історичним аспектом*, - тоді є підстави вживати термін "культура мови".

Культура мови - показник її унормованості, що визначається загальноприйнятими нормами - орфоепічними, лексичними, словотворчими граматичними, правописними та стилістичними.

О.М.Біляєв вважає, що поняття "культура мови" і "культура мовлення" співвідносяться між собою так само, як мова і мовлення, тобто як загальне і конкретне.

Визначен³⁴ лінгвістичного (стилістичного) поняття "культура мовлення" декілька. Ось одне з них :

Культура мовлення включає в себе, по-перше, безумовне додержання (усно і на письмі) норм літературної мови, по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише.

Отже, володіння культурою мовлення вимагає не тільки додержання літературних норм, а й уміння вибирати із співіснуючих варіантів найбільш точний, стилістично і ситуативно доречний, виразний.

О.О. Мурашов розглядає *культуру мовлення* з двох боків. По-перше, як характеристику усного і писемного мовлення, яка проявляється у дотриманні норм літературної мови та комунікативній доцільності основних стилістичних і риторичних параметрів висловленого. По-друге, як філологічна дисципліна, яка вивчає норми мовлення в залежності від її рівнів, якості грамотного мовлення, комунікативну доцільність. Це практичний і теоретичний аспекти культури мовлення. Таким чином, людина може володіти культурою мовлення як частиною загальної культури, а може вивчати її як наукову дисципліну. Висока культура мовлення передбачає високу загальну культуру людини, культуру мислення, свідому любов до мови.

Культуру володіння рідною мовою людина вдосконалює протягом всього свого життя, адже предметом шкільного курсу української мови, по суті, є тільки перший ступінь культури мови - правильність. Вольтер говорив, що усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, а свою рідну треба вчити все життя.

Культура мовлення пов'язана з культурою поведінки, з вихованням патріотичних прагнень кожної людини, з перетворенням населення України в її народ, у націю. Норма мовлення і його культура нині є наскрізною суспільною проблемою.

Термін «культура мовлення» набуває все більшого поширення у сфері україністики. Вживають його і лінгвісти (Н.Д.Бабич, М.А.Жовтобрюх), і методисти (М.С. Вашуленко, М.І. Пентилюк). Термінологічні сполучення зі словом «мовлення» входять в обіг і в суміжних науках (*внутрішнє мовлення, усне мовлення тощо*).

Фактично культура мовлення близька до стилістики мовлення, яка вивчає своєрідність складу та функціонування окремих конкретних форм мовлення, практичної мовленнєвої діяльності. Культура мовлення оцінюється і з позиції функціонування стилю мовлення (його словника, синтаксичної організації, діапазону експресивності).

Мовна норма (від лат. *погта* - правило, взірець) - це сукупність мовних засобів, що в даному мовному колективі на певному історичному етапі вважаються правильними і зразковими. Мовна норма забезпечує людям можливість взаєморозуміння. Норма може бути діалектною і літературною.

Норма літературної мови - це реальний, історично зумовлений і порівняно ³⁵ стабільний мовний факт, що відповідає системі та нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співіснуючих фактів національної мови у процесі спілкування.

Літературна норма виробляється всією суспільномовною практикою народу, відшліфовується майстрами слова різних стилів, обґрутовується в

основних закономірностях мовознавчою наукою і кодифікується ("узаконюється") у граматиках, словниках, довідниках, підручниках.

Нормативність мови виявляється на різних її рівнях. Тому одна з відомих класифікацій мовних норм - це класифікація за мовними рівнями. Відповідно до неї розрізняють такі **типи** норм (можна скласти табличку):

Класифікація типів мовних норм за мовними рівнями

1. Норми вимови (орфоепічні) регулюють вимову звуків і звукосполучень. Наприклад, такими нормами є тверда вимова шиплячих [час], губних, вживання фрикативного г [голос] та проривного г [*трунт*], у діесловах - ться — щя, напр., *дивиться* - щя. В рос. мові *что?* — *что?* і т.і.

2. Норми наголошування (акцентуаційні) регулюють вибір варіантів розташування і переміщення наголошеного складу серед ненаголошених (напр., можна *ба'йду-жес-байду'же*; не можна довільно *за'мок і замо'к* - це різні слова - омографи; треба *фено'mен*, *текстови'й*, *фахови'й*, *одина'дцять*).

3. Норми словотворення регулюють вибір морфем, їх розташування і сполучення у складі нового слова (напр., можна *спостерігач* - не можна *спостерігальник*, *спостережувач*).

4. Норми морфологічні регулюють вибір варіантів морфологічної форми слова і варіантів її поєдання з іншими словами, наприклад, вибір правильного закінчення (можна *грошей*, не можна *ношай* (*треба нош*), можна - у мові фольклору та художньому стилі літературної мови - *зелен*, *дрібен*, не можна *молод*, *стар*).

5. Норми синтаксичні регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень (напр., не можна "Іхтіандр врятував дівчину від акули, з якою потім познайомився", можна "Іхтіандр врятував від акули дівчину, з якою потім познайомився").

Норми словотворення, морфологічні і синтаксичні іноді об'єднують в одну групу - **граматичні норми**.

6. Норми лексичні регулюють вживання слів у властивому їм значенні, закономірності лексичної сполучуваності (напр., нормативним є словосполучення *грудна клітка*, а не *грудна клітина*).

7. Норми стилістичні регулюють вибір мовних засобів відповідно до їх стилістичного забарвлення й умов спілкування (напр., слова *серце*, *серденъко*; *очі*, *оченята*, *баньки*, *балухи* вживаються у розмовному стилі, а в науковому - тільки *серце*, *очі*).

8. Норми орфографічні регулюють написання слів (це різні види орфограм). 36

9. Норми пунктуаційні регулюють вживання розділових знаків, з допомогою яких позначають інтонаційне членування тексту.

Запитання для самоперевірки та співбесіди:

1. Доведіть, що кожній освіченій людині необхідно володіти культурою рідного мовлення.
2. У чому полягає необхідність досконалого володіння мовою вихователя?
3. Якими вміннями та навичками повинен оволодіти логопед з "культури мовлення" для успішної роботи за фахом? Чому?
4. Дайте визначення поняття "мова".
5. Чим відрізняються терміни "мова" і "мовлення"?

Лекція № 2. Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення

План

1. Закономірності зв'язку компонентів виразності. Мовні такти, їх значення для процесу читання, мовлення.
2. Паузи. Види пауз.
3. Логічний наголос. Функціональні особливості логічного наголосу. Тактовий логічний наголосу Головний логічний наголос.
4. Мелодика мовлення. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази. Основні мелодичні ходи, позначення їх на письмі.
5. Темп мовлення.

Мета: узагальнити та закріпити знання комунікативних якостей та стилів мовлення; прививати культурну поведінку; розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство, вміння доводити сою думку.

Методи: лекція-дискусія.

Дидактичні засоби навчання: схеми, мультимедійна презентація.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. - Львів: Світ, 1990. – 232 с.
2. Головин Б.Н. Основи культури речі. - М., 1988.
3. Капська А.Й. Педагогіка живого слова: - К.,- 140 с.
4. Культура української мови: Довідник /За ред. В.М.Русанів- ського. - К., 1990. - 304 с.
5. Мурашов А.А. Культура речі учителя. - М,- Воронеж, 2002,- 423 с.
6. Олійник О. Світ українського слова. - К., 1994.
7. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. -К., 1995. 37
8. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика:. - К.: Вежа, 1994. -240 с.
9. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови. - Тернопіль, 1997.-96 с.
10. Юкало В.Я. Культура мови. - Тернопіль, 1999.-77 с.

Дослідниками (Н.Д. Бабич, О. М. Біляєв, Д.М.Богоявленський, Л.А. Булаховський, В.В.Виноградов, Б.М. Головін, С.Я. Єрмоленко, М.І. Жовтобрюх, І.О.Зимня, А.П.Коваль, О. М. Леонтьєв, В .Я. Мель-ничайко, С.І. Ожегов, Л.М. Паламар, М.І. Пентилюк та ін.) вивчено низку якостей мовлення, що характеризують його не тільки з нормативного, але й з комунікативного боку і забезпечують формування мовленнєвої компетенції особистості.

Культуру мовлення можна описати за допомогою певних критеріїв, комунікативних якостей. Існують такі основні *комунікативні якості культури мовлення*: правильність, точність, логічність, змістовність, стисливість, ясність, доступність, чистота, багатство (різноманітність), доречність, виразність, естетичність, дієвість.

Правильність мовлення - це відповідність мовної структури висловлювання чинним мовним нормам.

Точність - це повна відповідність вжитих слів їхнім мовним значенням -значенням, що усталились у мові в даний період її розвитку.

Логічність - смислова погодженість частин висловлювання і тексту.

Змістовність - це насиченість висловлювання об'єктивно цінною інформацією, яка відповідає темі спілкування.

Стисливість - прагнення виразити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів.

Ясність - зрозумілість для адресата вираженої мовою думки. Близько до ясності є доступність мови, яка поєднує ясність, простоту і дієвість. Доступність мови - це така організація мовних знаків, яка полегшує сприймання адресатом вираженої мовою інформації (питання про доступність самої інформації - окремо!).

Чистота - це відсутність у мові нелітературних елементів (в орфоепії-правильна літературно-нормативна вимова; у слововживанні - відсутність діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів, плеоназмів, штампів, слів-паразитів; в інтонаційному аспекті - відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних ноток).

Багатство (різноманітність) — це максимально можливе насичення висловлювання різними, неповторюваними засобами мови, необхідними для вираження змістової інформації.

Доречність - такий добір, така організація засобів мови, які сприяють тому, щоб висловлювання відповідало меті й обставинам спілкування. Доречна мова відповідає темі повідомлення, його логічному та емоційному змістові, складу слухачів або читачів, інформативним, виховним, естетичним та іншим завданням.³⁸ Розрізняють доречність стилеву, контекстуальну, ситуативну, осо- бистісно-психологічну.

Виразність - це такі особливості структури висловлювання, які підтримують увагу та інтерес у слухача або читача.

Естетичність - це оптимальність мовного оформлення висловлювання, його гармонія і цілісність, повнота реалізації стилістичних можливостей мови, її загальнолюдської сутності.

Дієвість - такий добір, така організація мовних засобів, які сприяють здійсненню очікуваного впливу на свідомість або підсвідомість слухача або читача, досягненню мети спілкування. Усі перелічені комунікативні якості культури мовлення доповнюють одну одну та у більшості випадків залежать від ситуації спілкування, спрямованості, мотивації і можливостей співрозмовника, зони його найближчого розвитку, актуальності промови. На відміну від норм мовлення, які є інваріантними та не залежать від особистості і ситуації.

Зв'язок комунікативних якостей культури мовлення із стилями мови.

У кожній літературній мові, яка обслуговує багато сфер суспільного життя, для найкращого здійснення процесу спілкування сформовано своєрідні "підмови", функціональні стилі. Отже, стилі мови (від лат. *stilus* - "загострена паличка для писання") - це типи її функціонування, її структурно-функціональні варіанти, які обслуговують різні види людської діяльності і відрізняються один від одного сукупностями та системами ознак, достатніми для інтуїтивного розпізнавання цих варіантів у мовленнєвому спілкуванні.

Традиційно виділяють п'ять стилів мови: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, розмовний. Оскільки суспільні функції мови часто переплітаються, то і стилі мови не є відособленими один від одного, кожен із них має в собі елементи іншого. Крім того, в будь-якому стилі мови переважають загальномовні, міжстильові засоби, хоч кожному з них властиві специфічні елементи з однаковим стилістичним забарвленням, з єдиними нормами слововживання. Охарактеризуємо стилі мови (детальніше зупинимось на розгляді наукового та офіційно-ділового стилів).

Науковий стиль. Основна його функція - повідомлення. Тексти цього стилю містять наукову інформацію, яку треба донести до різних верств суспільства. Наукові тексти характеризуються логічною послідовністю викладу, впорядкованою системою зв'язків між частинами, прагненням до однозначності. На лексичному рівні слід виокремити велику кількість термінів із різних галузей знання, а отже - виразно іменний характер висловлювання (адже більшість термінологічної лексики - це іменники). Оскільки наука оперує не образами, а поняттями, наукові тексти насычені абстрактною лексикою. Емоційно-експресивна лексика (здебільшого оцінного характеру) вживається в текстах суспільно-політичного циклу, фізико-математичним і природничим наукам така лексика невлаستива. Синтаксис наукового ³⁹ стилю має яскраво виражений книжний характер, чітко організовану будову речень, без чого не можна було б висловити складну думку. Ще одна композиційна особливість наукового стилю - документація тверджень, цитати, посилання тощо. Наукові тексти є монологічними, вживаються в усній та писемній формах з перевагою останньої.

Залежно від конкретних завдань і одержувачів інформації в науковому стилі виділяють кілька різновидів (підстилів):

5. власне (суто) науковий: нова інформація, призначена для фахівців певної галузі науки (дипломна робота, дисертація, монографія, наукова стаття, наукова доповідь);

6. науково-діловий: інформація про стан наукової розробки на певному її етапі (звіт про проведення науково-дослідної роботи, автореферат дисертації);

7. науково-публіцистичний: наукова проблема висвітлюється з погляду публіциста (есе, стаття);

8. науково-популярний: має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей, не залежно від їх професії й рівня підготовки (лекція, науково-популярна стаття);

9. науково-навчальний: призначений для спеціального засвоєння наукових даних (підручники, посібники).

Офіційно-діловий стиль. Основна його функція (як і наукового) - повідомлення. Цей стиль функціонує переважно у писемній формі як засіб, що задовольняє потреби офіційного спілкування в державному, суспільному, політичному, господарському житті, в ділових стосунках між інституціями й установами, в громадській, виробничій та іншій діяльності окремих членів суспільства. З офіційно-діловим стилем маємо справу в текстах указів, законів, наказів, розпоряджень, звітів, ухвал, у діловому листуванні. Характерні його риси: виразна логіка викладу, високий ступінь стандартизації мовних засобів, майже цілковита відсутність емоційності та образності, широке використання безособових і наказових форм, застосування особливої термінології і специфічних синтаксичних конструкцій (стандартних формул, кліше); відповідно до завдань - сувора і чітка організація тексту (поділ на параграфи, пункти, підпункти); відсутність індивідуальних авторських рис. Тексти офіційно-ділового стилю вимагають документації тверджень, точності формулювань, не припускають двозначності сприйняття змісту. Офіційно-діловий стиль може мати усну форму (усні оголошення, офіційні усні повідомлення).

Публіцистичний стиль (від лат. - суспільний, народний). Основна його функція - вплив. З огляду на призначення публіцистичного стилю - формування громадської думки - визначальною його рисою є вдале поєднання логіки викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Об'єктом публіцистичного викладу є явища всіх ділянок життя людини - від картинок побуту до подій історії й світової політики. Характерна риса цього стилю - орієнтація на усне мовлення. Широко використовуються конструкції типу "питання - ⁴⁰відповідь", що особливо увиразнюється на тлі авторського монологу. Публіцистичному стилеві притаманні чіткі політичні оцінки, присутність автора, широкий вияв авторської індивідуальності (деякі з загальномовних виражальних засобів народжуються саме в цьому стилі). Сучасний публіцистичний стиль - це мова газет, громадсько-політичних журналів, радіо-, телепередач, кінопубліцистика, красномовство.

Художній стиль являє собою складний сплав, у якому відображається все багатство національної мови. Тут можливе поєднання елементів усіх стилів літературної мови, а також діалектизмів та інших складників, якщо це вмотивовано потребами мистецького зображення. Використання мовних засобів у художньому стилі зумовлене його призначенням - творити художній образ. Однією з важливих категорій у структурі художнього твору є образ автора. Творча індивідуальність автора, його світосприймання та світовідчуття, - усе це позначається на доборі та організації мовних засобів.

Розмовний стиль є найдавнішим стилем будь-якої національної мови, оскільки виконує функцію безпосереднього спілкування. Решта стилів - явища набагато пізнішого часу. Найбільша відмінність між книжнописемними (якими є попередні чотири) та розмовним стилем полягає в умовах спілкування. Розмовним стилем користуються в побуті, в неофіційному й офіційному спілкуванні, в навчальній, науковій, виробничій, суспільно-політичній та в інших сферах життя. Широко представлені елементи цього стилю в публіцистиці, ще ширше в красному письменстві.

Стилі мови не становлять замкнутих систем, між ними існує взаємодія, вони впливають один на одного.

Розуміння стилів мови дозволяє побачити тісні зв'язки між ними і мовною культурою суспільства й окремої людини. Культура мовлення передбачає уміння користуватися усіма стилями мови.

Комунікативні якості мови неоднаково співвідносяться із різними стилями мови. В одних стилях мови певна комунікативна якість (наприклад, точність чи виразність) підтримується і посилюється, в інших-послаблюється і розмивається.

Так, науковий стиль мови заоочує і підтримує, насамперед, такі комунікативні якості мови, як змістовність, логічність, точність, а також чистота, доречність, дієвість, меншою мірою - виразність і багатство. Вчені не схильні застосовувати зображенально-виражальні засоби мови, обговорюючи свої професійні проблеми. Виразність наукової мови підтримується не цими засобами, а чіткістю, ясністю синтаксичних структур, точністю і логічністю застосування лексики. Багато спільних рис з науковим має офіційно-діловий стиль.

Художній стиль заоочує і розвиває такі комунікативні якості, як змістовність, правильність, точність, логічність, виразність, багатство й естетичність. Треба відмітити, що змістовність, точність і логічність у художніх творах своєрідні, вони підпорядковані створенню художнього образу. Тому в справжньому творі мистецтва кожен мовний засіб є змістовним, працює на творення літературно-художнього образу, а будь-які порушення ⁴логічної структури (композиції) тексту тільки увиразнюють художню мову і є виявом "художньої" логіки.

Розмовний стиль погано підтримує таку якість мови, як правильність. Самі обставини розмови (потреба моментального вибору слова, словосполучення, схеми речення) сприяють тому, що тут виникають численні порушення форми, насамперед синтаксичної: структурні

спрощення, повернення до початку конструкції, зайді вставні елементи. З цих причин розмовний стиль помітно послаблює такі якості, як точність, логічність, змістовність, особливо в тих випадках, коли під час побутового спілкування виникає потреба вжити щось із понять науки, політики.

У розмовному мовленні (під впливом тих самих умов, а також нетактовності, невихованості, недостатньої культури взаємного спілкування) може послаблюватись і навіть перетворюватись на повну протилежність така якість, як доречність, породжуючи великі й малі психологічні конфлікти.

Як проявляються комунікативні якості мовлення у різних стилях мови можна простежити у таблиці, поданій нижче.

Стилі мови та комунікативні якості мовлення (за Юкало В.Я.)

Стилі мови	Комунікативні якості культури мовлення										
	Змістовність	Правильність	точність	логічність	ясність	чистота	багатство	доречність	виразність	естетичність	дієвість
Науковий	+	+	+	+	+	+	-	+	Не дуже	+	+
Офіційно-діловий	+	+	+	+	+	+	-	Не дуже	-	+	+
Публіцистичний	+	+	+	+	+	+	-	Не дуже	+	+	+
Художній	+	+	+	+	Не дуже	+	+	+	+	+	+
Розмовний	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже	Не дуже

Культура мовлення як наука пов'язана з багатьма лінгвістичними і суміжними дисциплінами. Вона належить до сфери прагматики мови (вивчає функціонування мовних знаків), пов'язана з такими дисциплінами, як фонетика, лексикологія і фразеологія, морфологія і синтаксис, стилістика, лексикографія, термінознавство, соціолінгвістика, історія літературної мови, сучасна українська літературна мова, літературознавство, педагогіка, логопедія, логіка, риторика, загальна теорія культури.

Мовознавство, наприклад, озброює її знанням законів, за якими формується й розвивається людське мовлення. *Літературознавство* відкриває ораторові закони творення художнього образу словесними засобами. *Філософія* вводить у світ інтелектуально-духовного пошуку людства, а окремі філософські дисципліни знайомлять з цінностями моралі (*етика*), принципами розуміння і творення прекрасного (*естетика*),

законами мислення (логіка). *Психолінгвістика* допомагає зрозуміти, наскільки вибір слова зумовлено емоційно-вольовим станом людини, які саме лексичні засоби варто використовувати в певних психологічних ситуаціях. *Психологія* дає змогу ораторові контролювати власний душевний стан та настрій аудиторії; зокрема, когнітивна психологія (від знання, пізнання) відкриває можливості осягнення світу через слово. *Фізіологія та анатомія* дають знання про мовленнєвий апарат, його можливості та принципи творення мовлення. Вочевидь, що й такі дисципліни, як *методика виразного читання, основи режисури й акторської майстерності*, допомагають учителеві-логопедові оволодіти голосом і поставою, жестикуляцією й мімікою, без чого навіть неможлива ораторська діяльність.

Запитання для самоперевірки та співбесіди:

1. Поясніть закономірності зв'язку компонентів виразності.
2. Назвіть види пауз.
3. Дайте визначення логічному наголосу, розкрийте його функціональні особливості.
4. Значення мелодики мовлення для вираження змісту фрази.
5. Темп мовлення.

Лекція № 3. Риторика як мистецтво і наука

План

1. Риторика як наука і навчальна дисципліна.
2. Основні поняття класичної риторики.
3. Основоположні розділи класичної риторики.
4. Зв'язок риторики з іншими науками.

Мета: оволодіти знаннями з риторики, усвідомити її роль для формування мовленнєвої особистості; прищепити професійні якості (уважність, охайність, осмислене ставлення до виконуваної роботи).

Методи: проблемна лекція.

Дидактичне забезпечення навчання: презентація

Література:

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Риторика: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – 240 с.
2. Александров Д.Н. Риторика. Учебное пособие для вузов. – М.: Юніти, 1999. – 535 с
3. Ивин А.А. Риторика. Искусство убеждать: Учебное пособие. – М., 2003. – С. 6-16.
4. Клюев Е. В. Риторика. – М.. 1999. – С 9.
5. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посібник. – К.: Вища

школа, 2003. – С. 6-16.

6. Молдован В.В. Риторика загальна та судова. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.

7. Сагач Г.М. Золотослів: Навч. посібник для середніх і вищих навч. закладів. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.

З давньогрецької міфології відомо, що у Зевса і Мнемосини – богині, яка патронувала науки, поезію та мистецтва, було дев'ять доньок, відомих як музи. Однією з цих юних талановитих красунь була і муза епічної поезії *Калліона*. Саме Калліопу і вважають Пані Риторикою – музою красномовства. У середні віки цю красуню зображували одягнутою у сяючі шати, сиділа вона на пишному троні, а з її вуст виростали лілія (символ краси мови) і меч (символ вражуючої могутності слова, здатності переконувати).

На думку Аристотеля Стагірита, практичне застосування ораторське мистецтво вперше отримало у Сицилії. Батьком риторики Аристотель вважав Емпедокла з Агригента (490-430 до н.е.). З історії філософії Емпедокл відомий як талановитий лікар, поет, філософ і чудотворець.

Риторика – це мистецтво красномовства, мистецтво грамотно, змістово і захоплююче побудувати свою промову і переконливо донести свої думки до аудиторії. Ораторське мистецтво — одна з найдавніших форм людської діяльності, засіб культурного і духовного впливу на людей, якому вперше у Стародавній Греції в V ст. до н.е. софісти почали навчати молодих людей із заможних родин.

Риторика – це мистецтво красномовства, особливий вид творчої діяльності, якому треба навчатись. Часто можна почути навіть від авторитетного і знаного спеціаліста: „Я не вмію красиво говорити...”.

З демократизацією суспільного життя і гуманізацією освітньої системи в Україні посилюється інтерес до такої призабутої за тоталітарних часів класичної науки, як риторика.

У багатьох вищих навчальних закладах, старших класах гімназій, ліцеїв, середніх шкіл вводиться курс риторики. Можна сказати, що викладання риторики в Україні не починається, а відновлюється, тому що з давніх часів в українській освітній системі риторика була однією з основних гуманітарних дисциплін, і ми маємо з тих часів риторів світового рівня, зокрема Києво-Могилянської риторичної школи, про що йтиметься пізніше. Відновлюючи перервану традицію викладання риторики не з кращих для неї часів, мимовільно схиляємося до риторики епідейктичної, тобто прикрашальної як близчої, зрозумілішої і легшої. Саме на ній закінчувався попередній етап викладання риторики в дорадянські часи. Ніскільки не применшуємо ролі епідейктичної риторики у формуванні особистості, тому що, як учив Феофан Прокопович, епідейктичне красномовство, шукаючи, прикрашаючи й звеличуючи добро, чесність, справедливість, гідність, примножує ці чесноти в суспільстві, подає для молоді взірці для наслідування. Звернімо увагу лише на кілька, на наш погляд, специфічних і суттєвих ознак риторичної науки й ораторської практики.

Насамперед риторика – це наука лінгвістична, тобто мовознавча, більше того – живомовна. Такою вона виникла у Давній Греції, і на це розраховані всі її постулати. Сподівання на те, що можна незнання, неволодіння українською мовою прикрити риторикою, є марними. Усі поради і застереження щодо культури спілкування без знання мови залишаться пустими брязкальцями, від яких мовці самі відмовляться. З цього випливає наступне: риторика універсальна, вона потрібна в усіх галузях професійного навчання, в усіх сферах суспільного життя, бо суспільство омовлене – немає суспільства без мови. Актуальність риторики як лінгвістичної науки зумовлюється універсальністю й феноменальністю самої мови,

Мова підтримує в людині стан психологічної впевненості, рівноваги, дає відчуття життєвої перспективи, духовної опори. На основі мови формується національно-культурне поле з протяжністю у часі (через віки) і у просторі, бо мова є каналом духовного й інформативного зв'язку у суспільстві, вона здатна актуалізувати через лексику і фразеологію морально-етичні, звичаєві норми.

Мову можна визначити як стан розуму в певний час, екзистенцію інтелекту, канал інтелекту, результат мислительної діяльності, фіксатор мислення, лакмус мислення, відновник інформації, модель, картину світу, річ у собі і річ для нас одночасно – і все це буде правильно, бо визначатиме кожного разу якусь з цих ознак.

Риторика – це наука успіху. Однак він може залишитися тільки вербалним, словесним, перетворитися на віртуальний, якщо не смішний, коли в ньому не буде фахових, професійних складників.

Як і кожну науку, риторику треба вчити, нею треба оволодівати, бажано й шляхом критичного, реструктивного і конструктивного аналізів. Основними методами вивчення в давній риториці були повтори, декламації взірців і написання своїх промов за зразками. Проте не треба забувати, що риторика, можливо, як ніяка інша наука, є суто індивідуальною, особистісною. Цим вона цікава й потрібна, адже виховуємо особистість, але потребує ґрунтовної підготовки, такту, обережності, смаку, щоб чужа ідея, манера, фраза, прийом, слово стали твоїми, не перетворились на протилежність.

Риторика – це наука текстотворча, в центрі її – закони мислення і мовлення, механізми продукування тексту усного й писемного. Отже, потрібно ширше осягати предмет і сфери риторики та глибше проникати у зміст основних понять і категорій риторичної науки.

Виникнувши з народного мовлення істинно демократичної Давньої Греції 2,5 тис. років тому з єдиним призначенням впливати на розум і волю громадян засобами живого слова і тим допомагати їм та захищати, риторика розвинулася у багатоаспектну і багатогалузеву науку, зродила зі свого лона ще гроно благородних наук – логіку і філософію, граматику й поетику, етику й естетику. Історія риторики свідчить, як і скількох мудреців і державців, геніїв і властолюбців підіймала вона на п'єдестал влади і слави, скільком да-

вала натхнення і задоволення, скількох утішала чи окрилювала. Ця ж історія свідчить, наскільки залежить риторика від міри свободи й демократії в суспільстві, від розвитку культури й духовності, як у різні періоди влада слова замінюється владою зброї. Проте в духовному поступі людства перемагає все ж таки мудрість, сила, добро і краса Слова. Формування гармонійно розвиненої особистості без інтелектуально-естетичного впливу мови неможливе, в якій би сфері суспільно-виробничої діяльності не реалізовувала себе сучасна людина. Вміння виголосити політичну промову чи ювілейне привітання, побудувати розгорнений монолог з фахової проблематики і приемно його виголосити, аргументовано дискутувати, природно вести цікаву бесіду чи конструктивний діалог, не відчуваючи браку слів, знайти своє місце у поліозі, ненав'язливо підтримувати розмову або непомітно чи невимушене вийти з неї, доречно зауважити чи просто шляхетно звернутися і пошанувати співрозмовника або слухачів і при цьому не тільки самому відчувати задоволення, а й дарувати його іншим, бездоганно володіючи мовою, маючи гарне чуття і смак до мови, – цьому вчить лінгвістична риторика.

Класична риторика мала надзвичайно широкий предмет дослідження, опису й вивчення красномовства – від ідеї, задуму, наміру, теми, предмета мовлення, засобів, звучання до завершення акту спілкування – виголошення промови і рефлексації, тобто все те, чим займався оратор у всіх сферах життя. А участь його була повсюдною. У розділі «Про похвалу красномовству і, передусім, про його переваги» десятикнижної праці «Про риторичне мистецтво» Феофан Прокопович писав так: «.. .він [оратор] турбується і проводить найважливіші справи на форумі, в судах, курії, церквах. Він розкриває і переслідує злочини, дискутує про чесноти і достойнства, викриває таємниці природи, нарікає на нестійкість долі, говорить про виникнення і загибель царств і про суєтну мінливість речей, ставить перед очі подвиги героїв і царів, величаво прикрашає мужів, що здобули славу, тлумачить священні справи трисвятого і найбільшого Бога, виголошує похвали, викладає народові накази і закони. Одним словом, все, що тільки є у природі речей, може бути предметом [промов] оратора...».

Предмет риторики формувався у кількох вимірах. У вертикальному вимірі – це вивчення й опис усіх видів риторичної діяльності від задуму, ідеї до породження тексту, виголошення його і релаксації. Все це є предметом п'яти розділів класичної риторики: інвенції, диспозиції, елокуції, меморії та акції.

У горизонтальному вимірі – це риторика трьох основних родів промов – судових, дорадчих, епідейктичних (похвальних) – та кількох їх жанрових видів, технологія і методика підготовки та виголошення яких залежить від сфері, в якій реалізується красномовство (політичне, педагогічне, дипломатичне, сценічне та ін.). Накладали свій відбиток й історичні епохи та літературно-мистецькі стильові течії в національній культурі.

Риторика як наука про розумне й прекрасне дійшла в такому вигляді майже до ХХ ст. У XIX ст. М. Ф. Кошанський писав: «Мета загальної

риторики полягає в тому, щоб, розкриваючи джерела винайдення думки, розкрити всі здатності розуму, щоб, показуючи нормальнє розташування думок, дати Розумові і Моральному почуттю відповідне спрямування, – щоб навчити виражати тендітне, збудити, посилити в душах учнів живу любов до всього благородного, великого і прекрасного»¹.

Багато чого з того, що входило в предмет риторики часів її розквіту, пізніше з розвитком і диференціацією та переформуванням науки відійшло до предметів інших наук. Тому риторику називають систематичною наукою, оскільки вона все систематизувала, або синтетичною, бо поєднувала в собі те, що пізніше розвинулось в інші науки. В результаті виникали й інші означення риторики крім класичної: повна, скорочена, редукована (що є тим самим). Виникали й галузеві риторики за родами промов: судова риторика, шкільна, педагогічна, сценічна, театральна, політична тощо. Це ще раз засвідчує універсальний характер лінгвістичної риторики, те, що вона потрібна в усіх тих сферах людської діяльності, де мова є основною рушійною силою і засобом творення суспільно корисних людських цінностей.

Значення терміна «риторика» і його концепт виразніше проступає через його опозицію до інших термінів. Риторика – мистецтво прозової мови, тоді як поетика – мистецтво поетичної мови, хоча кожний з термінів поширив свій вплив і на «сусіда»: є риторика поетичної мови і поетика прозової мови. Риторика – це гарна або прикрашена мова, тоді як звичайна практична мова спеціальних прикрас не має. Риторика – це наука породження тексту, тоді як герменевтика – наука розуміння тексту. Лінгвістична риторика – це правила побудови мовлення на рівні фраз і понадфраз, це вчення про типи переносних значень, тропи і фігури та соціальне функціонування тексту як цілісних семіотичних (знакових) утворень...

Сучасна риторика як наука переконання засобами мови виходить далеко за межі публіцистичних промов. Вона має широке застосування в найрізноманітніших ситуаціях мовного спілкування як усього соціуму, так і окремих мовців.

Традиційно риторику сприймають як науку про красномовство. Однак у сучасному мовознавстві з'явилось і поняття «дискурсивна риторика», тобто риторика дискурсу як щоденного мовного спілкування в соціумі. Саме така риторика має перспективу широкого застосування у сучасному українському суспільстві, тому що вона з риторики красномовства транспортує технологічний апарат побудови висловлювань і текстів для мовного спілкування щодня в різних сферах життя.

Сприймаючи мову просто як засіб спілкування, ми, на жаль, спрошуємо і мову, і мовну свідомість, і свій мовний образ, тому що забули, що мова – це дар розуму і серця, яким треба користуватися майстерно, по-мистецькому. Залежно від того, що говорити і **кому**, риторика відповідає на питання, як говорити, для **чого** і де.

2.Основні поняття класичної риторики

Найпростіше визначення класичної риторики – мистецтво переконувати – реалізується через такі основні загальні поняття риторики, що мали назви в античній науці: логос, еtos, пафос, то-пос.

Логос. У давньогрецькій мові слово logos означало такі дві групи понять:

а) слово, мова, мовлення і б) поняття, думка, розум, а точніше – єдність цих понять обох груп як всезагальну закономірність. Це відбилося в семантиці сучасних слів з коренем *лог-*, які зосереджені в основному у сферах логіки (науки про закони і форми мислення) та мовознавства: *логічна граматика, логічне мовлення, логічний наголос, логічний суб 'ект, логічне судження, логотип, логограма, логічний предикат тощо.*

Логос як основна категорія класичної риторики покликаний був воєдино представляти думку і слово, що практично означало: слово має зміст, думку, воно має йти від розуму й апелювати до нього. Засновник риторичної науки Арістотель бачив Логос, тобто риторику як науку, що має два основні засоби переконувати: 1) силогізм (висновок від загального до часткового) і 2) ентилему (скорочений силогізм, в якому процедура міркування і висновку не повністю показана, а маємо ніби вже готовий висновок) – троп. Ентилема – це троп, а троп з погляду логіки – це скорочений силогізм. Перший спосіб реалізується у розділі «Диспозиція», де зосереджено всі правила розташування матеріалу і логічних процедур з ним, всі види силогізмів, типи аргументацій. Другий спосіб (коротке, ніби стиснуте міркування) розвинувся у розділі «Елокуція» в підрозділ елоквенції як система засобів фігурального мовлення (фігури слова і фігури думки).

У сучасній риториці логічність є однією з основних ознак промови і тексту. Вона реалізується через можливість вибору у мовному викладі послідовності міркувань, несуперечності тез і положень промови, у доцільності співвідношень, якщо реальність диктує суперечливі положення. У розділі «Елокуція» описуються мовні засоби, якими досягається логічність комунікації (система службових слів, які виражають логічні відношення; порядок слів і синтаксичних структур; лексеми з семантикою відношень; граматичні парадигми відмінкових, особових, видо-часових форм).

Еtos. У давньогрецькій мові слово ethos означало **звичай, звичка, характер, норов** (від нього походить і сучасне слово *етика*) і в античній риториці спочатку вживалося як ознака до слова *оратор*, а потім закріпилося в риторичній науці як моральний принцип її. Еtos є основою формування риторичного ідеалу.

Як одна з основних категорій класичної риторики еtos визначав зразкову суспільну й особисту морально-етичну поведінку оратора, інакше промовець не зможе переконувати інших і впливати на них. Власне, без етосу (морального кодексу) риторика самознищується, перетворюється не в істину думок і почуттів, а в самообман. За Арістотелем, промовець має впізнаватися слухачами як людина достойна, гідна промовляти до їхніх сердець і розуму. Арістотель писав, що «істина й справедливість за своєю природою сильніші

за свої протилежності»¹, тому їх треба дотримуватися неухильно. Слухачі завжди і всюди складають уявлення про етос оратора, в цьому допомагає їм його промова.

Антична риторика широко послуговувалася поняттям етосу, виховувала високу мораль (гідність, чесність, справедливість, порядність).

Розвиваючи засади античної риторики, Феофан Прокопович подавав етос риторики як види чеснот: мудрість, справедливість, хоробрість, поміркованість. Кожна з цих чеснот описувалася як комплекс рис промовця, правил поведінки і дій, які мають вести до вдосконалення моралі й етики особистості.

Звичайно, риторику як технологію мовлення, як комунікативний матеріал можна використати як на благо людей, так і на зло. Однак риторична наука і практика декларувала і відстоювала високу моральність оратора як непорушний закон, як велике благо оратора і риторики в цілому. В усі віки цінувалися високі помисли, чисте серце, щира душа ератора.

Пафос (гр. pathos – пристрасть, почуття) – це інтелектуальне, вольове, емоційне устремлення мовця (автора), яке виявляється і в процесі мовної комунікації, і в його продукті – тексті.

Пафос є категорією естетики. У «Лекціях з естетики» Г. Гегель так визначив поняття пафосу, посилаючись на античне розуміння його: «Ми можемо за прикладом античних авторів позначити словом Pavos ті всезагальні сили, які виступають не тільки самі собою, у своїй самостійності, а й живуть у людських грудях і рухають людську душу в її найпотаємніших глибинах...

...Пафос утворює справжній осередок, справжнє царство мистецтва; його втілення є головним як у творі мистецтва, так і в сприйнятті останнього глядачем. Бо пафос зачіпає струну, яка знаходить відгук у кожному людському серці. Кожний знає цінне й розумне начало, яке міститься в змісті справжнього пафосу, і тому він визнає його. Пафос хвилює, тому що в собі і для себе він є могутньою силою людського існування».

Пафос є фактом життя. Певні справи, погляди, ідеї можуть настільки оволодівати особистістю людини, що стають пристрастю (пафосом) її життя, творчості чи суспільної або виробничої діяльності. І безперечно, все це виявляється у пафосі мовлення спонтанно, тобто незалежно від волі автора, природно або зумисне, з певною настановою на досягнення очікуваного стилістичного ефекту, співчуття, переживання, захоплення тощо. Проблема пафосу як поняття риторики постає в размежуванні пафосу самого мовця, тобто його особистих почуттів, що виливаються в промові, і того пафосу, який досягається мовними засобами, який іде до слухачів від тексту, а не від промовця. У промовця пафос може виникати під враженням його ж тексту і власного проголошення, промовець сам входить у пафос від своєї риторики – «як добре я говорю». Питання полягало в тому, чи має право оратор і якою мірою виявляти свої особисті почуття в промові, адже риторика потребує від промовця бути щирим. Як можна стримувати свій пафос і як керувати пафосом аудиторії, щоб не бути смішним, пишномовним, надміру трагічним,

– для цього техніка риторики пропонує цілу низку прийомів організації мовних засобів промови і мовної поведінки оратора.

Ці три основоположні категорії класичної риторики можна визначити як три важливі наукові критерії, успадковані й іншими філологічними (і не тільки) науками, що розвинулися дотично до риторики: критерій істинності (логос), критерій щирості (етос), критерій відповідності мовної поведінки (пафос).

Топос (гр. *topos* – місце), топіки – це риторичне поняття, що означає загальні місця у промові. До них належать найтипівші часо-просторові мовні ситуації та описи їх, які легко запам'ятати і які майже у всіх мовців однакові (*Моя сім'я; У магазині; У транспорті* тощо). Антична риторика любила топоси і розробляла заголовки для них (логограми) та схеми, які легко можна було пристосувати до аналогічних ситуацій, а люди, що розробляли такі логограми, називалися логографами. Цій меті значною мірою служили й зразки промов з певних тем і для певних ситуацій.

Індивідуально-оригінальним у мовленні є якраз те, що перебуває поза топіками, або Топіки мають якесь незвичне вираження. Однак треба пам'ятати, що існує певна пропорційність між топосом і оригінальністю у промові, і наявність топосів підкреслить красу й доцільність оригінальних висловів.

У повсякденному житті ми спілкуємося у межах топосів різних моделей: театр, гості, хвороба, робота, навчання дають нам багато звичних ситуацій, у яких не постає питання: як запитати? що відповісти? Тут діє аналогічна стратегія побудови текстів. Проте кожний з нас колись та потрапляє в ситуацію невідомої нам мовної поведінки, де тих, уже нам відомих, загальних місць мало, а є більше невідомих, які ми маємо уже самі витворити, заповнити можливостями свого інтелекту і мовного смаку (зрада близької людини, перший прийом у посольстві тощо).

У риториці використовуються вирази *детальний топос* (широкий набір правил і формул мовної поведінки), *техніка топосу* (вміння швидко пристосуватися до мовного спілкування, ввійти в рамки топосів, вдало поставити запитання, точно відповісти).

Людина, яка не орієнтується в топосі, ставить зайві, недоречні або некоректні запитання.

3. Основоположні розділи класичної риторики

Інвенція (лат. *inventio* – винахід, вигадка) – це перший розділ класичної риторики, в якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу. На цьому етапі промовець має систематизувати власні знання про реальні предмети, явища чи абстракції в обраній галузі, що стануть предметом промови, потім зіставити їх зі знаннями про інші і визначитись, який предмет і в якому обсязі промовець може представити у промові. Основне в інвенції – вдало, доречно вибраний предмет розмови і намір його представити та розкрити так, щоб досягти здійснення задуму.

Диспозиція (лат. *dispositio*, від *dispono* – розташовую, розміщую) – це другий розділ риторики, в якому формулюються основні поняття про предмет виступу і визначаються правила оперування поняттями, тобто формуються аналогічні процедури. Основне призначення гарної диспозиції, тобто на етапі побудови промови, – запропонувати цілий набір положень і в такій послідовності, щоб вони не суперечили одне одному, а конкретно переміщувалися з однієї частини в іншу аж до закономірного висновку. Диспозиція пропонує також логічні операції, якими знімається суперечливість визначень.

Елокуція (лат. *eloguor* – висловлююсь, викладаю) – третій розділ класичної риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування. Основний зміст елокуції з класичної риторики перейшов у сучасну стилістику (вчення про стилі і вчення про тропи та фігури).

Розробки первого і другого етапів – інвенції і диспозиції – в елокуції набувають мовного фігурального вираження і в результаті – додаткових змістових, оцінних, емоційних, вольових ефектів. Якщо перший і другий етапи підготовки промови підпорядковані суворій логіці операцій, то на третьому етапі – елокуції – зміст промови входить у зону паралогіки, яка допускає використання слів і виразів у переносному (фігуральному) значенні.

Такі порушення, зміщення логіки (паралогіка) створюють нові смисли і часом викликають ефекти неймовірної сили. Це зона використання мовних засобів, що здатні трансформувати основні значення слова у переносні (тропи), і мовних засобів, які здатні трансформувати значення синтаксичних структур та елементів думки (фігури). На етапі елокуції розвинулося вчення про стилі. Тому цей розділ риторики називають найкрасивішим і найефективнішим. Саме він приводить мовця до мети.

Елоквенція – підрозділ елокуції – найбільшого розділу риторики, в якому досліджуються фігури слова (тропи) і фігури думки (риторичні фігури)¹. Отже, цю частину можна назвати серцевиною красномовства. Іноді її просто називають красномовністю. В класичній давньогрецькій риториці від часів Горгія, римській часів Цицерона, традиційній ренесансній, просвітницькій, бароковій і особливо в шкільній риториці за тропами й фігурами закріплювалася прикрашальна функція. Це усолоджувало промови, але часто прикривало примітивний зміст, і цим викликало у XIX-XX ст. іронічні напади на риторику як пусту красиву забавку.

Нині утверджується погляд на тропи і фігури як на творчі елементи мови, що відбивають специфіку творчого мислення, художнього бачення предмета мовлення, а не пусті прикраси: «Тропи не є зовнішньою прикрасою, певного роду апліке, що накладається на думку зовні, – вони складають суть творчого мислення, і сфера їх ширша, ніж мистецтво. Вони належать творчості взагалі»². На підтвердження такої думки можна навести приклади наявності тропів і фігур у певних стилях, їх жанрах і конкретних типах текстів та сферах звучання живої мови, де немає й натяку на прикрашання. Наприклад, метафори й епітети в науковому та офіційно-діловому стилях:

воронована криця, вушко голки, вушко ресори, носик чайника, ніжка стола, заява пішла тощо.

Тропи і фігури виникають в результаті складних семантико-сintаксичних процесів між словами і словосполученнями, і вже це також свідчить, що вони є простими засобами прямого прикрашання. Це метаболи – одиниці перетворення мислительної і мовної енергії та вербальної субстанції. Тропи і фігури є органічними складниками мови, а виявляються в тексті тільки у формі непрямої дії істинних ознак предметів.

Меморія (лат. *memoria* – пам'ять, згадка) – це наступний розділ риторики, призначення якого – допомогти оратору запам'ятати зміст промови так, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі. Його можна назвати тренуванням пам'яті. Змістом цього розділу є мнемотехніка – система «секретів», прийомів запам'ятовування матеріалу, швидкого відтворення, розвитку оперативної пам'яті, вміння користуватися набором енциклопедичних знань з обраної галузі і суміжних, якими володіє промовець. По-сучасному це можна визначити як збагачення і впорядкування «банку даних».

Акція (лат. *actio* – дія, дозвіл) – п'ятий розділ класичної риторики, призначення якого полягало в тому, щоб підготувати оратора зовнішньо і внутрішньо до виступу. Це найважливіший і найвідповідальніший етап риторичної діяльності оратора, бо на ньому під час виголошення промови за короткий час має реалізуватися вся тривала попередня підготовча робота і привести до очікуваної мети. Тут великого значення набуває самоконтроль оратора і його вміння «на ходу» коригувати свої дії, не чекаючи остаточного провалу промови, мобілізувати свої сили, активізувати увагу слухачів, достойно завершити акцію.

Оратор має зовнішньо добре виглядати, справляти приємне враження не тільки змістом промови, а й дикцією, силою звучання голосу, тоном, вмінням тримати паузу, мімікою, жестами, кінесикою.

Після виступу, виголошення промови настає етап *релаксації* (від лат. *relaxatio* – зменшення, ослаблення), тобто спадає фізичне й інтелектуально-психологічне напруження. Гарний оратор обов'язково використає цей стан, щоб «по свіжих слідах» ще раз пережити виступ, проаналізувати його, виділивши вдалі й невдалі місця, знайти їм пояснення, зробити собі застереження на майбутнє, чого не слід казати.

4.Зв'язок риторики з іншими науками

Риторика пов'язана з іншими науками як пранаука, з якої вийшло мистецтво мовного спілкування в усіх наукових сферах. Найближче риторика пов'язана з філософією і є частиною її. Філософія вивчає загальні закони розвитку людини, природи, суспільства і формує світогляд людини; риторика вивчає й описує конкретні закони, закони ефективної мисленнєво-мовної діяльності, виробляє правила мовного спілкування, а також сприяє формуванню цілісного світогляду та морально-етичних норм людини.

Риторику і логіку єднає не тільки спільний генезис (логос), а й те, що основою кожної є мислення. У логіці йдеться про загальні закони мислення, його форми, види. В риториці основним є вербальне мислення. У логіці панує теорія доказу, в риториці найважливішими є аргументи переконання.

Аристотель зазначав, що риторика слугує уяві, як логіка – розумові. Логіка орієнтована на істину та діяльність, а риторика — ще й на вигадку та на ймовірне, вона творить мовлення, яке описує реальний і, можливо, уявний художній світ.

Спільними для риторики й етики є моральні закони. Риторика завжди стояла і стоїть на сторожі добра: «Риторика – найбільше для людей добро» (Платон). Моральний облік оратора і ритора забезпечує їм успіх або неуспіх.

Риторика є праматір'ю для лінгвістичних наук. Вона – попередниця граматики, культури мови, поетики, стилістики, лінгвістики тексту, соціолінгвістики, психолінгвістики. Маючи багато спільних з ними аспектів, риторика основну увагу зосереджує на типах і видах мовленнєвої діяльності. Якщо більшість лінгвістичних наук досліджують готовий текст, мовні одиниці та явища, що відбуваються з ними, то риторика вивчає і вибудовує за авторською настановою тривалий шлях до готового досконалого тексту. І не до абстрактного тексту, а до типів і жанрових видів текстів відповідно до конкретної настанови.

Міцні і давні зв'язки риторики з граматикою.

Риторика пов'язана з мовознавством, мовознавство озброює її знанням законів, за якими формується людське мовлення.

Літературознавство відкриває ораторові закони творення художнього образу словесними засобами.

Психологія дає змогу ораторові контролювати власний душевний стан та настрій аудиторії.

Фізіологія дає знання про мовний апарат, його можливості та принципи творення голосу.

Методика виразного читання, основи рижесури й акторської майстерності допомагають ораторові оволодіти голосом, поставою, жестикуляцією, мімікою.

Лекція № 4. Історія риторики.

План

1. Зародження і розвиток вітчизняної риторики. Видатні оратори Київської Русі(митрополит Іларіон, Климент Смолятич, Кирило Туровський, Володимир⁵Мономах). Українське красномовство в XIII-XVIIст. Резонанс української культури в східнослов'янських землях.

2. Київська школа риторики (XVII-XVIII ст.). Розвиток українського риторичного слова за часів панування Російської та Австро-Угорської імперій. Піднесення риторики у сучасному українському суспільстві.

Мета: засвоїти властивості, закони риторики, засвоїти особливості зародження і розвитку вітчизняної риторики; викликати почуття гордості, інтересу до вітчизняних видатних ораторів.

Методи: лекція-дискусія.

Дидактичне забезпечення навчання: презентація

Література:

- 1.Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Риторика: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – С.25 -37.
- 2.Баева О.А. Ораторское искусство и деловое общение. – Минск, 2001.
- 3.Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчені і понять: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – С. 7-40.
- 4.Дюбуа Ж., Эделин Ф., Клинкенберг Ж.-М. и др. Общая риторика. – М, 1986.– С. 27-61.
- 5.Козаржевский А.Ч. Античное ораторское искусство. – М., 1980.
- 6.Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2003. – С. 23-54.
- 7.Михальская А. Педагогическая риторика: история и теория. – М., 1998. – С. 23-92.
8. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії: Підручник.-К.: Либідь,2001.-408 с.
9. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI- XVIIIст. –К.: Наукова думка, 1966.-288 с.
10. Ораторское искусство : Хрестоматия/Сост. А.П.Овчинникова.- Одесса: Юридична література, 2006.-408 с.

У Київській державі грецька міфологія й антична риторика стали відомими в XI ст. Сучасник князя Ярослава чернець Георгій Амартол ("амартол" — грішник) уклав "Хроніку" на основі грецької міфології, скориставшись хронікою свого попередника, грекомовного письменника, історика Малали, що жив у Сирії у VI ст. З XI—ХІІІ ст. у Київській Русі стає відомим "Еллінський літописець". Він увійшов складовою частиною в давньоруський літопис. Відтоді грецька міфологія і риторика широко входили у культуру наших предків, зокрема в поетику, художню прозу, прикладне мистецтво.

Першим великим християнським проповідником у Київській Русі був митрополит Іларіон. Виявляючи традиційну в Київській державі любов до гарного Слова, Іларіон свою урочисту проповідь, виголошенну у 1049 р. в храмі Святої Софії у Києві в присутності княжого роду і киян, називає "Словом про⁴ закон й благодать". У цьому творі виявився високий духовний талант Іларіона, володіння складними фігурами візантійської риторики, пишномовство та своя оригінальна архітектоніка проповіді: вступ, звертання, пояснення (іудейська віра — закон, а християнська — благодать), воздання хвали Володимиру за хрещення Русі, Ярославу Мудрому — за розквіт рідної землі. Помолимося ще за сина твоєого, благовірного кагана нашого Георгія

[християнське ім'я князя Ярослава], щоб він у мирі й у здоровії вир життя свого перепливнув і до пристані небесного безвітряного спокою пристав, неушкоджено корабель душевний і віру зберігши, і з багатством добрих діл, нехібно Богом доручених йому людей управивши, став разом із тобою без сорому перед престолом Вседержителя і за труд випасу людей його прийняв од нього вінець слави нетлінної з усіма праведними, які трудилися заради нього.

І знову звернення до Бога з вірою і молитвою від імені всієї землі і з проханням для неї благодаті. "Слово..." сповнене символами, високими епітетами, паралелізмом антitez, оригінальними метафорами.

Михайло Возняк зазначав, що "штуку красномовства опанував Іларіон близкуче". Про високу ораторську майстерність Іларіона, прозваного Київським, його знання риторики і власний художній стиль свідчить такий мовний матеріал:

...спершу закон, а потім благодать, спершу тінь, а потім істина.

"Слово..." Іларіона складене високим експресивним стилем, густо орнаментоване стилістичними засобами. Протиставлення Старого і Нового Завітів виразилося через антитети образів: Старий Завіт—місяць, Новий Завіт—сонце. Старий Завіт—тінь, Новий Завіт — світло, Старий Завіт — нічний холод, Новий Завіт — сонячне тепло, закон — благодать:

Віра бо благодатна по всій землі поширилась. І до нашого народу руського дійшла. Озеро ж закону пересохло, а євангельське джерело, наводнившись і всю землю покривши, аж до нас розлилося. Се ж бой ми вже з усіма християнами славимо Святу Трійцю.

У пустинній бо й пересохлій землі нашій, висушеній ідолським жаром, зненацька забило джерело євангельське, напуваючи всю землю нашу.

Тоді (після хрещення) почав морок ідолський од нас одходити, і зорі благовір'я з'явилися; тоді пітьма біослугування погибла, і слово євангельське землю нашу осіяло.

Пастухи словесних овець Христових, єпископи, стали перед святим олтарем, жертву безкровну возносячи.

...добролюбна Богові милостиня; Він славний город твій Київ величчю, як вінцем, обклав...; вінець слави нетлінної.

Радуйся, учителю наш і наставнице у боговір'ї. Ти правою був наділений, міццю припоясаний, істиною взутий, смислом увінчаний і милостиною, як гривною і шатами золотими прикрашений.

З того, як побудоване "Слово про закон и благодать", які тропи і стилістичні фігури використано, можна судити про те, що вже були відомі київським авторам секрети античної риторики, очевидно, через переклади грецької богослужебної літератури. Одночасно можна стверджувати й те, що наші предки вже мали самобутній розвинений поетичний фольклор, свою традиційну тропіку. "Слово..." Іларіона читалося по церквах в день пам'яті Святого Володимира.

До найдавніших пам'яток періоду Київської Русі належать "Ізборники Святослава" 1073 р. і 1076 рр. Перший збірник (1073 р.)—це копія з

болгарського оригіналу, який є перекладом з грецької мови. Зміст його енциклопедичний: статті церковно-догматичного, філософського, історичного, календарного характеру, повчання тощо. Особливий інтерес для нас становить стаття Георгія Хуровська "О образах", в якій стисло називаються основні стилістичні засоби — тропи і риторичні фігури: "Творчі образи суть 27: алегорія (инословие), метафора (пръвод), зловживання (непотръбие), прийняття, зміна порядку слів (поворот), протиріччя (съприятие), сполучення (сънятие), ономатопія (именоторие), порівняння, антономасія (заміна одного імені на інше), метонімія, найменування від протилежностей (вспятословие), перифраз (округлословіе), еліпсис (нестаток), плеоназм (изрядие), гіпербола (лихоръчие), парабола (притча), приклад, повчення (отдание), персоніфікація (лицетвореніе), уподібнення (сълог), іронія (поругание), попередження (посльдословие) та ін.

В "Ізборнику Святослава" 1073 р. трапляються стилістичні фігури порівняння, паралелізму й повтору; Реку же; узда коневі єсть правитель і віздержаніє: праведнику же книги. Не составить бо ся корабль без гвоздії, ні праведник без почитання книжного. Красота воїну оружіє і кораблю вітрила, також і праведнику почити ніс книжное.

Хоч основна частина "Ізборників" є перекладною, проте вони відзначаються високою художністю (призначені для світської еліти) та стилізацією до східнослов'янського, зокрема київського, мовного фунту: "Слово про читання книг", "Слово одного батька до свого сина", "Поради для заможних", "Стословець", "Яка має бути людина" та ін. Тексти сповнені риторичними фігурами, прислів'ями, мудрими сентенціями, що стали чи могли стати афоризмами. Наприклад: ногами ступай тихо, а духом хутко до воріт небесних; радість цього світу плачем кінчається, як можна бачити в світі цьому на двох сусідах: у цих відправляють весілля, у тих за мерцем плачуть; матір То злого є ліношті; не той багатий, хто багато має, а той, хто небагато потребує; якщо ступаєш на стезю подвигу, душу від розслаблення звільні.

Уже на той час суворо засуджувалася пиятика: Сміливого робить боягузом, чистого розпусником, правди не знає, розум віднімає, і як вода вогонь, так безмірне життя мед розуму зглашує...

До проповідників та письменників давньоукраїнської доби належав і сам князь Володимир Мономах (1053—1125 рр.). Його "Повчання", звернені до власних дітей і молоді, а також молитви та лист до князя Олега Святославича не втратили актуальності й нині, тому що в них сформульовані основні засади не стільки княжої, скільки народної моралі, про що свідчать такі поради з "Повчання":

...Бога⁵⁶ради, не лінуйтесь, я благаю вас...

Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступітесь сала, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його...

Старих шануйте, як отця, а молодих — як братів. У домі своїм не лінуйтесь, а за всім дивіться ... щоб не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого.

Ні питтю, ні їді не потурайте, ні спанню. Лжі бережіться, і п'янства, і блуду, бо в съому душа погибає і тіло...

Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо.

І чоловіка не лишіть, не привітавши, добре слово йому подайте. А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидячи, він зумів знати п'ять мов, — аза се почесть єсть до інших країв. Лінощі ж — усьому лихові мати: що людина вміє, те забуде, а чого не вміє — то того не вчиться.

Глибока мудрість, точність і стисливість виразу, мовне вміння зробили ці вислови афористичними. Вони свідчать про появу нового, живомовного народного начала у вітчизняній риториці.

До найвизначніших проповідників-ораторів належить і єпископ із Турова Кирило Туровський (1130—1182 рр.). Він є автором численних слів, повчань, послань, молитов, володів надзвичайним ораторським і поетичним талантом, за що у народі був прозваний другим Златоустом. У проповідях використовував яскраві образні засоби: епітети, метафори, паралельні порівняння, антitezи, які, безперечно, збагачували давню українську книжну мову. Про характер образності творів Кирила Туровського дають уявлення такі рядки з його проповіді "Слова Кирила, недостойного монаха, по Великодню...", яка відома це й під іншою назвою "Слово в новий тиждень після Пасхи":

Нині сонце, красуючись, на висоту сходить і, радіючи, землюogrиває, — сходить — бо нам од гробу праведне сонце Христос і всіх, хто вірить у нього, спасає.

Нині місяць з вишнього зіступивши щабля, більшому світилу честь воздає; вже бо Старий Закон, як каже Святе Письмо, із суботами бути перестає, і пророки Христовому закону честь воздають.

Нині зима гріховна покаянням припинилася і льод невір'я богопізнанням розтопився...

Сьогодні весна красується, оживляючи земне єство, і бурхливі вітри, повіваючи, плоди множать, і земля, насіння живлячи, зелену траву родить. Весна бо красна є віра Христова, яка хрещенням одріджує людське єство.

Нині дерева парості випускають, і квітами пающі процвітають, і сади вже солодкі видають пающі, і робітники, з надією трудячись, плододавця Христа прикликають.

Нині орачі слова, словесних телят до духовного ярма приводячи, і хресне рал⁵⁷ в мислених борознах заглиблюючи, і борозну покаяння прокладаючи, сім'я духовне всипаючи, надіями майбутніх благ веселяться.

Кирило Туровський був не тільки оратором та письменником, а й учителем риторики, радив бути уважним до слова, шукати відповідні слова у рідній мові для прикрашання достойних діянь.

Основним стилістичним прийомом Кирила Туровського була ритмізована антитеза, зокрема протиставлення божої і людської природи в образі Христа:

Пан наш Ісус Христос розп'ятий, як людина, — але як Бог — сонце затъмарив, місяць зробив кривавим, і було темно по всій землі. Як людина, він крикнув та віддав дух, — але як Бог — струсив землю, і каміння розпалося. Як земного царя, стерегла його сторожа та лежав він запечатаний у могилі, — але як Бог — з ангельськими воїнами в твердині пекла бісівським силам наказував... тому він з небес зійшов і втілився, і став людиною, — щоб трухляве оновити і на небеса вивести. Списом пробито йому ребра, — щоб він відвернув полум'яну зброю, яка забороняє людині вступити до раю. Кров свою виточив із ребер, — та тим очистив тілесні плями й душу людську освятив, зв'язано його і тернами увінчано, — щоб від кайданів диявольських людей звільнити та терня омані бісівської викорінити. В гріб покладено його, як мертвого, — щоб він усі віки померлим життя дарував. Камінням з печаткою його заперто, — щоб він пекельні ворота та вереї дощенту розбив. Для всіх, видно, стерегла його сторожа, але незримим зійшов він до пекла і зв'язав сатану....

Ораторське мистецтво в Україні XVI - XVII ст.

Українське ораторське мистецтво виникло на традиціях давньоруських. З періоду Київської Русі були успадковані збірники перекладних і оригінальних ораторських творів, які мали настановні цілі. Вони передбачали насамперед популяризацію й поширення християнської ідеології і моральне виховання давніх русичів, персонажів християнської міфології і видатних церковних діячів. Проповідь прийшла на Русь разом з християнством як частина церковного ритуалу і поширювалася в різних списках, які оформлялися у спеціальні збірки.

З періоду Київської Русі відомі списки збірників ораторських творів, які широко побутували і в XVI—XVII ст. в Україні: «Златоуст», «Маргарит», «Ізмарагд», «Торжественник» та інші. До них входили переклади ораторських творів класиків візантійської учительної літератури IV—IX ст., які перекладалися або безпосередньо з грецької мови, або приходили з Болгарії в старослов'янському перекладі та твори давньоруських ораторів таких, як Феодосій Печорський, митрополит Іларіон, Кирило Туровський, Климент Смолятич. Це були своєрідні антології ораторської літератури.

Яскравим прикладом може бути творчість Івана Вишенського. Його твори являють собою послання. Однак письменник розраховував і на те, що вони можуть⁸ проголошуватися. Переправивши з Афона на батьківщину свою «Книжку», він у передмові до неї радив, щоб при індивідуальному читанні «не минати скорогонцем, як пусте вітряне коло, очима пробігаючи наперед написаного з місця на місце, але зупинятися... де мовиться про неправду і істину».

Староукраїнські оратори завжди дбали про дохідливість, зрозумілість і доступність проголошуваного для слухачів. Крім проповідей, успадкованих з періоду Київської Русі або укладених за їх зразками, у XVI ст. в Україні з'являються рукописні збірники повчань нового типу, так звані учительні євангелія.

З XVI—першої половини XVII ст. дійшло до нас багато учительних євангелій — рукописних і друкованих, що свідчить про широку популярність свого часу цього виду орацій. Основне завдання казань, що містилися в учительних євангеліях, було те саме, що й у давньоруській проповіді: розтлумачувати прихожанам поняття й приписи християнського віровчення і повчати їх у дусі церковної моралі.

Щодо змісту проповідей, які входили до складу учительних євангелій, то в них більш-менш виразно помітна антикатолицька спрямованість і занепокоєння долею батьківщини. Так, відомий письменник і діяч братського руху на Львівщині Кирило (Транквіліон) Ставровецький в одній з проповідей, що входила до складу учительного євангелія, укладеного й виданого ним 1619 р., писав про те, що деякі заможні люди могли б частину своїх багатств пустити на будівництво шкіл, друкарень і взагалі на розвиток наук, проте не роблять цього.

Структура проповіді цього типу була довільною, без особливих риторичних хитрощів, тобто проповідь ще не мала чітко визначеної літературної форми.

На зміну старій проповіді греко-слов'янського типу приходить нова, що орієнтується на західноєвропейські зразки. Кінець XVI і перша половина XVII ст. в Україні характеризуються боротьбою українського народу проти католицької експансії та унії за зміщення православ'я, що в тих умовах означало, власне, пропаганду патріотизму, утвердження етнічної та державної цілісності українського народу.

З розвитком освіти в Україні в XVI—XVII ст., зокрема з розширенням мережі братських шкіл, ораторського мистецтва починають учили спеціально

У братських школах і в Києво-Могилянській академії теорію красномовства спочатку вивчали за латинським підручником періоду античності. Найдавнішим відомим підручником, складеним українським автором, за яким читалася риторика в Києво-Могилянській академії, був курс професора Йосифа Кононовича-Горбацького, прочитаний ним у 1635 р. Написано його латинською мовою за зразком твору римського філософа, письменника й оратора I ст. до н. е. Марка Тулія Цицерона «Поділи ораторські».

У середині XVII ст. значної ваги в духовному житті українського народу набрала полемічне публіцистична проповідь, яка переросла релігійні рамки і мала загально культурну та політичну цінність. Вона стала активним засобом впливу на населення. Найвідомішими представниками ораторського стилю цього часу були вихованці Києво-Могилянської академії, а потім її викладачі - Лазар Баранович та Іоанікій Галятовський і проповідник Києво-Печерської лаври Антоній Радивиловський.

У курсах риторики цього часу важливе місце посідає гомілетика — частина риторики, в якій викладаються настанови щодо створення спеціально церковних проповідей У 50-х рр. XVII ст. викладач риторики Києво-Могилянської академії І. Галятовський уклав перший вітчизняний підручник з гомілетики тодішньою українською літературно-писемною мовою під назвою «Наука або спосіб спадання казання» і разом із зразками проповідей видав його у складі книги «Ключ розуміння» (Київ 1659, Львів 1665). У праці І. Галятовського майже нічого не сказано про тлумачення доктрин християнства, зате пильна увага звертається на моральне напучування слухачів. У цьому письменнику вбачає основну функцію проповідника.

У А. Радивиловського до проповідей вплетено багато байок, притч і різних історій. Таким чином, творчий характер і самобутність української проповіді другої половини XVII ст. проявлялися в доборі та організації матеріалу (прикладів) згідно з ідеально творчою настановою і рівнем майстерності проповідника. Одні з них більше запозичували й обробляли сюжети, що походять з церковно-учительних джерел, інші тяжіли до світського матеріалу і фольклору. На допомогу проповідникам укладалися спеціальні збірники прикладів які можна було використовувати в майбутніх казаннях Кілька таких збірників уклав і І.Галятовський. Отже, українські ораторське проповідництво твори насичені великою кількістю оповідань, сюжети яких походять з міжнародної скарбниці доби античності, середньовіччя і ренесансу. Так заносилися на Україну нові теми, сюжети жанри. А ораторські твори насичувалися різним публіцистичним, науковим матеріалом, відомостями історичного, географічного природничого, характеру перетворювались у своєрідні енциклопедії[6, с.73].

У проповідях І. Галятовського наприклад, знаходимо своєрідне пояснення явищ природи (дощу, снігу, граду, блискавки, грому) відомості про птахів, квіти, мінерали, дані історичного характеру (про звичаї стародавніх народів, про перших християн, про події вітчизняної історії тощо), етимологічні пояснення і навіть господарчі поради.

Часто мова ораторського твору наближалася до ритмізованої, найчастіше це бувала ритмізовані антitezа: «Сьогодні людина—весела, завтра смутна, сьогодні щаслива, завтра нещаслива». Для більшості ораторських творів другої половини XVII ст. взагалі характерним був вплив фольклорних традицій. Виявлявся він, крім усього, у вкраїнні прислів'їв та приказок до тексту казань: хто вітрові служить, тому димом платять,— можна прочитати в І.Галятовського.

Художні прийоми представників ораторської творчості другої половини XVII ст., розраховані на емоційне зворушення її здивування слухачів, нерідко затемнювали зміст висловлюваного, вишуканість форми превалювала над змістом.

Епоха кінця XVII — першої половини XVIII ст. вимагала більшого наближення ораторського мистецтва до життя і піднесення панегіричного струменя в ораторських творах. Однак ті риси орацій Києво-Могилянських

проповідників, які сприяли перетворенню проповіді в окремий літературний жанр—струнка композиція, єдність думки, застосування прийомів, спрямованих на те, щоб зацікавити слухачів,— стали надбанням ораторського мистецтва. в період розвитку української літературної мови.

XVI — початок XVII ст. — це період поширення книгодрукування, науки й освіти в Україні. Масово відкривалися братські школи, вищі навчальні заклади — колегіуми й академії. У Києві в 1615 р. була заснована вища школа при Києво-Братському монастирі на Подолі, в 1631 р. митрополитом Петром Могилою відкрита Лавська школа. У 1632 р. обидві школи об'єдналися і започаткували Києво-Могилянську колегію (пізніше—академію). Вона стала осередком освіти й культури не тільки в Україні, вплив її поширювався на всі слов'янські землі ціле наступне століття. Випускники її ставали відомими церковними і політичними діячами, вченими, письменниками: Єпіфаній Славинецький, Феофан Прокопович, Симеон Погоцький, Стефан Яворський, митрополит Дмитро Ростовський (Димитрій Туптало), Іоанікій Галятовський, Інокентій Гізель, Григорій Сковорода, Микола Бантиш-Каменський. Певний час у ній навчався Михайло Ломоносов.

В академії культивувалися усі типи давньої української літературної мови—слов'яно-русська, слов'яно-українська і проста українська мова. Гуманітарну освіту тут здобували, вивчаючи поетику, риторику, діалектику (полеміку), грецьку і латинську мови. В риториці розвивався бароковий стиль з пошуками вибагливих пишномовних форм, символів, незвичних уподобінь, урочистих протиставлень, несподіваних персоніфікацій.

Про ідеал поетичної краси й ораторство як стилістичну ознаку літературного мовлення XVII—XVIII ст. можна судити з того, як учені викладачі Києво-Могилянської академії озаглавлювали латиною свої навчальні посібники з поетики. Наприклад:

М. Довгалевський. "Сад поетичний, вирощений задля збирання квітів і плодів віршованого і прозового слова в Київській Могиляно-Зборовській академії для більшої користі українському садівникові і його православній батьківщині біля Йорданського і Марійського морів у 1736 році";

П. Конючкевич. "Правила правилам душ Аполлона, тобто структура поезії, піднесена на найвищі вершини Парнасу і передана для використання благородній руській молоді в рідних Афінах Києво-Могиляно-Зборовських з року 1739 у рік 1740";

невідомих нам авторів: "Парнас, або ж кифара поетичних правил Аполлона для нас у Києво-Могилянській колегії викладена й перекладена ... 1719—1720 pp.";

"Аполлон музи руської Паллади, або правила поезії, викладені року... 1722".

Будучи все ще гомілетикою (церковною), вітчизняна риторика все більше збагачувалася соціальними мотивами і мусила шукати простіші, доступніші форми вираження змісту проповідей. Найвидатнішими

проповідниками і риторами-педагогами цього періоду були Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський, Антоній Радівиловський.

Інокентій Гізель — архімандрит Києво-Печерської лаври, історик, ректор колегії, автор оригінального публіцистично-проповідницького підручника для духовенства "Мир з Богом чоловіку" (1669 р.). Праця сповнена аллегоріями, які, розкриваючи церковну мораль, виражали ідеї гуманізму. Соціальне зло (несправедливий суд, знущання над беззахисними) — це гріх.

Інокентія Гізеля називають українським Арістотелем, він відзначився у багатьох галузях знань.

Інший відомий проповідник ректор Києво-Могилянської колегії Лазар Баранович написав книгу "Меч духовний є глагол Божий" (1666 р.), у якій 55 слів-проповідей, написаних за правилами шкільної гомілетики, і "Труби словес проповідних", що містять 80 проповідей на різні свята. Самі назви книжок уже свідчать, що написані вони образно, високим стилем церковної риторики.

Учень Лазаря Барановича і також ректор Києво-Могилянської колегії, відомий український культурний діяч і письменник

Іоаникій Галятовський, сам викладач риторики, розробив теорію новомодного красномовства. У 1659 р. він видав книгу проповідей "Ключ розуміння" з теоретичною частиною "Наука, албо Способ зложення казання", яка стала відомою науковою працею далеко за межами України. І. Галятовський пропонує кожному, хто хоче "казання учинити", обрати тему, за якою має повідати все казання, що мас складатися з трьох частин: перша — ексордіум, початок; друга — нарація, оповідь; третя — конклузія, кінець. Описавши призначення кожної частини і зв'язок між ними, автор називає основні джерела, з яких можна брати матеріал: Біблія, житія святих, праці великих проповідників, а ще історії і хроніки, книги про людей, природу, звірів — все це нотувати й амплікувати до своєї теми. Далі І. Галятовський застерігає промовця, щоб "людей не призвів мовою своєю до десперації, до розpacу", і радить: "...читай книги, що хороше вичитаєш, нотуй собі і до свого казання амплікуй". Свою теорію красномовства Галятовський втілив у книзі проповідей про чудеса Марії Богородиці "Небо новое" (1665 р.).

Найповніше барокові тенденції у вітчизняній риториці відобразилися у публіцистично-ораторській прозі талановитого українського письменника і культурно-освітнього діяча Антонія Ради-виловського. Він автор двох збірок проповідей: "Огородок Марії Богородиці" (1676 р.), в якому 199 проповідей на релігійні свята, а також проповіді з морально-етичних тем світського життя; "Вінець Христов, з проповідей недільних, як цвітов рожаних, на украшеніє ⁶²православно-католицької святої східної церкви сплетений" (1688 р.) (вміщено 155 проповідей на теми євангельських читань). Антон і й Радивиловський був учнем Галятовського і свої проповіді будував за його теорією казань. Проповідь мала чітко визначену будову. У вступі (ексордіумі) повідомлялася подія з якоїсь релігійної книги, щось принагідно зауважувалося про світські справи. В основній частині (наради) викладали

суть проповіді, у третій частині — висновках (конклузії) — узагальнювали сказане і повчали паству.

Як теоретик вітчизняної риторики Радивиловський розробляв методику складання і виголошення проповідей, визначав завдання ораторів, склад аудиторії. За теорією Радивиловського, проповідник, оратор є послом Бога, його вустами промовляє сам Бог. Тому проповідник повинен бути всезнаючим, глибоко порядним, чесним. Радивиловський радив (і сам так робив) проповіді будувати логічно, використовувати вставні оповіді з античної і середньовічної літератур, міфології, прикрашати хитромудрими порівняннями, байками. Відомими є байки Радивиловського "Лис і Журавель", "Рак і Раченята", "Лис і Козел".

Радивиловський був великим патріотом України. У його проповідях для воїнів "Слова часу войны" звучали риторичні запитання:

"Що може бути ліпшого за Вітчизну? Якщо милі здоров'я, дружина, діти, брати, то Вітчизна має бути в багато разів рідніша, бо вона вас породила, виховала, всім добром збагатила, всіх обняла і приголубила. Запитаймо відважних воїнів, хто примусив їх залишити домівку, дружин, дітей, братів і сестер та піти на смертельну битву з бусурманами. Любов до Вітчизни. Кому ж доведеться вмерти за неї на полі бою, той одержить на небі нагороду і як лицар, і як мученик". Антоній Радивиловський писав простою мовою з "густою домішкою українізмів" (П. П. Плющ), його твори завжди мали виразний український колорит. Радивиловський написав більше трьохсот оповідань, українізуючи сюжети й образи античної і середньовічної літератури. Його вважають типовим представником українського бароко в ораторській прозі.

Степан Яворський, викладаючи риторику в Києво-Могилянській академії, написав працю, яку також можна називати підручником з риторики, "Риторична рука", в якій виклав теоретичні засади риторики стосовно п'яти її розділів (п'яти пальців "риторичної" руки): інвенція, диспозиція, елокуція (елоквенція), меморія, акція. У Яворського — це винахід, розміщення, вітійство (тропи і фігури), пам'ять і виголошення.

Степан Яворський був автором панегірика "Echo" гетьману Івану Мазепі (1689 р.), а через 20 років він же за наказом царя Петра I написав (уже як блеститель патріаршого престолу в Москві) і проголосив анафему Івану Мазепі. У вірші "Invituperium Mazerae" він назвав гетьмана України ядовитою, лукавою змією, "бывша вождя Івашки Мазепы" . .

Особливою увагою в Україні користувалася грецька міфологія й антична риторика у барковий період розвитку української культури, коли найхарактернішими її ознаками були пишномовність, урочистість, яскравість образів і прикрас. Герої й сюжети грецьких міфів часто використовувалися як символи й емблеми, аллегорії у величальних та компліментарних віршах на честь державців, вельмож, воїнів, праведників, "на герб", "на клейнод". У вірші "На герб... княжат Острозьких" Даміана Наливайка (1601 р.) натрапляємо на образи покровителя мистецтв Аполлона, Парнасу, муз.

Уславляючи родину Замойських (1631 р.), Тарас Земка у поетичному творі "На клейнод Замойських" називає їх марсобистрими, фебоясними.

У плачах ("ляментах", "треносах") частіше використовували трагічні образи грецьких міфів — богинь, які пряли нитку життя.

Поширенню античної міфології та риторики грецького й римського класицизму сприяла і система освіти, яка склалася на той час в Україні. У школах усіх типів вивчалися грецька і латинська мови (грека і латина), риторика, поетика, драма. Поети працювали вчителями, а вчителі мали самі вміти віршувати, складати драми і потребували цього від учнів. Тому давня українська книжна мова насичена грецькими та латинськими словами й виразами, що несли античну образність.

У Касіяна Саковича ("Вірші на жалосний погреб..."), Мелетія Смотрицького ("Тренос..."), Феофана Прокоповича ("Похвала Дніпру", "Опис Києва"), Симеона Полоцького, Георгія Кониського, Гната Бузанівського та інших імена грецьких богів, інших міфічних істот підносились як назви-символи узагальнених морально-етичних понять добра чи зла, краси чи потворності, честі, сили, мужності, справедливості.

І в період українського бароко, а потім класицизму і за ним романтизму в античному мистецтві вбачали зразок довершеності, а його образи сприймали як алегорії, які можна використати, трансформуючи до духовних потреб сучасного суспільства.

Грецька міфологія та антична риторика живили творчість багатьох визначних діячів української культури XVII—XVIII ст., особливо тих, хто одержав освіту у Києво-Могилянській академії, де риторика читалася досить широко і видавалися підручники (наприклад, курс риторики "O rat or Mohileanus" ("Оратор моги ля н-ський") И. Кононовича-Горбацького, 1735 р.).

Дослідник історії освіти в Україні Степан Сірополко писав, що "Риторика була також [поряд з вертепними драмами.—Авт.] улюбленим предметом учнів, бо вона подавала різні готові зразки високомовних речень, порівнянь, сентенцій, прикладів з історії і т. ін. Користуючись тим матеріалом, ритор міг без великих зусиль скласти промову на будь-яку визначену тему".

Риторичні надбання Києво-Могилянської академії XVIII ст. були значними ще до Феофана Прокоповича. Риторика була живою науковою, яка готувала до життя, давала "хліб". Кожний ритор читав свій навчальний курс, що складався з теоретичної частини (лекцій, трактатів) і практичної (диспутацій, діалогів). Кажуть, що в архівах збереглося 283 таких рукописних риторик. Основу їх складали давньогрецька і давньоримська риторики, візантійська гомілетика (церковне проповідництво Василя Великого, Іоанна Златоуста, Григорія Богослова), західноєвропейська риторика середньовіччя, епохи Відродження, французька, іспанська, польська риторики з помітним впливом барокової культури, зокрема "Риторики" іспанця Ф. Суареса. Найважливішими працями київських риторів були: "Оратор могилянський, прикрашений найдосконалішими ораторськими

розділами Марка Туллія Цицерона", Йосифа Кононовича-Горбацького (1735 р.), "Комора Тулліанського красномовства" Іосафа Кроковського (1683 р.), "Ритор український" Іоанікія Валевського (1689 р.), "Комора ораторського мистецтва" Прокопія Калачинського (1691 р.), "Ріг достатку" Йосифа Туробойського (1700 р.) та ін.

Сильний вплив барокої культури помітний і в назвах риторик, переповнених тропами і фігурами: "Раковина, що містить нові і доповнені генієм нашого віку перлини ораторського мистецтва, біля берегів Борисфену народжена для прикрашання голів талановитих" Інокентія Поповського; "Корабель Тулліанський на Києво-Могилянському березі Борисфену збудований, аттичною прикрасою або риторичними настановами достатньо наповнений та для плавання по морю красномовності українським учням дарований 1699 року".

Праця найповажнішого ритора Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича називалася значно скромніше: "Про риторичне мистецтво" ("De arte rhetorica"). Це свідчило про появу нового напряму в культурі і риториці — класицизму, хоча барокових красивостей у ній ще чимало.

Проте, незважаючи на різні назви, всі риторики цього періоду мали однотипну структуру:

- а) загальна риторика, що складалася зі вступу і теоретичної риторики;
- б) часткова, або прикладна, риторика.

Теоретична риторика складалася з п'яти розділів (інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція) і містила виклад основних понять і категорій риторики.

Часткова риторика викладала технологію і методику та різноманітні поради і рекомендації підготовки і виголошення промов усіх родів, видів і жанрів залежно від сфер суспільного життя, для яких ці промови призначалися. Зміст часткової риторики і її конкретний матеріал суттєво залежав від наукових поглядів, художньо-естетичних уподобань, риторичної підготовки й ораторської практики авторів. Вони могли називати (за барокою традицією) розділи риторик назвами квітів (берізки, тюльпани, троянди), пір року (весна, літо), частин тіла ("риторична" рука).

Основні закони риторики. Риторика в термінах публічного мовлення.

- Жанри риторики та стилі.
- Риторика у формуванні особистості: теоретичні та практичні проблеми.
 - Риторика та етика.
 - Особистість оратора і деонтологічні проблеми.

Основні поняття теми: Промове́ць, Промова, Мовлення, Завдання промови, Риторичні закони, Монолог, Діалог, Полілог, Метод кількості, Метод якості, Стиль, Стилістика, Комунікатор, Перцептент,

Промова (розвідь, опис, міркування) є публічним мовленням, тому теорія риторики пропонує аналітичну модель – риторичний трикутник, що складається з необхідних складових: промове́ць, слухачі та промова. На фоні публічного мовлення виділяють і його три якісні підвиди: етос, логос та

пафос, що, відповідно, визначають морально-етичну, мовленнєву та емоційну компоненти. Кількісні параметри публічного мовлення визначаються через монолог, діалог та полілог.

До основних законів риторики, у відповідності до розділів риторики, відносять ті закономірності-вимоги, що задають необхідні дії (інвенція) промовця (оратора). Для інвенції вони наступні:

1. Концептуальний закон, який визначає дії автора, вибір теми, врахування ситуації тощо, тобто визначає концептуальну модель промови в цілому.

2. Закон моделювання аудиторії (слухачів), який визначає як установки промовця, так і його ораторські можливості. Моделювання аудиторії передбачає, насамперед, створення портрету аудиторії, як соціально-психологічної єдності, що задається сукупністю особистостей: потребами, оцінками, міжособистісними стосунками, ставленням як до самого промовця, так і до змісту промови.

3. Стратегічний закон – передбачає напрацювання системної програми впливу на аудиторію, що включає необхідні соціально-психологічні феномени: моду, навіювання, спортивного азарту, зараження, переконання тощо. Стратегія передбачає і особливі тактичні кроки (цільові установки!): вирішення завдання, надзавдання та наднадзавдання. Для досягнення цих задач використовують і відповідні прийоми: новизни, проблемної ситуації, співучасті, взаємодії інтересів та ін.

Лише дотичне знайомство з основними законами риторики індукує думку, що риторика – це надскладна наука, де обов'язкова наявність розуміння проблем мовознавства, психолінгвістики, театрального мистецтва тощо. Наприклад, завдання легко охопити потенційному слухачу, якщо промовець навіть і не сформулює його достатньо чітко та ясно. Але надзавдання промовець повинен чітко виділити, усвідомивши його для себе, тоді як для слухача воно може бути невиявленим. Наднадзавдання досягається лише при вирішенні задачі та надзадачі, тобто випадкове виконання такого завдання неможливе. При відсутності останніх двох цільових установок як промовець, так і промова стають непривабливими для слухачів. Тобто слухачі не будуть відчувати “пізнавальної” відстані, а сам промовець буде сприйматись як один з них (слухачів). Наявність надзавдання у промовця формує у слухача так званий “пізнавальну” невизначеність, яку слухач прагне усунути.

Проблемні питання диспозиції, як розділу риторики, закладають дотримання так званого тактичного закону, що, у відповідності до складових риторичного трикутника (промовця, слухачів та промови!), передбачає основні принципи відбору аргументів, активацію мисленнєвої та емоційно-вольової сфери як оратора, так і аудиторії. До тактичних особливостей промовця слід віднести: структурні вимоги до промови, логічну культуру промовця, методи та прийоми викладу тексту промови тощо.

Проблеми елокуції, як мовленнєвого впливу на слухача, визначаються і відповідними принципами-вимогами (законами), до яких необхідно віднести

мовленнєвий закон, до якого традиційно відносять комунікативні та мовленнєві особливості промовця, а саме: ясність, точність, простота, адекватність тощо. Ці параметри доповнюються мовленнєвою виразністю (образністю!), до яких слід віднести тропи, стилістичні фігури, стильові особливості тощо.

Опрацювання промови та безпосереднє її проголошення передбачає і особливі вимоги-закони, а саме:

1. Закон ефективної комунікації – це вміння підтримувати достатній контакт з аудиторією на всіх етапах промови як плідного спілкування (збереження, коригування, тобто вміння керувати/управляти поведінкою як аудиторії, так і своєю власною).

2. Системно-аналітичний закон – передбачає здатність та вміння аналізу якості та ефективності мовленнєвого спілкування під час проголошення промови, самої промови та мовленнєвої діяльності промовця. Останнє дає можливість переглядати, оцінювати та змінювати саму промову, стильові особливості, тобто розвивати свій (індивідуальний) стиль, тобто планувати та прогнозувати власну риторичну діяльність.

Як бачимо, закони риторики мають цілком осучаснений вигляд, визначаючи суттєві зв'язки риторики з іншими науками: психологією, логікою, мовознавством тощо.

До основних жанрів красномовства відносять:

1. Соціально-політичний жанр (доповідь, агітаційна промова, політогляд, парламентська промова).

2. Академічний жанр (лекція, реферат. Наукова доповідь, бесіда, огляд тощо).

3. Лекційний жанр (репортаж, кіно-лекція, лекція-концерт. Лекція-експурсія).

4. Військовий жанр (промова на конференції, запалювальна промова).

5. Судовий жанр (звинувачувальна промова, захисна промова, промова потерпілого, самозахисна промова).

6. Дипломатичний жанр (промова на міжнародній конференції, промова при здійсненні дипломатичного акту).

7. Соціально-побутовий жанр (ювілейна промова, тост, побутове оповідання, ритуальна промова).

8. Церковно-богословський жанр (церковна проповідь, промова на освячення храму, промова на соборі, ритуальна промова).

Сукупність засобів мовленнєвої та мовної виразності визначають стиль промови. Вчення про стилі називають стилістикою. Розрізняють такі види стилістики: функціональну, стилістику художньої мови, індивідуальну та практичну.⁶ Функціональна стилістика вивчає та формує основну мету, завдання риторики, ситуацію, адресата тощо. Стилістика художньої мови служить для риторики зразком та джерелом майстерності. Індивідуальна стилістика задає та вивчає індивідуальні особливості автора та промовця. Практична стилістика дає рекомендації, обґрунтovanі необхідний вибір риторичних засобів.

Розглянемо детальніше функціональну стилістику:

Усно-розмовний стиль

Писемно-книжний стиль

1. Літературно-розмовний стиль

- ознака освіченості,
- ділової справи.

2. Розмовно-побутовий стиль

- несуворі звороти мови,
- межа літературної норми.

3. Ораторський стиль

- публічна промова,
- лекція.

4. Стиль арго, сленг

- мова злочинного світу

5. Простомовний стиль

- ознака мало освіченості.

1. Офіційно-діловий стиль

- тексти документів,
- постанови тощо.

2. Публіцистичний стиль

- газетні та журналльні статті,
- памфлети тощо.

3. Белетристичний стиль

- художня проза
- сценарій тощо.

4. Науковий стиль

- підручники, монографії

5. Епістолярний стиль

- дружнє листування.

Функціональна стилістика задає зовнішній вигляд, особливі слова. У такій стилістиці переплітаються соціальний і функціональний підходи.

До особливих стилів відносять: озвучену письмову (ненатуральну) промову, наприклад, переказ підручника у школі; діалекти (місцеві говори); народнопоетичний стиль, стиль казки, міфу, епосу, народної пісні, билини тощо. Слід відмітити, що стилістика задає не тільки форму, орієнтири, але задає і заборони.

Якщо риторика формується як прагматична наука, то стилістика формується як витончена лінгвістична наука, досліджуючи найменші порухи думки. Стилістика досліджує образи, порівняння, емоції, асоціації, задуми тощо, перетворюючись, таким чином, у найкращу школу для оратора. Індивідуальний стиль є ознакою професійно культури, тобто “обличчям” оратора.

Процес мовлення, тобто перетворення думки у слово, є досить складним, починаючи від малюнка, жесту, формул тощо. Але він залишається спілкуванням. Мовлення розрізняють як професійне, навчальне

та побутове. Продуктом мовлення є текст (писемний, усний, подумки). Стилістична єдність тексту підпорядковується вимогам жанру, а звідси і виникає так звана комунікативна мета, ситуація тощо. Текст аналізують за змістом, логічною формою, стилістичними чи логічними засобами тощо. Такі проблеми охоплюються теорією комунікації, тобто вченням про інформаційним обмін, обмін емоціями та діями. Той, хто посилає сигнали, - визначається як комунікатор, хто приймає – перцептент (виключаючи, звісно, прилади!). Іншими словами, комунікативний процес передбачає взаєморозуміння. У термінах риторики це – розмова, обговорення, обмін думками, повідомлення, наказ тощо. У широкому розумінні – це соціальні контакти, які можуть розглядатись як з боку якості, так і кількості, але такий процес залишається двостороннім. Одностороннім залишається масовий комунікативний процес (радіо, телебачення, преса, реклама тощо).

Особливості впливу слова на слухача вивчає психолінгвістика (читай: Ф. де Соссюр, “Курс загальної лінгвістики” 1916 р.; Л.С. Виготський, Мислення і мова, 1934 р.; О.Р. Лурія, “Мова і свідомість”, 1979 р. та ін.). Як бачимо, мовленнєва діяльність виходить за межі власне риторики як науки, стає об’єктом та предметом теорії комунікації у цілому, породжуючи науку про мовну здатність людини (мовлення), сприйняття, соціальну роль спілкування. Наприклад, якщо у мовознавстві аналізуються готові мовні структури, а звідси граматика, фонетика, морфологія, синтаксис, - то психолінгвістика вивчає породження висловлювань, мовленнєве спілкування як например, планування, що фіксуються відповідними семантико-граматичними структурами. Сучасна риторика, таким чином, безпосередньо виходить на координацію не тільки міжособистісних стосунків, але, засобами психолінгвістики, досліджує координацію мовних центрів мозку, органу мови (звучання голосу, формування звуків, інтонації тощо), сприйняття, розуміння, тобто і почуття, і осмислення. Психолінгвістика, як необхідна складова риторики, допомагає зрозуміти внутрішній стан слухачів, закономірності сприйняття, уваги. Промовець, враховуючи досягнення таких наук, доцільніше підбирає слово, темп, тембр тощо. Останнє дає можливість формувати і нові цілі риторики, так звані алгоритми спілкування, мовну поведінку у побуті, сім’ї, громадському та політичному житті.

Виявляючи та усвідомлюючи особливу здатність слова, оратор (державний службовець, дипломат,, політик, військовий, лікар, священик тощо) повинен знати, що вже у так звану сиву давнину людство розрізняло Добре (світле) слово і його діалектичного брата – диявольське слово, що у загальнолюдській культурній парадигмі отримало назву добра і зла, світла і тьми тощо. У християнській культурі, наприклад, ці поняття охоплюються і відповідними іпостасями: Ісус Христос та сатана. Отже, цілі та засоби досягнення риторично спорядженої мети цілком можуть бути виправдані діями, намірами, бажаннями оратора-промовця, але істинну оцінку можна дати лише загальнолюдським, високогуманним змістом, що і визначатиме загальнокультурну істинність/цінність самої промови. Таким чином, будь-яка професійно обрамлена дія промовця набирає етичного змісту, тобто набуває

моральнісного звучання, наповнюється особливою відповіальністю, що межує з правою. Важливим є те, що власне моральнісне ще не є змістом правої науки, скільки базується не стільки на висаданій процедурі (процесі), а безпосередньо апелює до “Я” людини, закликаючи людину до дії, поступитись своїм інтересом, відмовитись від бажаного тощо. Саме з цього боку риторика, як політичний, ідеологічний засіб може приховувати у собі дріб'язкові чи, навіть, великороджавницькі злочинні наміри, що можуть маскуватися у поетичні звороти, улесливі обіцянки тощо. Особливо злочинним стає слово у людей, що волею долі мають відношення до владних структур, мають доступ до маніпулювання великими масами пересічних, а тому і довірливих громадян. Саме таке розуміння риторики, тобто як словесного засобу впливу на людину, закладає і професійну вимогу – не нашкодити людині.

Деонтологія, як наука про професійну етику, задає і відповідні обмеження, що задаються не просто риторичними фігурами, а чинним законодавством (Закон про інформацію, Конституція України тощо), професійною честю, тобто відповіальністю – цивільною, адміністративною, кримінальною. Особливо ці вимоги зростають, коли основним мірилом честі та гідності людини стають оновлені моральні, духовні та матеріальні цінності.

Запитання для самоперевірки і співбесіди:

- 1.Що є фундаментом створення риторичної наукової дисципліни ХХ ст.?
- 2.В чому полягає ідея конвент-аналізу?
- 3.Які риторичні дисципліни розвиваються в ХХ ст.?
- 4.В чому полягає теорія «мовного існування»?
- 5.Назвіть напрямки розвитку риторики в Україні.
- 6.Назвіть сучасні підручники та посібники з риторики.

Лекція № 5. Культура ораторського мистецтва

План

1. Основні роди, види і жанри красномовства. Академічне красномовство. Політичне красномовство. Дипломатичне красномовство. Суспільно-побутове красномовство.
2. Діалогічне красномовство. Еристика. Гомілетика. «Золоті» правила риторики.
- 3.Аналіз ораторського виступу.

Мета: засвоїти основні роди, види і жанри красномовства; прививати культурну поведінку; розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство, вміння логічно мислити.

Методи: лекція-дискусія.

Дидактичне забезпечення навчання: презентація

Література:

1. Абрамович С. Риторика та гомілетика. – Чернівці, 1995. – С. 41-85.
2. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Мовленнєва комунікація: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 57-107.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2003. – С. 190-233.
4. Молдован В.В. Риторика: загальна та судова. – К., 1999.
5. Сагач Г. М. Золотослів: Навч. Посібник. – К.: Райдуга, 1993. – С. 110-159.

Слово - одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Безсиле саме по собі, воно стає могутнім і нездоланим, дієвим і привабливим, якщо сказане вміло, широко і вчасно. А саме так - цілеспрямовано, своєчасно, широко і вміло - повинна користуватися словом кожна людина у будь-якій сфері практичної діяльності. Недарма народна мудрість вчить: *не говори так, щоб тебе змогли зрозуміти, а говори так, щоб тебе не могли не зрозуміти*. Це особливо важливо для тих ситуацій мовлення, які передбачають значний суспільний і естетичний вплив його на слухача, насамперед для мовлення вчителя-логопеда.

Красномовство — сила, за допомогою якої вдається впливати на світ, змінювати його, реалізуючи власну волю. Давня цікавість людей до можливостей слова спричинила виникнення спеціальної науки про красномовство - риторики.

Термін "риторика" походить від грецького — наука про ораторське мистецтво, красномовство. Латиною поняття „красномовство" як "мистецтво говорити" позначається словом *εἰπεῖα* — *εἰπενεία*.

Риторика - одна з найдревніших філологічних наук в європейській науці бере свій початок від древньогрецьких риторичних шкіл, де формувалася як навчальний предмет, пізніше - як наука. Спочатку предметом риторики було живе мовлення, словесна майстерність, красномовство. Перші праці з риторики були створені у 5-3 ст. до Різдва Христова (Горгієм, Лісієм, Платоном, Аристотелем). Риторика приділяла увагу змісту мовлення, його побудові, словесному оформленню, запам'ятовуванню і майстерності публічного виступу. Мовлення було тісно пов'язане з поетикою, стилістикою, логікою, філософією. Найкращі оратори створювали риторичні школи, а їхні учні виходили з них високоосвіченими людьми, ставали державними діячами, політиками, військовими, ораторами, поетами. Риторика була немов би вінцем євріченості, її теорія і практика лягала на надійний фундамент загальної культури.

Сучасні вітчизняні науковці, наприклад, А.Й. Кагіська, вважають, що риторика є наукою, а не мистецтвом. Тому її не слід ототожнювати з ораторським мистецтвом, мистецтвом красномовства. На думку автора, риторика є тією базою, основою, необхідною передумовою, на якій

розвивається мистецтво красномовства й яка сприяє становленню особистості оратора. Якщо риториці можна вчити кожного, то мистецтва красномовства можуть навчатися всі, але володіти ним на високому рівні майстра можуть одиниці. Тому, говорячи про майстерність мовлення педагога, про його красномовство чи художнє читання, треба враховувати, що всі види словесної діяльності базуються на законах риторики. Зокрема А.Й. Капська зазначає, що красномовство, мистецтво красномовства — це багаторівневий і багатофакторний процес оволодіння мистецтвом словесної діяльності, при наявності емоційної та інтелектуальної взаємодії із слухачем з метою цільового впливу на нього як на особистість.

Отже, ми визначаємо риторику як науку про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Без риторики не може обйтися ні проповідник, ні викладач, ні державний діяч, ні юрист, ні бізнесмен. Чим розвиненіше суспільство, тим більше в ньому цінується вміння володіти словом.

Вчителю-логопеду недостатньо володіти культурою мовлення: дотримуватися мовних норм у різних комунікативних ситуаціях. Дуже важливо вчителеві володіти мистецтвом слова як засобом впливу на дитину, здійснювати словесне виховання. А це: проінформувати, довести, переконати, захопити ідею, і насамкінець, стати комунікативним лідером. Від володіння словом залежить формування навчальних мотивів та інтересів учнів, швидкість, об сяг і міцність засвоєння, збереження, пригадування та відтворення учнями навчального матеріалу. Мовлення справедливо вважають найважливішим інструментом вчителя.

Що таке мовленнєва майстерність педагога? Це царина професійної комунікативної компетентності вчителя - педагогічної риторики.

Педагогічна риторика вивчає можливість творчо застосовувати оптимальні мовленнєві технології, для того щоб мовлення досягало поставленої мети і було організоване у відповідності до завдань педагогічної діяльності.

О.О. Мурашов виділяє *фактори, які становлять основу мовленнєвої майстерності педагога*. Це:

- культура мовлення,
- мовленнєвий слух,
- володіння технікою мовлення,
- ерудиція,
- вербална (словесна) пам'ять,
- здібність до імпровізації, рольової гри.

Спілкуючись з учнем, педагог тримає у полі свого комунікативного впливу весь клас; якщо говорить для аудиторії, прогнозує сприймання свого звернення кожним, передбачаючи його реакцію. Саме тому важливо оволодіти навичками спілкування, стилістичним багатством мови, мовленнєвими жанрами. Майстерність педагога близька до мистецтва

сценариста, режисера і актора. Говорити риторично бездоганно означає бачити можливості слова.

У літературі розрізняють п'ять основних видів красномовства: академічне, політичне, юридичне (судове), церковне та суспільно-побутове. Проте, цих видів ще більше - до десяти: соціально-політичне, академічне, судове, соціально-побутове, дипломатичне, військове, лекційне, торгівельне, церковно-богословське, дискусійне. Однак за такої класифікації деякі позиції дублюють одна одну. Зокрема П. Сопер вважає, що існує лише два види красномовства — інформаційне та агітаційне. Вочевидь, це дуже широке узагальнення і обмежитися ним не можна. С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова так характеризують зазначені 5 видів красномовства:

Академічне красномовство — це ораторська діяльність науковця та викладача, який доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки.

Сфера його застосування — шкільна (різних рівнів у т.ч. вища школа) та наукова аудиторія.

Головні риси академічного красномовства — доказовість, бездоганна логічність, точність мислення, чітка, позбавлена будь-якої двозначності, термінологія. Наука, як відомо, є точним описом реальних, матеріальних явищ світу. Науковий опис цих явищ є метою академічного красномовства. Дуже важливо, щоб результати наукових досліджень були донесені до громадськості (не кажучи вже про студентів та учнів), але у дещо спрощений (адаптований) формі. Водночас школярі та студенти мусять опанувати мову науки, її термінологію та спосіб викладу. Адаптованості матеріалу до свідомості учнів сприяє використання різноманітної наочності, в першу чергу — із застосуванням технічних засобів.

До жанрів академічного красномовства належать: наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція (вузівська та шкільна), реферат, виступ на семінарському занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда.

Політичне красномовство — це виступ оратора, що висловлює інтереси тієї чи іншої партії (політичної сили) або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію.

Політичне красномовство як один із засобів боротьби за владу або гармонізацію суспільних відносин заявило про себе у найдавніші часи, коли люди намагалися вирішувати соціальні конфлікти не тільки зброєю, а й силою переконання.

Політична культура виховується століттями, люди вчаться вести політичну боротьбу сuto вербалними методами, з повагою до опонента. Нинішній стан політичного красномовства в Україні переконливо свідчить, що оратор-політик неодмінно мусить вивчати основи елоквенції, починаючи хоча б з доброго знання державної мови.

Політична риторика виділяє такі основні жанри: *політична промова, доповідь, виступ, інформація, огляд та бесіда*. Вони різняться більшим чи меншим обсягом та вагомістю змісту. Наприклад, політична доповідь

виголошується звичайно на партійному з'їзді й окреслює стратегію політичної діяльності конкретної партії. А політична інформація може проводитися в підвідомчих даних партії осередках освіти, дитячих закладах типу скаутських чи піонерських і розрахована на ліквідацію політичної безграмотності. Огляд чи бесіда обираються політиками, які хочуть знайти свою аудиторію на виборчій дільниці. Політичний виступ чи промову ми часто чуємо з екрана телевізора чи по радіо — наприклад, виступи депутатів у Верховній Раді. За сферою функціонування політичні промови бувають *парламентські, мітингові та військові*. У моменти суспільного неспокою, революцій або соціальних перетворень широке розповсюдження знаходять мітингові промови. У періоди стабілізації суспільного життя переважає інтерес до парламентського красномовства. У наш час швидко розвивається як парламентське, так і мітингове красномовство.

Зрозуміло, що підтримання бойового духу, патріотичних почуттів неможливе в умовах військових дій без виступів командирів різного рангу. Відомі численні випадки, коли слово було рівноцінне зброї.

Особливого значення політичне красномовство набуває в умовах широкого тиражування його засобами масової комунікації — преса, радіо, телебачення.

Судове (юридичне) красномовство — це ораторські виступи юристів, підсудного та цивільних осіб у процесі розгляду судової справи з позицій законодавства.

Сучасний суд - це складна процедура, учасники якої чітко розподіляють ролі: прокурор, адвокат, свідки і т.і. Кожне слово тут повинно бути вагомим і точним, особливо в суді першої інстанції. Дуже важливо, щоб усі, хто має слово в процесі, вміли виступати публічно, мали відповідну риторичну підготовку.

Особливої уваги потребує підготовка судової промови. Важливо визначити її предмет, види та функції, специфіку словесного оформлення.

У суді виступають з промовами прокурор (обвинувач) та адвокат (захисник). Звичайно визначають *прокурорську (звинувачувальну) та адвокатську (захисну) промови*. Крім того, у судових суперечках часом беруть участь громадський обвинувач і громадський захисник, цивільний позивач і цивільний відповідач (або їх представники); потерпілий та його представник; нарешті — підсудний, у ролі захисників якого можуть виступати його близькі родичі, опікуни або піклувальники.

Судова промова мусить висвітлити громадську точку зору та оцінку злочину, особи підсудного з погляду того чи іншого учасника дебатів. Проте право пропонувати міру покарання або думку про невинність підсудного мають лише⁷⁴ прокурор та адвокат; інші лише уточнюють деталі, які допомагають об'єктивно змалювати стан справи. Судова промова повинна ефективно впливати на суд, допомагати формуванню переконань суддів та присутніх у залі суду громадян.

Часто в процесі розгляду справи подаються *репліки*, які привертають увагу до неправильностей та викривлень реальності, що мають місце у виступах тих чи інших учасників судових дебатів.

Церковне красномовство — це проповіді, бесіди, научення, коментування Біблії в практиці різноманітних християнських конфесій.

Релігійне красномовство характерне не лише для сфери християнської культури. В зародку воно існувало, наприклад, у Давній Греції.

Відомо, що християнська свідомість базується на Біблії і на тих догматах (непорушні істини віри), які упродовж століть усталювалися колективним досвідом церкви. Щоправда, лише для ортодоксальних християн (православні та католики) цей досвід важить не менш, ніж Біблія (Святе Передання); протестанти ж його таким не визнають.

Це визначає своєрідність церковного ораторства, **основним жанром** якого є **проповідь** — *коментар до Біблії* (хоча християнин виступає місіонером, що проповідує при будь-якій нагоді). Проповідник не повинен відділяти Біблію від мирського, світського, а навпаки, якомога інтенсивніше їх поєднувати. Але треба щоб події життя служили ілюстрацією до Писання, а не навпаки, коли Писання служить "ілюстрацією" для зведення якихось політичних чи життєвих рахунків.

У церковній практиці здавна усталилося читання Нового Завіту відповідно до річних свят та повсякденних богослужінь. Літургійні читання в церкві, починаючи з Великодня, поділяються на щотижневі цикли, які в сумі своїй підпорядковано розкриттю змісту Нового Завіту як Божественного Об'явлення. В усьому цьому є продуманий план, символіка та розвиток ідеї. Саме тому священик мусить чітко усвідомлювати, який з моментів цього плану він сьогодні висвітлює людям.

З проповідей прихожанин засвоює, нарешті, що церковний рік є виразом вершинних моментів Священної історії, й кожне свято є пам'яттю про певну подію даного циклу. Тут проповідник має виявити вміння розуміти й пояснювати символіко-алегоричну змістовність моменту.

Проповідник-гомілет за своїм покликанням є професіоналом, який спеціалізується на вивченні та популяризації Біблії.

Протягом століть склалися такі четири види проповіді: *проповідь-відъ-розповідь*, *проповідь-слово* (урочиста), *проповідь-повчання*, *бесіда тлумачення Святого Письма (гомілія)*.

Звичайна структура проповіді: 1) *епіграф* (з Писання); 2) *вступ* (зацікавлення, опис, оповідь); 3) *основна частина*, або *виклад матеріалу* (міркування); 4) *повчальна частина*; 5) *закінчення - підсумок*; 6) *заклик*.

Згідно з загальноприйнятою практикою, пастир долучає також до матеріалу Святого Письма ті проблеми, що, як це свідчить сповідь, особливо хвилюють його паству: політичні, філософські, побутові тощо.

Суспільно-побутове красномовство — це влучне, гостре або урочисте слово з приводу якоїсь важливої події у приватному житті або певної гострої чи цікавої ситуації.

Сьогодні жанрами суспільно-побутового красномовства є: *ювілейні промови, привітальне слово, застільне слово (тости), надгробне (поминальне) слово*. Тут найчастіше йдеться про величання, похвалу тої чи іншої особистості, групи або явища. Характерною рисою подібного красномовства є ритуальність (ситуація хрестин, весілля, похорону тощо).

Найчастіше такі виступи бувають імпровізаціями, які не готовуються заздалегідь. Це невеликі, лаконічні тексти, що не вимагають обов'язкової, звичайної для інших галузей риторики твердої схеми побудови (вступ, основна частина, висновки). Логічне начало тут може бути послаблене; панує емоційна стихія. Ораторові не обов'язково демонструвати академічну ерудицію, знання законів або пропагувати істини релігії (хоча окремі елементи такого роду тільки прикрашають подібне слово). Проте оратор щедро черпає приклади з життєвого матеріалу, з фольклору (наприклад, стихія анекдоту). Стиль може бути від урочисто-величального (наприклад, на похороні) до "зниженого", навіть часом вульгарного (в застіллі). Однак слід зауважити, що ораторові в цій ситуації слід дотримуватися норм культури: інакше він ризикує образити чиось гідність, наразитися на дискусію або навіть й більш гостре "з'ясування стосунків".

Важко класифікувати численні приклади гострого та переконливого слова в побуті: це може бути "дискусія" про ціну м'яса на базарі, сварка двох сусідів чи залицяння хлопця до дівчини. Цілком очевидно, що сфера застосування красного слова тут справді безмежна.

Образ і культура оратора. Етикет вчителя

Оратор повинен зважати на те, чого від нього очікує конкретна аудиторія, а не просто виходити на кафедру, аби "самовиразитися". Він мусить думати не лише про те, як він "сприймається", чи матиме успіх; важливіше те, що відбувається у свідомості слухача, а не на кафедрі. Мета промови — досягти бажаної реакції аудиторії.

Оратор не повинен відчувати себе "зверхньою істотою". Він мусить мати слухача "у власній голові", бути співбесідником, а не "бити аудиторію" високими словами. Тому промова в основному має бути подібна до звичайної бесіди.

Маючи на меті переконати людей, оратор повинен *добре готовуватися* до майбутнього виступу. Не кожен володіє даром імпровізації, виступу без підготовки. Та й дар цей розвивається й шліфується завдяки ретельній системній праці над собою.

Щоб оволодіти чиєюсь свідомістю, потрібно спочатку опанувати себе, *навчитися керувати своїми думками та почуттями*.

Оратор мусить *дисциплінувати думку* (логіка), *emoцію* (не варто "плакати" чи⁷⁶"реготати" на кафедрі), *жест* (погано, якщо промовець нагадує незgrabними рухами працюючий млин або, навпаки, подібний до нерухомого стовпа).

Оратор має чітко *визначити тему свого виступу* і не відхилятися від неї. Водночас вузький знавець свого предмета, „професіонал” швидко надокучить аудиторії. Отож треба *ґрунтовно знати фахову літературу*. Але

загальна ерудиція, знання філософії, художньої літератури, обізнаність в різних галузях науки ніяк не завадять.

Педагогічна риторика (в особі 0.0. Мурашова, 2001) пропонує такі правила успішного спілкування для педагога:

1. Не кожний актор вчить, проте кожний вчитель повинен вміти грати такі ролі, як "професор", "митець", "співрозмовник", "приятель", "командир".
2. На уроці немає слів, які були б спрямовані для однієї людини: звертаючись до одного, створюємо і моделюємо реакцію решти.
3. Зарозумілість (гордовитість) та крик виявляють боягутство, незнання і невпевненість. Якщо ми бажаємо бути почутими, задля цього не слід напружувати голос.
1. При дітях недоречні розмови про особистість учня. *Оцінюється сказане, а не той, хто сказав; зроблене, а не той, хто зробив.* Не слід загрожувати і виправдовуватися: *той, хто загрожує, буде битий від свого удару, а виправдовуючись, ніхто не міг ще виправдатися.* Як погроза, так і невпевненість виявляють слабку, полохливу людину.
4. Вчителів не слухають через негативні звернення. Краще сказати: "Чекаю на вашу увагу!", ніж "Досить розмовляти!"; "Продовжуйте свою цікаву бесіду!", ніж "Замовкніть!"; "Морзянка застаріла!", ніж "Годі стукати!". Солодкий тільки заборонений плід Не допускайте того, щоб клас перетворився на натовп, бо натовп - це стихія, непередбачувана і небезпечна.

Чого ще не можна допускати:

- не стати комунікативним лідером;
- виголосити догану всім або більшості;
- намагатися одразу спростувати те, що авторитетно для класу;
- передчасно заявити своє право на неформальні стосунки ("Друзі мої!")

С.Д. Абрамович і М.Ю. Чікарькова пропонують певний "алгоритм" підготовки промови або **етапи роботи** над інформацією, які доляє кожен, хто досліджує свій предмет:

1. Вибір теми.
2. Складання плану.
3. Процес збирання матеріалу.
4. Запис промови з літературною обробкою.
5. Тренування, заучування, запам'ятовування тексту.

1. Вибір теми

Термін тема походить з грецької мови і означає "те, що покладено в основу", фундамент. Простіше було б сказати вслід за П. Со-пером: "тема — це те, про що йде мова". Нерідко трапляється, що лекторові пропонують, наприклад, виступити на чітко визначену тему. Академічна доповідь в стінах вузу визначається навчальним планом чи науковим керівником. Церковна проповідь визначена наперед євангельським зачалом (відповідна структурація євангельського тексту, пристосована до того чи іншого дня служби). Навіть на зборах інколи заздалегідь пропонують виступити з пев-

ного питання. Проте інколи тему промови підміняють її об'єктом. Наприклад, пропозиція висловиться про сучасну українську культуру, не є власне темою. Це саме об'єкт уваги. Бо ж культура — поняття широке: його становлять і науковість викладання, й потреба слухачів у матеріалі, й висвітлення окремих галузей (література, живопис, музика тощо). Перераховані конкретні питання — це тематика, що відбиває в своїй сукупності багатограничний і складний об'єкт уваги. Тема завжди конкретна, стосується одного питання. Всі ці моменти слід добре продумати. Коли промовець не уявляє, що конкретно він хоче сказати, не варто розраховувати на позитивний результат.

Часто тема визначається тим, яку психологічну реакцію оратор хоче викликати у своїх слухачів. Якщо він ставить за мету розважити їх — з багатогранного об'єкта обирається одна тема. Якщо ж переконати чи закликати до чогось — зовсім інша. При цьому варто враховувати також свої можливості, оскільки можна взятися за велику й значну тему, але не впоратися з нею. Тому доцільно обирати таку тему, яка до душі й під силу ораторові та обов'язково цікава і злободенна для слухачів. Якщо оратор говоритиме, наприклад, з учителями й виявить знання специфіки їхньої праці, стурбованість проблемами учительського життя, — можна сказати — він близький до успіху. Якщо ж ви не знаєте, чим живуть учителі, а вам потрібно виступати саме перед ними, не гріх щось пошукати в періодичній пресі, поговорити зі знайомими представниками цієї професії або посидіти годину в бібліотеці.

Лекція, виступ чи проповідь, промова або доповідь мусять бути аналізом якихось важливих, нерозв'язаних, але пекучих проблем життя. Тому тему слід розуміти як проблему, задачу, яку треба вирішити. Ви не даєте рецептів — ви разом зі своїми слухачами повинні "перехворіти" проблемами, які вимагають уваги. Менторський або ригористичний (сухоповчальний) тон виклике до вас зневагу чи навіть ненависть (згідно з обставинами) вже через п'ять хвилин. Саме це є хворою, наприклад, вчителів-початківців, які гадають, що діти тільки й чекають, щоб їх напучували. Треба разом з аудиторією переживати, клопотатися, шукати виходу — словом, розв'язувати проблему. Нехай навіть ви знаєте відповіді на оті жагучі питання — зробіть вигляд, що ви знаходите їх саме зараз, разом зі слухачами. Обираючи тему, слід одразу з'ясувати для себе, якої конкретної мети ви прагнете. Якщо це прокурор, то мета його промови — довести провину звинуваченого. Діаметрально протилежна мета в адвоката, який прагне виправдати підсудного. Якщо б прокурор та адвокат раптом захопилися невластивими проблемами, втратили загальну настанову, суд не міг би здійснитися.

Не бійтесь зачіпати складні й не до кінця визначені проблеми, викликати заперечення, бійтесь іншого: щоб не подумали, що ви малодушно обминаєте протиріччя або, гірше того, свідомо приховуєте істину.

Ваш обов'язок — запропонувати розв'язання складних і невирішених проблем. Отже, вибирайте теми, які ви здатні пояснити.

Існують такі поняття, як тема "розкрита" та тема "не розкрита". Тема "розкрита", коли матеріал її відповідає, коли основна думка промовця

зрозуміла, коли вона доведена (за допомогою цитат, думок попередників, фактів та ін.). Бажано, щоби тема мала точки зіткнення з іншими темами (особливо якщо це — лекція), апелювала до вже відомого слухачам.

Не сподівайтесь переконати всіх. Пам'ятайте слова Христа, що слова часомпадають у ріллю або на скам'янілій ґрунт: багато званих та мало обранців. Нехай хоча б кілька людей зрозуміють вас — отже, тема розкрита вдало!

2. Складання плану

Часто план сприймається як щось сухе і вторинне, що обмежує свободу думки. Але насправді він подібний до скелета, який несе на собі вантаж м'язів, шкіри тощо.

Планы бувають трьох видів: простий, складний та цитатний. Простий план являє собою по суті ряд непоширеніх речень.

Як ми пам'ятаємо, з античних часів прийнято певну схему промови (вступ, основна частина, висновки). Пізніший досвід деталізував її (вступ є зацікавленням, основна частина — опис, оповідь та міркування (хрія); висновки — це переконання). Отже, залишається розташувати свій матеріал так, аби виходило за тією віками перевіrenoю схемою або, якщо завгодно, поміняти для виразності місцями ці позиції.

3. Процес збирання матеріалу

Матеріал для промови може конденсувати власний і чужий досвід. Матеріалом з власного життя можуть бути: власні думки, спостереження, емоції і т.і. Матеріал, що містить чужий досвід, — це насамперед книги, журнали, газети (хоча можуть бути і випадки з життя знайомих, друзів і т.і.). Якщо промовець власні думки підкріплює цитатами, то вони набувають більшої ваги. Крім того, цитати іноді допомагають влучно пояснити думку, зробити її більш конкретною, зрозумілою. Коли цитують чиєсь думку чи спостереження, потрібно на це вказувати, тобто посилатися на джерело, з якого взято дану цитату. Тому існує певна система правил, що допомагає швидше знаходити матеріал для промови і правильно ним користуватися.

Оформлення списку літературних джерел. Бібліографічний опис.

Знаходячи потрібну літературу в бібліотеці, одразу треба правильно оформляти її у список. Існують дві системи бібліографічного опису: повна й скорочена. За повною системою описуються всі показники видання: автор, назва, місце видання (місто), видавництво, рік, кількість сторінок, і все це вміщується на окремій картці:

Часом потрібна не ціла книга, а окремий твір автора в збірці його праць, або ж робота одного з авторів колективної монографії. Тоді прийнято трохи інший вид запису, наприклад:

Лаврова⁷⁹ Е.В. Профілактика нарушеній голоса у учите- лей. - /Совершенствование системи учебно-воспитательной рабо- ты со студентами-дефектологами в условиях педвуза. - М., 1986. -С.59-64.

У випадку, коли ви працюєте із книгою , яку написала група авторів, і зазначено, що вона видана за загальною редакцією однієї особи, то бібліографічний опис буде мати інший вигляд:

Культура української мови: Довідник /С.Я.Єрмоленко, Н.Я.Дзюбишина-Мельник, К.В.Ленець та ін.; /За ред. В.М.Руса- нівського. - К.: Либідь, 1990.- 304 с.

Якщо ви користуєтесь статтею автора з періодичного видання, опис буде таким:

Берник Т.Л. Перші спроби надання логопедичної допомоги особам з мовленнєвими порушеннями.// Дефектологія. - 2004. - №3,- С.48 - 52.

Найбільші міста, в яких є численні видавництва, для простоти подаються однією літерою: К. — Київ, М. — Москва, СПб.— Санкт-Петербург, МУ — Нью-Йорк тощо. Для менших міст прийнято писати повну назву: Львів, Чернівці та ін. Коли роботу написано колективом авторів (більше трьох), звичайно обмежуються прізвищами перших трьох авторів з додатком та ін.

Не менш важливо звернути увагу на систему крапок та ком; на те, що в одному випадку кількість сторінок позначається великою С., а в другому — малою с. тощо. Все це — свідчення вашої наукової культури.

Друга система бібліографічного опису простіша, її використовують у повсякденній навчальній роботі, коли після автора й назви вказано лише місце видання та рік, наприклад:

Петнілюк М.І. Робота зі стилістики в 8-9 класах. — К., 1989.

Якщо для якоїсь письмової роботи вам потрібно скласти список літератури, то й тут є певна система. Найбільш пошиrenoю системою складання списку літератури є в алфавітному порядку (з урахуванням перших трьох літер прізвища), можна складати список за порядком згадування у тексті, можна - у хронологічному порядку. Письмова наукова робота вимагає ретельного бібліографічного опису за всіма правилами. Треба зазначити, що бібліографічний опис складається мовою оригіналу, тобто перекладати назву книги не потрібно.

4. Запис промови

Початківець (та й не лише він) мусить після попередньої роботи скласти картки за логікою розвитку теми й переписати їх у вигляді вже звичайного тексту, щось додаючи, поширюючи, а від чогось, можливо, і відмовляючись. Тут потрібно добре продумати композицію промови, яка зовсім не обов'язково буде повністю збігатися з планом. Після запису потрібно уважно проглянути отриманий текст. Перше, на що потрібно звернути увагу, — чи точні обрано слова: якщо сумніваєтесь слова, краще перевірити його за словником. Далі йде робота над стилем: чи відповідають обрані слова меті промови? аудиторія, до якої буде вона звернена? чи не будуть деякі слова "випадати" з тексту стилістично? Зверніть увагу на наявність елементів художності в тексті (метафори, епітети і т.і.) — без них текст виглядає занадто сухим. Простежте, чи не втратилися логічність та доказовість думок, чи не перевантажений ваш текст цитатами та прикладами. Не обов'язково, щоб запис промови виглядав як детальний конспект: такий конспект потрібний перш за все початківцю. Конспект має свої вади: він заважає творчій активності оратора. Для оратора, що вже має

більший досвід, зручніше записати майбутню промову у вигляді розширеного плану чи тез — це будуть так звані "опорні" фрази, відштовхуючись від яких він може побудувати свою промову.

5. Тренування

Тим, хто прагне стати оратором, необхідно потренуватися в проголошенні промови вдома — вголос чи "про себе". Це допоможе вам визначити час звучання промови, орієнтуючись приблизно на 100-120 слів на хвилину (саме такий темп найбільш сприятливий для аудиторії). Дуже зручними помічниками тут виступають диктофон, відеомагнітофон, магнітофон чи дзеркало. За їх допомогою ви можете оцінити себе ніби "збоку", розробити систему жестів, попрацювати над виразом обличчя тощо.

"Перед кожним виступом слід подумки осягнути план промови, так би мовити, упорядкувати свої матеріали. Коли лектор усвідомлює, що добре пам'ятає все те, про що має говорити, це надає йому бадьорості, певності та заспокоює..." (А.Коні).

Питання для самоконтролю

1. Які види, роди і жанри красномовства ви знаєте?
2. Назвіть основні ознаки академічного красномовства.
3. Які риси притаманні політичному та дипломатичному красномовству?
4. Чим відрізняється соціально-побутове красномовство від інших видів красномовства?
5. Які характеристики притаманні діалогічному красномовству?
6. Який вид красномовства називається еристикою, який — гомілетикою?

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**КОМПЛЕКС КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ (ККР) ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ
ЗАЛИШКОВИХ ЗНАНЬ З ДИСЦИПЛІНИ, ЗАВДАНЬ ДЛЯ
ЗМІСТОВНО-МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ
З ДИСЦИПЛІНИ**

РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА
З ДИСЦИПЛІНИ «РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ
ВИХОВАТЕЛЯ»

Варіант 1

1. Дайте визначення понять «риторика», «елоквенція».
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Правила мовленнєвої поведінки у сім'ї».

Варіант 2

1. Перелічіть правила успішного спілкування для педагога.
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на соціалізацію особистості».

Варіант 3

1. Що вивчає педагогічна риторика?
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як запобігти рецидивів заїкання в дітей».

Варіант 4

1. Сформулюйте, що таке академічне красномовство. Яких умінь і навичок вимагає від оратора цей вид красномовства? Назвіть основні жанри академічного красномовства та стисло охарактеризуйте кожен з них.
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на навчання у школі».

Варіант 5

1. Назвіть фактори, які становлять основу мовленнєвої майстерності педагога.
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей спостережливість».

Варіант 6

1. Як готуватися до виступу? Охарактеризуйте кожний етап роботи над промовою.
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Вчіть дітей розповіді».

Варіант 7

1. Окресліть образ оратора. У чому має вияв зовнішня культура оратора?
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Вчіть дітей переказу».

Варіант 8

1. Якими особливостями характеризується професійне мовлення вихователя?
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей фонематичні процеси».

Варіант 9

83

1. Які існують види красномовства? Де їх використовують?
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте у дітей дрібну моторику».

Варіант 10

1. Які висуваються вимоги до вихователя як до комунікативного лідера мовленнєвого процесу?

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей увагу та пам'ять».

Варіант 11

1. Дайте визначення поняття "техніка мовлення".

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей розум».

Варіант 12

1. Дайте стисле визначення політичного красномовства. Чи можна вважати, що політичне красномовство є ознакою лише сучасної цивілізації? Назвіть основні жанри політичного красномовства. Охарактеризуйте кожен з них. Що можна сказати про стан політичного красномовства у сьогоднішній Україні?

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на навчання у школі».

Варіант 13

1. Сформулюйте, що таке юридичне (судове) красномовство. Назвіть юридичні посади, які виступають як "ключові фігури" в сьогоднішньому суді.

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Вчіть дітей переказу».

Варіант 14

1. Охарактеризуйте елементи техніки мовлення.

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей фонематичний аналіз».

Варіант 15

1. Дайте визначення суспільно-побутового красномовства. У якій сфері функціонує цей вид красномовства?

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на писемне мовлення».

Варіант 16

1. Що таке дикція? Яку роль беруть органи артикуляції у творенні звуків мови?

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на писемне мовлення».

Варіант 17

1. Дайте визначення мовленнєвого слуху. З яких компонентів він складається? Опишіть їх.

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на навчання у школі».

Варіант 18

1. Опишіть основні критерії оцінки голосу.

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте у дітей дрібну моторику».

Варіант 19

1. Назвіть засоби милозвучності української мови. Наведіть приклади.

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей розум».

Варіант 20

1. Як запобігти порушенням голосу у вихователів?

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей фонематичні процеси».

Варіант 21

1. Визначте основні якості педагогічного голосу.
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Правила мовленнєвої поведінки у сім'ї».

Варіант 22

1. Опишіть підготовчий етап навчання техніці мовлення.
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Вчіть дітей переказу».

Варіант 23

1. Охарактеризуйте мовленнєве дихання.
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на писемне мовлення».

Варіант 24

1. Які орфоепічні норми властиві українській мові?
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на писемне мовлення».

Варіант 25

1. Що таке евфонія?
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на писемне мовлення».

Варіант 26

1. Охарактеризуйте фонологічні засоби мовлення.
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на навчання у школі».

Варіант 27

1. Як розвивати професійний мовленнєвий слух?
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на навчання у школі».

Варіант 28

1. Як працюють над фонаційним диханням?
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на писемне мовлення».

Варіант 29

1. Назвіть прийоми відпрацювання чіткої дикції.
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на писемне мовлення».

Варіант 30

85

1. Як виховувати та розвивати мовленнєвий голос?
2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на писемне мовлення».

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ,
ПРАКТИЧНИХ І ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ З ДИСЦИПЛІНИ
РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ**

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

Підготовка теоретичних питань до практичних занять передбачає опрацювання питань теми практичного заняття. Ці питання могли як розглядати під час лекції, так і виноситися на самостійне опрацювання.

Алгоритм підготовки.

- 1) Визначте питання для підготовки (Ви маєте розглянути усі питання, зазначені у плані практичного заняття).
- 2) Візьміть у бібліотеці університету (читальному залі або на кафедрі) джерела, зазначені у списку основної літератури до заняття. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- 3) Визначте розділи (теми або параграфи), у яких розкрито питання практичного заняття.
- 4) Прочитайте ці розділи.
- 5) Складіть план (простий або складний) відповіді на кожне питання.
- 6) Визначте основні поняття, які Ви повинні засвоїти.
- 7) Проаналізуйте, як опрацьований матеріал пов'язаний з іншими питаннями теми.
- 8) Для кращого засвоєння та запам'ятовування матеріалу складіть короткий конспект, схеми, таблиці або графіки по прочитаному матеріалу.
- 9) Визначте проблеми в опрацьованому матеріалі, які Ви недостатньо зрозуміли. З цими питаннями Ви можете звернутися на консультації до викладача.
- 10) Перевірте, як Ви засвоїли опрацьоване питання. Ви можете це зробити, відповівши на тестові питання до теми або розв'язавши практичні завдання.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема: Культура мовлення як педагогічна необхідність

План.

1. Мова і мовлення в аспекті лінгводидактики.
2. Нормативність і культура українського мовлення.

Запитання для самоперевірки та співбесіди:

6. Доведіть, що кожній освіченій людині необхідно володіти культурою рідного мовлення.
7. У чому полягає необхідність досконалого володіння мовою вихователем?
8. Якими вміннями та навичками повинен оволодіти логопед з культури мовлення для успішної роботи за фахом? Чому?
9. Дайте визначення поняття "мова".
10. Чим відрізняються терміни "мова" і "мовлення"?
11. Назвіть засоби спілкування людей.
12. Чому мову вважають найважливішим засобом спілкування?
13. Яку роль виконує мова в житті суспільства?
14. Назвіть науки про мову.
15. Чому суспільство має берегти, плекати мову?

Завдання: Скласти анотації: а) на навчальні посібники: Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика. –К.: Вища шк., 2003. -311 с. ; Грищенко Т.Б. Українська мова та культура мовлення. –К.: Центр навчальної літератури, 2003. -536 с.

Література:

5. Бабич П. Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.

6. Культура української мови: Довідник /С.Я.Єрмоленко, Н.Я.Дзюбишина-Мельник, К.В.Лепець та ін.: /За ред, В.М.Русанівського. -К.Либідь. 1990-304с.
7. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. - К.. 1995.
8. Педагогічна майстерність: Підручник (І.А.Зязюн, Л.В. Крамущенко, Крилонос та ін.); За ред. І.А.Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2, 3

Тема: Культура мовлення і мовленнєві помилки

План

1. Характеристика слова і його значення. Поняття «смисл слова» і «значення слова». Типи лексичних значень.
2. Словниковий склад української мови. Активна й пасивна лексика. Шари української лексики.
3. Емоційність як комунікативна якість мовлення. Емоційні слова і словосполучення. Їх смислове навантаження. Експресивність мовлення.
4. Тропи. Їх значення в мовленні.
- 5. Найпоширеніші мовленнєві помилки.**

Запитання та завдання для самоперевірки та співбесіди:

1. У чому полягає зв'язок між мовленням і мисленням?
2. Назвіть функції мови.
3. Дайте визначення поняття «мовна норма».
4. Що таке «норма літературної мови»? Як вона виробляється і «узаконюється»?
5. Опишіть класифікацію мовних норм за мовними рівнями.
6. Назвіть найпоширеніші мовні помилки, яких слід уникати. Наведіть приклади.
7. Поясніть терміни: «тавтологія», «какологія», «просторіччя», «канцеляризми», «діалектизми», «жаргонізми», «вульгаризми».

Література:

1. Бабич І. Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
2. Культура української мови: Довідник /С.Я.Єрмоленко, Н.Я.Дзюбишина-Мельник, К.В.Лепець та ін.: /За ред, В.М.Русанівського. -К.Либідь. 1990-304с.
3. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. - К.. 1995.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4, 5

Тема: Комунікативні якості культури мовлення та їх зв'язок із стилями мовлення

План

1. **Правильність мовлення.** Норми літературної мови, функції структурно-мовних типів. Норми наголосу. Норми граматики. Причини відхилення від літературних норм.
2. **Точність мовлення.** Умови, при яких досягається точність мовлення (екстраполінгвістичні й структурні (власне лінгвістичні)).
3. **Логічність мовлення.** Логічність предметна. Логічність понятійна. Взаємозв'язок логічності предметної і постійної. За яких умов досягається логічність мовлення. Умови логічності на рівні зв'язного тексту.

Індивідуальні завдання

Реферати на тему:

1. Чистота мовлення. Причини порушення чистоти мовлення, способи їх усунення.

2. Виразність мовлення. Виразність текстуальна і вимовна. Умови, при яких досягається виразність.

3. Багатство мовлення. Критерії оцінки багатства мовлення. Лексичне, семантичне багатство мовлення.

4. Доречність мовлення. Доречність стильова, контекстуальна, ситуаційна і особово-психологічна.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. - Львів: Світ, 1990. – 232 с.
2. Головин Б.Н. Основи культури речі. - М., 1988.
3. Капська А.Й. Педагогіка живого слова: - К.,- 140 с.
4. Культура української мови: Довідник /За ред. В.М.Русанівського. -К., 1990. - 304 с.
5. Мурашов А.А. Культура речі учителя. - М,- Воронеж, 2002,- 423 с.
6. Олійник О. Світ українського слова. - К., 1994.
7. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. -К., 1995.
8. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика:. - К.: Вежа, 1994. -240 с.
9. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови. - Тернопіль, 1997.-96 с.
10. Юкало В.Я. Культура мови. - Тернопіль, 1999.-77 с.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ, ПРАКТИЧНИХ І
ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЗАЛІКІВ
З ДИСЦИПЛІНИ**

РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА САМОПЕРЕВІКИ

1. Основні роди, види і жанри красномовства.
2. Академічне красномовство.
3. Політичне красномовство.
4. Дипломатичне красномовство.
5. Суспільно-побутове красномовство.
6. Діалогічне красномовство.
7. Еристика.
8. Гомілетика.
9. Що є фундаментом створення риторичної наукової дисципліни ХХ ст.?
10. В чому полягає ідея конвент-аналізу?
11. Які риторичні дисципліни розвиваються в ХХ ст.?
12. В чому полягає теорія «мовного існування»?
13. Назвіть напрямки розвитку риторики в Україні.
14. Назвіть сучасні підручники та посібники з риторики.
15. Яке фізіологічне підґрунтя існує в сфері розмежування раціонального та емоційного в нашій духовно-психічній діяльності?
16. Чи промова обов'язково мусить бути насыченою емоціями? Чи може оратор зовсім обйтися без емоцій? Чи є емоція інформаційним моментом?
17. Як впливає на виклад матеріалу оратором система його моральних цінностей (аксіологія)?
18. На чому базується система логічних доказів у виступі оратора?
19. Що таке індукція та дедукція? Наведіть власні приклади.
20. Що таке доказ за аналогією? Чому ним треба користуватися обережно?
21. Які основні закони логіки не слід порушувати оратору?
22. Що таке логічна помилка? Пригадайте види логічних помилок та спробуйте дати свої приклади.
23. Чи може оратор апелювати до самої лише логіки? Чи тільки логікою визначаються вчинки людей?
24. Що таке психологічна налаштованість аудиторії?
25. Як оратор мусить враховувати бажання та сподівання людей?

Тести

з дисципліни «Риторика, культура та техніка мовлення вихователя»

1. До основних законів риторики не належить закон

- а) гармонізуючого діалогу
- б) задоволення
- в) емоційності мовлення
- г) стисlostі

2. Риторика належить до ... наук

- а) філософських
- б) гуманітарних
- в) лінгвістичних
- г) філологічних

3. Загальна риторика відрізняється від прикладної тим, що

- а) загальна риторика розглядає загальні закони мовлення
- б) закони та принципи загальної риторики розповсюджуються на всі країни та народності, а прикладна вивчає мовленнєві особливості тільки конкретної нації
- в) загальна риторика вивчає універсальні закони будь-якого мовлення, а прикладна – конкретні різновиди мовлення
- г) закони загальної риторики універсальні, не мають часових і просторових меж, закони прикладної риторики – обмежені в просторі й часі

4. Прикладна риторика поділяється на:

- а) педагогічну, дипломатичну, економічну, юридичну
- б) політичну, академічну, судову, соціально-побутову, духовну
- в) соціально-політичну, педагогічну, торгову, судову
- г) педагогічну, юридичну, церковно-богословську, урочисту

5. Риторика вважалась царицею всіх наук в давній державі

- а) Єгипет
- б) Греція
- в) Китай
- г) Рим

6. Основоположником теорії риторичної науки вважається

- а) Аристотель
- б) Квінтіліан
- в) Сократ
- г) Горгій

7. Думка про те, що оратор повинен чітко визначати предмет мовлення, пізнати про нього істину, піznати душі людей, для яких призначена промова, належить

- а) Платону
- б) Аристотелю
- в) Демосфену
- г) Цицерону

8. Твердження «Достойнство стилю заключается у зрозуміlosti: доказом цього служить те, що якщо мовлення не зрозуміле, воно не досягає своєї мети» належить

- а) Лисію
- б) Цицерону 92
- в) Аристотелю
- г) Сократу

9. Вперше проголосив культ слова в Давній Греції і сказав про те, що «слово є великий володар, який, володіючи малим і абсолютно непомітним тілом, здійснює чудові справи...»

- а) Сократ
- б) Платон

- в) Цицерон
- г) Горгій

10. Автором афоризму *Істина завжди торжествує!* є

- а) Сенека
- б) Цицерон
- в) Квінтіліан
- г) Сократ

11. Праця «Красне керівництво до красномовства» належить перу

- а) Н.Ф. Кошанського
- б) О.І. Галича
- в) М.М. Сперанського
- г) М.В. Ломоносова

12. Криза риторики, пов'язана з її зникненням як науки і навчальної дисципліни в ліцеях, гімназіях та університетах, відбулася

- а) у другій половині 18 ст.
- б) у другій половині 19 ст.
- в) у другій половині 20 ст.
- г) у другій половині 20 ст.

13. Основні риси риторичного ідеалу софістів упроваджено сьогодні в принципах

- а) української риторики
- б) французької риторики
- в) американської риторики
- г) німецької риторики

14. Ідеал мовленнєвого впливу, по ... , - умиротворення внутрішнього життя слухача, заспокоєння страстей (страсті – хвороба душі, яка потребує зцілення)

- а) Сократу
- б) Аристотелю
- в) Цицерону
- г) Квінтіліану

15. Уперше опис комунікативної ситуації у визначенні «Мовлення складається з трьох елементів – самого оратора, предмета, про який він говорить, та особи, до якої він звертається» запропонував⁸²

- а) Ю.В. Рождественський
- б) Цицерон
- в) П. Грайс
- г) Аристотель

16. Опис стилів мовленнєвого спілкування - дистантний, товариський і неозначений - запропонував

- а) Дж. Сирл

- б) Х. Грайс
- в) Р. Лакофф
- г) Дж. Остин

17. Теорію мовленнєвих актів, одним із напрямів якої є розробка постулатів спілкування, створили

- а) М.М. Бахтін
- б) Дж. Остин, Дж. Серл, П. Грайс, П.Р. Стросон
- в) А.К. Михальська
- г) О.О. Леонтьєв, Л.С. Виготський

18. У першій бесіді с незнайомою або малознайомою особою не слід використовувати тактику

- а) представлення
- б) прохання про допомогу
- в) пропозиція власної допомоги
- г) особистих питань співбесіднику

19. Мистецтво компліменту, натяку, жарту пов'язують з такими тактиками мовленнєвого впливу

- а) прямі
- б) непрямі
- в) безпосередні
- г) опосередковані

20. Мовленнєвий акт включає в себе дії таких типів

- а) проголошення висловлювання, здійснення пропозиції, елокутивна дія, перлокутивна дія
- б) планування висловлювання, підбір мовних одиниць, проголошення висловлювання, контроль за проголошеним висловлюванням
- в) підготовка висловлювання, проголошення висловлювання, контроль за його проголошенням
- г) визначення мети висловлювання, планування висловлювання, проголошення висловлювання, реакція на висловлювання

21. Проголошення висловлювання «*Чи можна гучніше?*» з проханням про зміну поведінки є прикладом

- а) метаповідомлення
- б) прямого мовленнєвого акта
- в) непрямого мовленнєвого акта
- г) мовленнєвої ситуації

22. До видів мовленнєвої діяльності не належить

- а) читання
- б) говоріння
- в) роздум
- г) слухання

23. Вид мовленнєвої діяльності, спрямованої на продуціювання висловлювання та здійснюваної без участі безпосереднього співбесідника, – це
- а) письмо
 - б) слухання
 - в) читання
 - г) говоріння
24. Для тексту не характерна
- а) зв'язність
 - б) цілісність
 - в) логічність
 - г) лаконічність
25. У цьому типі тексту викладаються події, розвиваються дії, є сюжет, персонажі, діалоги
- а) опис
 - б) оповідання
 - в) роздум
 - г) оповідання з елементами опису
26. У цьому типі мовленнєвих повідомлень переважає емоційний матеріал
- а) науковий текст
 - б) листівка
 - в) контракт
 - г) рекламний текст
27. У цьому жанрі писемного повідомлення переважає функціонально-смисловий тип мовлення – опис
- а) ділова переписка
 - б) довіреність
 - в) рецепт приготування торту
 - г) любовна записка
28. Визначте жанр діалогічного мовлення
- а) проповідь
 - б) інтерв'ю
 - в) лекція
 - г) адвокатська промова
29. Перший чіткий розподіл форм мовленнєвого спілкування (мовленнєвих жанрів) належить
- а) Аристотелю
 - б) Гомеру
 - в) Цицерону
 - г) М.В. Ломоносову

30. Жанр розмови відрізняється від жанру бесіди

- а) стисливістю
- б) фрагментарністю
- в) цілеспрямованістю
- г) цілісністю

31. Жанр історії відрізняється від жанру оповідання

- а) монологічним характером викладу
- б) цілісністю інформації, що передається
- в) більшим ступенем стисливості, лаконічності викладу
- г) опорою на пам'ять

32. Елементи риторичного канону розташовуються в такій послідовності

- а) інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція
- б) диспозиція, інвенція, елокуція, меморія, акція
- в) інвенція, диспозиція, елокуція, акція, меморія
- г) інвенція, елокуція, диспозиція, мерорія, акція

33. Інвенція – це розділ риторичного канону, в якому здійснюються ... речі

- а) розташування
- б) вираження
- в) винахід
- г) проголошення (виконання) промови

34. Факти відіграють важливу роль в такому типі виступів

- а) Як влаштувати домашній затишок?
- б) Срібний вік російської поезії
- в) Що трапилось із динозавром?
- г) Моє ставлення до детективної літератури

35. Практичні поради по збиранню матеріалу подаються в розділі риторики

- а) елокуція
- б) меморія
- в) диспозиція
- г) інвенція

36. Цьому етапу риторичного канону відповідають такі види діяльності: *вибір теми (якщо дана така можливість), визначення основної мети повідомлення, формулювання назви промови, продумування ескізного плану*)

- а) диспозиція
- б) інвенція
- в) елокуція
- г) акція

37. Диспозиція – це розділ риторичного канону, в якому відбувається ... речі

- а) винахід
- б) вираження

- в) прикрашання
- г) розташування

38. Мовленнєве повідомлення включає такі компоненти

- а) вступ, основна частина, висновок
- б) зачин, вступ, основна частина, висновок, кінцівка
- в) вступ, повідомлення теми, доказ, висновок
- г) вступ, повідомлення теми, повідомлення мети промови, розвиток теми, доказ, спростування, висновок

39. Мовленнєве повідомлення ставиться в перспективу в такому типі висновку

- а) типологізуючий
- б) складений
- в) апелюючий
- г) резюмуючий

40. Завершенню мовленнєвого повідомлення не властива задача

- а) узагальнення сказаного
- б) визначення перспектив
- в) коротке повторення основних проблем
- г) виклад мети виступу

41. Для основної частини мовленнєвого повідомлення не характерно

- а) повідомлення інформації
- б) заклик до безпосередньої дії
- в) обґрунтування власної точки зору
- г) запевнення аудиторії

42. Прийоми звертання, огляду головних моментів, парадоксальності ситуації, гумористичного зауваження характерні для таких частин ораторського виступу

- а) завершення
- б) вступ
- в) основна частина
- г) кінцівка

43. Паралельний, хронологічний, логічний способи організації матеріалу властиві такій частині виступу як

- а) завершення
- б) основна частина ⁹⁷
- в) вступ
- г) кінцівка

44. Елокуція – це розділ мовленнєвого повідомлення, в якому хдіється ... речі

- а) вираження
- б) винахід
- в) розташування
- г) виконання

45. Стилістичні ресурси мови вивчаються в розділі риторики

- а) акція
- б) інвенція
- в) диспозиція
- г) елокуція

46. Виключіть зайвий елемент у списку метафор

- а) газета помиляється
- б) молоко беріз
- в) думки течуть
- г) совість гризе

47. Найдіть приклад метонімії

- а) цар звірів
- б) якби молодість знала, якби старість могла
- в) туманний Альбіон
- г) всі прапори в гости будуть до нас

48. Виключіть зі списку назву риторичної фігури – різновиду повторення

- а) епіфора
- б) градація
- в) антитета
- г) оксюморон

49. У тексті: «Хай завжди буде сонце!» - використовується троп

- а) аллюзія
- б) метонімія
- в) аллегорія
- г) уособлення

50. У тексті: «Гомер був сліпий, проте це був всевидячий сліпець» - представлена риторична фігура

- а) антитета
- б) каламбур
- в) оксюморон
- г) перифраза

51. Акція – розділ риторичного канону, в якому вивчається ... речі

- а) виконання
- б) розташування
- в) вираження
- г) запам'ятовування

52. Назвіть зайвий елемент характеристики ораторської майстерності, який розглядається в розділі акція

- а) манера триматися

- б) відповідність змісту темі повідомлення
- в) звучання голосу
- г) зовнішній вигляд

53. Найкращім способом виступу визнається

- а) знання промови напам'ять
- б) читання з листа
- в) виступ з опорою на текст
- г) виступ-імпровізація

54. Оптимальним темпом мовлення є

- а) 80-90 слів за хвилину
- б) 170-180 слів за хвилину
- в) 120-150 слів за хвилину
- г) 200-250 слів за хвилину

55. Виключіть дану якість зі списку комунікативних рис гарного мовлення

- а) чистота мовлення
- б) логічність мовлення
- в) доречність мовлення
- г) стисливість мовлення

56. Одним із перших учених про комунікативні якості мовлення запропонував

- а) М.В. Ломоносов
- б) Аристотель
- в) О.С. Пушкін
- г) Гомер

57. Основними аспектами культури мовлення є

- а) нормативний, етичний, емоційний
- б) нормативний, комунікативний, етичний
- в) нормативний, логічний, етичний
- г) нормативний, креативний, естетичний

58. За цілями спілкування бесіди поділяються на

- а) інформаційні, переконуючі, розважальні
- б) переконуючі, моральні, емоційні
- в) інформаційні, міжособистісні, фактичні
- г) інформаційні, акс^θологічні, фактичні

59. У залежності від особливостей і типу співбесідника бесіди поділяються на

- а) побутові – ділові
- б) з незнайомою людиною – світські
- в) побутові, світські, ділові
- г) побутові, ділові, наукові

60. Найбільш оптимальною є така структура ділової бесіди

- а) початок, основна частина, завершення
- б) початок, виклад своєї позиції та її обґрунтування, з'ясування позиції співбесідника, сумісний аналіз проблеми, прийняття рішення
- в) виклад своєї позиції, запитання до співбесідника, прийняття рішення, подяка
- г) початок, обговорення теми, запитання до співбесідника, завершення

61. Питання «*Які міри Ви могли б запропонувати для врегулювання даної ситуації?*» є

- а) закритим
- б) відкритим
- в) навідним
- г) уточнюючим

62. Питання «*Ви згодні з даним рішенням?*» є

- а) відкритим
- б) закритим
- в) уточнюючим
- г) навідним

63. Оптимальним часом для ділової бесіди є

- а) 5 хвилин
- б) 10-15 хвилин
- в) 15-20 хвилин
- г) 20-30 хвилин

64. До структурних елементів ділових переговорів не відноситься

- а) виклад проблем і мети переговорів
- б) обговорення взаємних інтересів
- в) підведення підсумків та прийняття рішення
- г) спір у позиціях учасників

65. За характером взаємовідносин між сторонами переговори бувають

- а) партнерські, конкурентні, конфронтаційні
- б) політичні, економічні, виробничо-технічні
- в) про заключення угоди, про виконання угоди, про нормалізацію угоди
- г) про подовження домовленості, про координацію сумісних дій, про зміни в договорі

66. Визначте, до якого роду красномовства належать перераховані види (жанри) публічних виступів: *доклад на з'їзді, парламентський виступ, дебати, політичний огляд*

100

- а) академічне
- б) соціально-побутове
- в) соціально-політичне
- г) духовне (церковно-богословське)

67. Визначте, до якого роду красномовства належать такі види мовленнєвих повідомлень: *тост, надгробне слово, SMS-повідомлення, промова на прийомі, лист родичам*

- а) судове
- б) соціально-побутове
- в) соціально-політичне
- г) духовне

68. Знайдіть помилку в переліку жанрів академічного красномовства

- а) лекція
- б) наукова доповідь
- в) вітальна промова
- г) науковий огляд

69. У характеристиці: *лаконічна, присутній один тезис, не повторюються вже відомі аргументи, присутня критика виступу, який вже пролунав, але не особа оратора, зрозуміла, динамічна, доступна, виголошена без листа – представлена*

- а) академічна промова
- б) мітингова промова
- в) прокурорська промова
- г) проповідь імама

70. В інформаційній промові може бути запропонована тема

- а) Події за кордоном
- б) Навіщо потрібно вивчати риторику
- в) Зателефонуйте батькам
- г) Я люблю «українське кіно»

71. Для інформаційного мовлення, як правило, нехарактерна якість

- а) змістовність
- б) лаконічність
- в) пристрасність
- г) логічність

72. До цього типу інформаційної комунікації висуваються такі вимоги: *лаконічність, логічність, відсутність повторів та довготривалість, дружній тон, чітке вимовляння слів, особливо прізвищ та чисел, середній темп мовлення, звичайна гучність голосу*

- а) виступ на виробничій нараді
- б) спілкування педагога з учнями
- в) допит свідка злочину
- г) ділова телефонна юзмова

73. До найважливіших елементів у класифікації активних прийомів аргументуючого мовлення можна віднести

- а) доказ до фактів
- б) доказ до логіки
- в) доказ до публіки
- г) запитання до опонента

74. Запропонована схема: *тезис, гіпотеза – розвиток тезису – висновки, пропозиція* – характерна для

- а) міркування дедуктивного типу
- б) міркування індуктивного типу
- в) висхідної аргументації
- г) низхідної аргументації

75. До жанрів агітаційної промови не належить

- а) рекламна промова
- б) проповідь
- в) парламентська промова
- г) судова промова

76. Апеляція до авторитетних джерел є ... аргументом

- а) раціональним
- б) емоціональним
- в) вичерпним
- г) сильним

77. Апеляція до публіки є ... аргументом

- а) сильним
- б) раціональним
- в) емоційним
- г) достатнім

78. Темою агітаційної промови може бути

- а) Фінансова криза
- б) Події культурного життя міста
- в) Чому не ростуть Ваші квіти?
- г) Як досягти успіху?

79. Слово *етикет* у перекладі с французької означає

- а) ярлик
- б) пристойність
- в) ввічливість
- г) вихованість

80. Один із перших пам'ятників мовленнєвого етикету «Домострой» написав

- а) Феофан Прокопович¹⁰²
- б) Сімеон Полоцький
- в) М.В. Ломоносов
- г) Петро 1

81. Мовленнєвому етикету не властива ... функція

- а) комунікативна
- б) соціорегулююча
- в) апелятивна

г) гедоністична

82. Слова «*Нічого не дається нам так дешево і не цінується так дорого, як ввічливість*» належать

- а) Г. С. Сковороді
- б) Дж. Локку
- в) Сервантесу
- г) Антуану де Сент-Экзюпері

83. Етикетна формула *дозвольте представитись* зазвичай використовується в ... ситуації

- а) напівофіційній
- б) неофіційній
- в) офіційно-діловій
- г) будь-якій

84. Для даної мовленнєвої культури можлива підкреслена, виключна ввічливість до знайомих, але абсолютна байдужість і навіть грубе ставлення до людей незнайомих

- а) українська
- б) англійська
- в) китайська
- г) японська

85. Найбільш вдалим звертанням до незнайомої людини похилого віку буде

- а) скажіть, будь ласка
- б) жінка (чоловік)
- в) вибачте, Ви не підкажете
- г) громадянин (громадянка)

86. При звертанні до групи осіб в офіційно-діловій ситуації краще використати звертання

- а) товариші
- б) шановні колеги
- в) громадяни
- г) шановні друзі

87. Засновником красномовства в Стародавній Греції вважається:

- а) Емпедокл
- б) Аристотель
- в) Платон
- г) Демосфен

103

88. Якого роду красномовства не існує?

- а) народного
- б) церковного
- в) судового
- г) академічного

89. Виберіть компонент, що не належить до мовленнєвої структури сучасного суспільства:

- а) писемне мовлення
- б) друковане мовлення
- в) усне мовлення
- г) масова комунікація

90. Якими словами ритору не можна закінчувати публічний виступ?

- а) Дякую за увагу
- б) Дякую
- в) Які ще є запитання до мене?
- г) Ось усе, що я хотів сказати

91. Ставлення оратора до своєї ідеї, яке передається слухачам, – це

- а) фанатизм
- б) натхнення
- в) пафос
- г) емпатія

92. Масова інформація, реклама, Інтернет належать до

- а) усного мовлення
- б) діалогу
- в) масової комунікації
- г) епіграфіки

93. Формує і розвиває вміння володіти мовленням

- а) мовленнєвий закон
- б) тактичний закон
- в) аналітичний закон
- г) концептуальний закон

94. Три джерела, що виділяли в античній риториці, – це

- а) дар, уміння, розуміння
- б) вправи, читання, наслідування
- в) дар, розум, слух
- г) дар, навчання, вправи

95. Манера вимовляння звуків і слів – це¹⁰⁴

- а) диспут
- б) дедукція
- в) дикція
- г) демагогія

96. Меморія – це

- а) виголослення промови
- б) розташування матеріалу

- в) вивчення промови напам'ять
- г) стилістичне оформлення

97. Повага до чужих позицій і концепцій – це

- а) толерантність
- б) уособлення
- в) міркування
- г) фанатизм

98. Мистецтво будь-що залишатися правим у суперечці – це

- а) демагогія
- б) дедукція
- в) софістика
- г) діалектика

99. Уміння «говорити між рядками» – це

- а) академічне красномовство
- б) судове красномовство
- в) дипломатичне красномовство
- г) військове красномовство

100. Видатними риторами Київської Русі були:

- а) Мелетій Смотрицький, Лаврентій Зизаній
- б) Кирило Туровський, Лазар Баранович
- в) літописець Нестор, Мітрополіт Іларіон
- г) Іван Золотовусий, Іоанікій Галятовський

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ САМОСТІЙНУ
РОБОТУ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ**

РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота студентів в умовах кредитно-трансферної системи організації навчального процесу спрямована на розвиток особистості майбутнього фахівця, формування його як творця, здатного не лише самостійно здобувати знання, а й реалізувати їх відповідно до практичних вимог сьогодення. Самостійна робота студентів – це діяльність, яка полягає в самостійному визначенні мети, завдань, засобів їх досягнення на основі пізнавальних потреб та інтересів; виборі власного пізнавального шляху, спрямованого на створення творчого освітнього продукту; аналізі результату.

Індивідуальна робота студентів є формою організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їхніх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність.

Важливою формою організації навчання є **індивідуальні завдання**. Вони мають на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

Самостійна робота з курсу «Риторика, культура та техніка вихователя» може охоплювати такі **види індивідуальних завдань**:

- опрацювання лекційного матеріалу, рекомендованих підручників, довідкової літератури у процесі підготовки до практичних занять;
- вивчення окремих тем (питань), передбачених для самостійного опрацювання;
- аnotування наукових джерел;
- систематичне ознайомлення із новинками, методичними виданнями;
- ведення тлумачного словника;
- написання рефератів;
- виконання творчо-пошукових завдань;
- написання тез до факультетського збірника наукових праць студентів «Українське дошкілля»;
- пошук інформації в системі Інтернет;
- складання тестів за змістом лекції;
- складання кросвордів за змістом лекції;
- складання комп’ютерної презентації за матеріалом лекцій за весь курс

Підготовка рефератів передбачає глибокий та детальний аналіз проблеми, винесеної у темі реферату.

Алгоритм підготовки.

- 1) Ознайомтеся з¹⁰⁷ вимогами до реферату.
- 2) Підберіть літературу, у якій розкривається тема реферату. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- 3) Складіть план реферату.
- 4) Опрацюйте літературні джерела, користуючись порадами до конспектування першоджерел.
- 5) Систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану реферату.

- 6) Дайте власний критичний аналіз та оцінку висвітленої проблеми.
- 7) Оформіть реферат відповідно до вимог.
- 8) На основі реферату підготуйте усну доповідь на практичне заняття.

Виконання, оформлення та захист реферативної роботи здійснюється студентом в індивідуальному порядку відповідно до методичних рекомендацій.

Реферат повинен містити:

- Титульну сторінку (із вказаною темою, прізвищем автора, назвою інституту, дисципліною, прізвищем викладача, роком);
- Зміст реферату;
- Вступ (актуальність теми);
- Основну частину;
- Висновки;
- Список використаних джерел (автор, назва книги чи статті (в останньому випадку – назву журналу, його рік і номер), місце і рік видання)).

Обсяг реферату: 10-15 сторінок друкованого тексту (формат А4). У рефераті потрібно розкрити суть проблеми, дати визначення основних понять, огляд стану проблеми і основних підходів до її вивчення.

ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ ТВОРЧО-ПОШУКОВИХ ЗАВДАНЬ ТА РЕФЕРАТИВ

Даний вид роботи розподіляється між студентами на першій зустрічі з даного курсу самостійно з тим розрахунком, щоб на одного студента припала одна тема. Студент виконує це завдання протягом усього терміну викладання курсу. Дані роботи повинна містити в собі такі складові:

- титульний аркуш, на якому студент позначає повну назву навчального закладу, в якому він навчається; дисципліну, з якої зроблено завдання; тему творчо-пошукової роботи; прізвище, ім'я, по-батькові та групу студента, який виконував роботу; прізвище, ім'я, по-батькові викладача, який має перевірити дану творчо-пошукову роботу;
- вступ, в якому студент описує актуальність теми, об'єкт, предмет, мету та завдання творчо-пошукової роботи;
- основна частина, в якій студент описує зміст роботи, робить аналіз використаної літератури і описує власні думки щодо вирішення проблеми, яку він обрав;
- висновки, які студент пише самостійно, спираючись на основну частину роботи та відповідно до завдань роботи;
- список використаної літератури, який повинен містити не менше 5 джерел літератури, окрім навчально-методичних рекомендацій, посібників та підручників.

Вся робота оформлюється студентом наступним чином: 14 шрифт, 1,5 інтервал, Times New Roman, дотримуючись полів: верхнє, ліве, нижнє – 2 см, праве – 1,5 см, абзац – 1,25 см, обсягом до 10 сторінок.

Підготовка рефератів передбачає глибокий та детальний аналіз проблеми, винесеної у темі реферату.

Алгоритм підготовки.

1. Ознайомтеся з вимогами до реферату.
2. Підберіть літературу, у якій розкривається тема реферату. При підборі

літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).

3. Складіть план реферату.
4. Опрацюйте літературні джерела, користуючись порадами до конспектування першоджерел.
5. Систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану реферату.
6. Дайте власний критичний аналіз та оцінку висвітленої проблеми.
7. Оформіть реферат відповідно до вимог.
8. На основі реферату підготуйте усну доповідь на практичне заняття.

Виконання, оформлення та захист реферативної роботи здійснюється студентом в індивідуальному порядку відповідно до методичних рекомендацій.

Реферат повинен містити:

- Титульну сторінку (із вказаною темою, прізвищем автора, назвою інституту, дисципліною, прізвищем викладача, роком);
- Зміст реферату;
- Вступ (актуальність теми);
- Основну частину;
- Висновки;
- Список використаних джерел (автор, назва книги чи статті (в останньому випадку – назну журналу, його рік і номер), місце і рік видання)).

Обсяг реферату: 10-15 сторінок друкованого тексту (формат А4). У рефераті потрібно розкрити суть проблеми, дати визначення основних понять, огляд стану проблеми і основних підходів до її вивчення.

Підготовка до заліку має на меті узагальнення та систематизацію знань з окремого модуля або дисципліни у цілому.

Алгоритм виконання

- 1) Підберіть підручники, інструктивно-методичні матеріали або іншу довідкову літературу, необхідну для підготовки (її перелік Ви можете знайти в робочій програмі або інструктивно-методичних матеріалах).
- 2) Перегляньте зміст кожного питання, користуючись власними конспектами або підручниками.
- 3) Визначте рівень знань з кожного питання.
- 4) Визначте питання, які потребують ретельнішої підготовки (опрацювання додаткової літератури, складання конспектів, схем, виконання окремих завдань тощо). З цією метою зверніться до алгоритму підготовки теоретичних питань до практичних занять та виконання завдань до лабораторних занять.
- 5) Для самоперевірки перекажіть теоретичні питання або виконайте практичне завдання.

ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

кредит 1

1. Добір, аналіз та конспектування літератури до тем кредиту (**5 балів**).
2. Підготувати повідомлення на одну із запропонованих тем. Укласти список використаних джерел (**5 балів**).

- Проблеми мовленнєвої культури в Україні сьогодні.
 - Професійна етика та мовленнєвий етикет.
 - Етикет країн світу.
 - Жести як засіб невербального спілкування.
 - Статут гарної мови.
 - Вимоги до мовлення диктора.
3. Контрольна робота (**50 балів**).
 4. Практичні заняття (**40 балів**).

кредит 2

1. Практичні заняття (**30 балів**)

2. Теми рефератів (**20 балів**)

1. Риторика та етика.
 2. Риторика у формуванні особистості.
 3. Теорія комунікації і риторика.
 4. Основні закони риторики.
 5. Жанри красномовства.
 6. Місце та роль риторики в історії Київської Русі.
 7. Риторика та премудрість в культурі праукраїнського етносу.
 8. Етапи історії слов'янської риторики.
 9. Перші підручники з вітчизняної риторики
 10. Риторичні школи Києво-Могилянської академії.
 11. Премудрість яквищий рівень риторичних умінь
 12. Слов'янські кощуни.
 13. Волхви як складальники кощун.
 14. Приточний стиль як нижчий рівень красномовства.
 15. Слов'янська міфологія.
 16. Слов'янський героїчний епос та його вплив на вітчизняне красномовство.
 17. Проблемні питання української риторики.
 18. Філософія серця (Г.С. Сковорода, П. Юркевич).
 19. Основні закони слов'янської риторики (красномовства).
 20. Риторика в термінах публічного мовлення.
 21. Жанри слов'янської риторики.
 22. Стилі слов'янської риторики.
 23. Три “сили” слов'янської риторики.
 24. Повчальні (дидактичні) промови (“слово”) періоду Київської Русі.
 25. Урочисті промови (“слово”) проповіді періоду Київської Русі.
 26. Види красномовства, специфіка їх використання.
3. Тести (**50 балів**).

кредит 3

1. Практичні заняття (30 балів)

2. Теми творчо-пошукових завдань (10 балів)

1. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Правила мовленнєвої поведінки у сім'ї».

2. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на соціалізацію особистості».

3. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як запобігти рецидивів заїкання в дітей».

4. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на навчання у школі».

5. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей спостережливість».

6. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Вчіть дітей розповіді».

7. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Вчіть дітей переказу».

8. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей фонематичні процеси».

9. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте у дітей дрібну моторику».

10. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей увагу та пам'ять».

11. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей розум».

12. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Вчіть дітей переказу».

13. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Розвивайте в дітей фонематичний аналіз».

14. Підготуйте публічний виступ для батьків на 4-5 хвилин з теми: «Як порушення мовлення в дітей впливають на писемне мовлення».

15. Як готуватися до виступу? Охарактеризуйте кожний етап роботи над промовою.

16. Окресліть образ оратора. У чому має вияв зовнішня культура оратора?

3. Теми рефератів (10 балів)

3. Особистість оратора і деонтологічні проблеми.

6. Мовленнєва дія.

7. Поняття методу у риториці.

8. Сприйняття¹Мови і розуміння.

9. Зворотній зв'язок в комунікативному процесі.

10. Мовленнєвий розвиток в онтогенезі.

11. Масова комунікація як соціальний процес.

12. Поняття тексту.

13. Композиція.

15. Поняття тексту.

16. Редагування тексту.

17. Вираз думки в тексті.

18. Стилістика.
 19. Стиль та види мовних засобів.
 20. Структура мовленнєвої діяльності.
4. Контрольна робота (**50 балів**).

кредит 4

1. Практичні заняття (**30 балів**).
2. Теми доповідей
 1. Перелічіть правила успішного спілкування для педагога.
 2. Якими особливостями характеризується професійне мовлення вчителя-логопеда?
 3. Які висуваються вимоги до вчителя-логопеда як до комунікативного лідера корекційного процесу?
 4. Дайте визначення поняття "техніка мовлення".
 5. Охарактеризуйте елементи техніки мовлення.
 6. Що таке дикція? Яку участь беруть органи артикуляції утворенні звуків мови?
 7. Дайте визначення мовленнєвого слуху. З яких компонентів він складається? Опишіть їх.
 8. Опишіть основні критерії оцінки голосу.
 9. Назвіть засоби милозвучності української мови. Наведіть приклади.
 10. Як запобігти порушенням голосу у вчителів?
 11. Визначте основні якості педагогічного голосу.
 12. Опишіть підготовчий етап навчання техніці мовлення.
 13. Охарактеризуйте мовленнєве дихання.
 14. Які орфоепічні норми властиві українській мові?
 15. Що таке евфонія?
 16. Охарактеризуйте фонологічні засоби мовлення.
 17. Як розвивати професійний мовленнєвий слух?
 18. Як працюють над фонаційним диханням?
 19. Назвіть прийоми відпрацювання чіткої дикції.
 20. Як виховувати та розвивати мовленнєвий голос?
 21. Фактори, які становлять основу мовленнєвої майстерності педагога.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЩОДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ
РОБІТ ДЛЯ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ**

РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Для реалізації самостійної роботи в процесі вивчення навчального предмета студенти виконують комплекс завдань різних типів відповідних рівнів складності. Одним із таких завдань є виконання контрольних робіт з окремих дисциплін.

Виконання контрольної роботи студентами заочної та дистанційної форм навчання є важливою складовою навчального процесу. Контрольну роботу студенти заочної та дистанційної форм навчання виконують згідно з навчальним планом.

Метою написання контрольних робіт є закріплення знань з відповідного навчального курсу, що передбачає оволодіння студентами заочної та дистанційної форм навчання методами наукового аналізу, самостійного вивчення теоретичного матеріалу того чи іншого курсу.

Завдання по контрольній роботі повинні допомогти студенту в оволодінні термінологією, основними положеннями навчальної дисципліни, надати навички у рішенні типових прикладів, задач, ситуацій. Разом з тим, трудомісткість завдання повинна бути такою, щоб його виконання не перевищувало встановлені для студента норми: для контрольних робіт 8-10 годин.

Студент одержує завдання під час настановчої сесії. Якщо він пропустив сесію з поважних причин, то особисто звертається за завданнями на відповідні кафедри згідно до графіка навчального процесу. Кафедра повинна повідомити студента про прізвище викладача дисципліни, його контактні дані для отримання необхідних консультацій. Повний термін перевірки роботи від надходження в університет до видачі результатів студентам – 10 днів. Тривалість рецензування викладачем – 7 днів.

Завдання контрольної роботи – перевірити рівень знань з конкретної теми або проблеми.

У процесі підготовки контрольної роботи студенти набувають навичок роботи з монографіями, науковими статтями, нормативними і статистичними матеріалами. Вони також вивчають основні вимоги щодо оформлення наукових робіт. Контрольну роботу з навчальної дисципліни студенти виконують відповідно до затвердженої тематики за їх власним вибором. Крім того, за погодженням з викладачем, студент може запропонувати свій варіант теми контрольної роботи.

Перед виконанням контрольної роботи студент має детально вивчити лекційний матеріал з курсу, підібрати відповідну навчальну, методичну та спеціальну літературу за рекомендованим списком (а також самостійно підібраною).

МЕТОДИКА НАПИСАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Першим етапом написання роботи є складання бібліографії з обраної наукової теми. У роботах подібного рівня не рекомендується обмежуватися лише навчальною літературою (підручниками, посібниками або методичними розробками), а обов'язково слід ознайомитися з кількома спеціальними науковими або науково-популярними дослідженнями, що підвищить якісний рівень роботи, її наукову цінність.

Наступним підготовчим етапом є глибоке вивчення історичних джерел – знаходження найбільш яскравих документальних підтверджень тим фактам, що викладаються в контрольній роботі, ретельний аналіз та оцінка відповідних документів.

На наступному етапі здійснюється систематизація й узагальнення фактичного

матеріалу – накопичення необхідного обсягу інформації відповідно до теми і структури роботи, відбір найбільш переконливих і вагомих даних, розташування їх у певній хронологічній і тематичній послідовності.

Вся підготовча робота завершується аргументованим та логічним викладенням особистих думок у письмовій формі. Головною умовою досягнення логічності під час написання контрольної роботи є чітке розуміння студентом мети, головних напрямків і кінцевого результату свого дослідження. Робота повинна бути переконливою, містити органічний зв'язок між окремими питаннями, а також між кожним з них і всією темою в цілому.

Обов'язково потрібно використовувати різноманітні види аргументів та доводів: порівняння, зіставлення, посилання на джерела тощо.

Робота над контрольною роботою має бути послідовною, з чітким урахуванням її головних етапів, які передбачають:

- обрання теми,
- складання плану,
- виявлення джерельно-історіографічної бази обраної проблеми,
- конспектування літератури і підбір цитат, які необхідно виписувати точно (а іноді й дослівно), із зазначенням сторінок розташування в тексті,
- власне написання контрольної роботи.

Контрольна робота повинна включати:

титульний аркуш, на якому вказується назва міністерства, навчального закладу та кафедри, назва теми контрольної роботи, відомості про студента (факультет, група, прізвище, ініціали), місце й рік написання;

план роботи, що відбиває внутрішню структуру роботи (Додаток Б);

вступ;

основна частина, яка передбачає безпосереднє висвітлення питань плану роботи і складається з відповіді на теоретичні питання і, якщо є практичні, то й розв'язання практичного завдання;

висновки;

список використаної літератури в алфавітному порядку.

У Вступі обов'язково слід зазначити мету написання роботи, стисло охарактеризувати ступінь розробки проблеми у літературі.

Приступаючи до розкриття змісту кожного пункту плану, слід повторити його найменування. Викладення матеріалу повинно бути самостійним, у разі цитування текст слід подавати у лапках і супроводжувати посиланнями. Оформлення посилань – у квадратних дужках, наприклад:

[4, 217], де перша цифра означає номер у переліку літератури, а друга – номер сторінки. В кінці кожного розкритого питання належить робити узагальнення.

Після розкриття¹⁵ теми треба зробити висновки та навести перелік літератури, що цитувалася та використовувалась при підготовці та написанні контрольної роботи.

ОФОРМЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Контрольна робота пишеться від руки або за допомогою технічних засобів. Обсяг контрольної роботи – 18 сторінок учнівського зошиту або 12– 15 аркушів формату А 4, не враховуючи титульного аркушу, плану роботи та переліку літератури. Оформлена контрольна робота здається на кафедру для рецензування завчасно, до

початку сесії, протягом якої студенти будуть складати залік чи іспит з цієї дисципліни.

При виконанні контрольної роботи необхідно дотримуватись таких вимог:

- контрольна робота повинна бути охайно оформленою, розбірливо написана без скорочення слів (крім загальновідомих скорочень) та надіслана у відповідні встановлені строки;

- сторінки роботи повинні бути пронумеровані (нумерація наводиться у правому верхньому кутку листка), а також мати поля для зауважень;

- зміст контрольної роботи повинен відповідати планові та повністю розкривати питання плану;

- у тексті роботи слід виділяти й озаголовлювати відповідні розділи;

- в кінці контрольної роботи наводиться список використаної студентом літератури згідно встановлених вимог;

- контрольна робота може бути написана від руки або за допомогою технічних засобів і має бути підписана студентом із зазначенням дати її виконання.

При неповному та неправильному виконанні контрольної роботи і порушенні інших вимог контрольна робота не зараховується.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра дошкільної освіти

ІНШІ МАТЕРІАЛИ З ДИСЦИПЛІНИ

РИТОРИКА, КУЛЬТУРА ТА ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ

За напрямом _____

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автори:

Доцент Кардаш І. М.

Затверджено на засіданні кафедри від «28» серпня 2017 р.

Схема оцінки ораторського виступу для практичного заняття

№ _____

Дата _____

Лист оцінки лекції

1) Лектор: а) ПП _____, б) освіта _____
вчений ступінь _____

в) місце роботи, посада _____

2) Лекція:

а) тема _____

б) тривалість _____

в) кількість слухачів, склад _____

г) місце проведення _____

3) Критерії оцінки лекції: 5 4 3 2 0

а) науковий рівень (ерудиція, аналіз, врахування нового) _____

б) ідейна направленість (партійність, критика ворожих поглядів, тези та под.) _____

в) зв'язок із життям (врахування практичних завдань держави, колективу, врахування нових напрямків та под.) _____

г) інформованість на рівні: 1) фактів, 2) зв'язків, підходів, висновків, 3) аспектів естетики) _____

д) побудова лекції (логіка плану, частин, послідовність. Вступ та Висновки)

е) аргументованість (логіка доведень, адекватність прикладів теорії; при відповідях на запитання) _____

ж) контакт із аудиторією (врахування психології, реакції) _____

з) володіння матеріалом (ступінь незв'язності текстом, володіння картою, дошкою, таблицями та под.) _____

і) культура мови (правильність, багатство, емоційність, використання ораторських прийомів та под.) _____

к) техніка мови (дикція, інтонація, темпо-ритм) _____

Всього за всю лекцію: _____

1) Найбільш вдале в лекції _____

2) Суттєві упущення _____

3) Побажання _____

4) Відомості про рецензента: а) професія _____

б) стать _____, в) вік _____

г) освіта, вчений ступінь _____

д) сам рецензент лекції читає (так, ні) з 19 ____ року за тематикою: _____

8) Примітка: а) оцінюючи лекцію, Ви ставите оцінку за кожен із критеріїв і за всю лекцію в цілому, б) припускаючи, що лекція заслуговує на оцінку, наприклад „4+“ або „4-“, поставте її; вагаючись у оцінюванні, поставте „0“, в) намагайтесь висловити продуману, об'єктивну думку: Ваші оцінки допоможуть нам у роботі.

Література

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Мовленнєва комунікація: Підручник. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. - С. 249-293.
2. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Риторика: Навч. посібник. - Львів: Світ, 2001.-

- С. 133-136.
3. Александров Д.Н. Риторика: Учебное пособие. - 3 вид. - М.: Флінта: Наука, 2004.- С. 58-61.
 4. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. - К.: Вища школа, 2003.

«ЗОЛОТІ ПРАВИЛА» РИТОРИКИ ФОРМУЛА ЦИЦЕРОНА

Оратор - це той, хто будь-яке питання (вимога I)
викладе зі знанням справи (2), струнко
(3A)
з гідністю (4) при виконанні.

1. Кожну свою думку, кожну тезу оратор повинен довести своїй аудиторії.
Обов'язковістю доказу, аргументованістю теза відрізняється від гасла.
2. Досвідчений оратор повинен говорити так, щоб його мова відрізнялась стрункістю, витонченістю, гідністю.
3. План доповіді повинен бути підготовлений на основі античної системи.(лекція принесла аудиторії максимум користі та задоволення)
Теза - думка, яку необхідно обґрунтувати,
Гасло – коротка, чітка фраза. яка швидко запам'ятовується і не потребує ніяких доказів.
Епістема - найвищий тип достовірного абсолютноного знання.